

TÜRKİYEDE DİN İMTİYAZLARI *

Yazan : *Asistan Mustafa Emil Elöve*

B Ö L Ü M I I E R M E N İ L E R

a. U m u m i y e t l e :

Rum cemaatinde olduğu gibi, Ermenilere de Osmanlılar zamanında ilk imtiyazlar *Fatih Sultan Mehmet* zamanında verilmiştir. Osmanlı hükümdarı tarafından Ermeni mezhebinde bulunanların Rusyadaki Eçmiyazın Katogikosu ile münasebetleri uygun görülmediğinden *Ermeni Patrikhanesi* 1461 senesinde teessüs etmiştir. “ ... Fatihten İkinci Sultan Mahmud’a kadar üç buçuk asırlık zaman zarfında Hıristiyanların ve bu arada Ermenilerin de dinî ve içtimâî işlerine katiyen müdahale edilmiyordu. Patrikhanelerin kendi mahkemeleri ve hapishaneleri vardı. Cismanî cezalar, sürgün kararları verirlerdi”¹. 19 uncu asrın ortalarına kadar Patrikhanenin elinde bir nizamname (statü) yoktu. Paristeki Ermeni gençleri, 1848 in hür fikirlerinden istifade ederek İstanbula dönünce, lâik bir nizamname hazırladılar (*Millî Anayasa*) ve Bab-ı-âli’ye verdiler. Tanzimat ve Islahat fermanlarının çıkarıldığı bir devrede Bab-ı-âlice, bu, fena karşılanmadı. Zaten Islahat Fermanında da, teşkil edilecek komisyonlar marifetiyle yeni esasların tanzimi mevzuubahs olmuştu. Bu münasebetle *Âli* imzasını taşıyan bir tezkere, Patrik Kaymakamına gönderilmiştir. Bu tezkerenin sureti şöyledir :²

Bab-ı-âli

Nezaret-i Celile-i Hariciye

Adet 191

Patrik Kaymakamı Dirayetlû Efendiye

Dirayetlû Meveddetlû Efendi,

Islahat Ferman-ı-âlisi hükmünce her camaatin bir mehl-i muayyen içinde imtiyazat ve muafiyet-i hazıralarının muayenesine iptidar ile vakit

* Bu makalenin baş tarafı A. Ü. H. F. D. C. X, sayı 3-4 te yayınlanmıştır.

1 Uras, Esad. Tarihte Ermeni Meselesi. s. 151 - 152.

2 Uras, a. g. e. s. 161.

ve âsar-ı medeniyet ve malûmat-ı müktesebenin icap ettirdiği ıslahatı bil-müzakere arz eylemeleri ve rüesa-i ruhaniyeye ita buyurulmuş olan ruhsat ve iktidarın işbu cemaatlere temin olunmuş olan hal ve mevki-i cedid ile tevfik olunması lâzım geldiğine mebni muteberan-ı milletten mürekkep bir komisyon teşkil ile Ermeni Milleti hakkında bir nizamname lâyihası tertip olunmuş ise de, bunun bir kere de Serkis Patrik zamanında teşkil olunan Meclisi-i Umumiye Kilise Cemaatleri tarafından intihap olunan ve ehl-i kiliseden olan âzânın ekseriyet-i ârâ ile temyiz edecekleri yedi kişiden mürekkep komisyonca iraesî tensip olunduğundan, iki üç gün zarfında lâzım olan davet tezkereleri bilirsal işbu komisyonun intihabıyla Bab-ı-âli'de diğer komisyon ve memur-u mahsus ile birleştirilerek iktizay-i halin icrasına himmet olunması ve bu veçhile intihap olunacak yedi adamın evveleminde esamisini mübeyyin olan defterinin taraf-ı dostanemize itası mültemestir.

27 Şaban 1278

14 Şubat 1862

İmza

Âli

Nihayet, Bab-ı-âli'de toplanan Muhtelit Komisyon ile millet tarafından seçilen Komisyon, bir mazbata tanzim ederek, Bab-ı-âli'ye verdiler. Hazırlanan bu mazbatanın sureti şöyledir :³

Saltanat-ı Seniye'nin zir-i cenab-ı mâdeletinde bulunan cemaat-i muhtelifeye *âyin ve mezheplerinin serbesti-i icrası*'na ve mesalih-i mahsusaları idaresine dair minelkadim ihsan buyurmuş olduğu *muafiyet ve imtiyazat*, cemaat-i mezkûrenin umur-u ruhanîyelerince olan usûl ve âdat-ı mahsusalarına mutabık ve esasen cümlesi hakkında yeksan olduğundan, her bir cemaatte kendi âdat-ı mer'iyesine tatbikan icra olunmuş ve Ermeni Milletinin dahi milî-i saire misillü şimdiye kadar ekseriya ehl-i kiliseden olarak taraf-ı Devlet-i Aliyye'den İdare-i Patrikiyenin reisi ve milletin vekili ve Devlet-i Aliyye'nin vasıta-i tenfizi ahkâmı makamında itibar buyurulan bir patriği bulunmuş olmakla, Patrik mumaileyh ötedenberi milletin sunuf-u muhtelifesinden mürekkep bir meclis vasıtasıyla millete intihap olunarak, millete riyaset etmek ve menafi-i milliyeyi gözetmek memuriyetinin ifasında umum milletin meclis-i mezkûr vasıtasıyla câri olan nüfuz ve nezaretinden hiçbir zamanda bütün bütün kurtulmayub buna Patrik-i mumaileyhin meclis-i mezkûru her vakit cem ve davet ettiği ve muktezayı maslahattan olarak veyahut Bab-ı-âli'nin evamir-i sarıhasna mebni hal ve tesviyesi lâzım gelen bir

³ Uras, a. g. e. s. 162, 163, 164, 165.

mesale-i mühimme zuhûra geldikçe, Patriğin Meclis-i mezkûra müracaat eylediği hususları delâlet eder.

Ermeni Milleti, bundan takriben yirmi sene mukaddem Patrik-i numaiylehin maiyetine memuriyet-i ifasında medâr-ı muavenet olmak ve ruhanî ve cismanîce câri olan usûl ve âdat-ı kadimeden her gûna mübaadâtı önü alınmak üzere bir umûr-u ruhaniye ve diğer umûr-u cismaniye için iki meclis tâyinini Devlet-i Aliyye'den istida eylemiş ve bu meclislerin ihdası, mesalih-i mütefarrianın rüyeti zımında bazı komisyonlar tesisini istilzam etmiş ise de, milletin ıslah-ı ahvaline dair vukubulan işbu temayülâtın millet memurlarının iktidar vezaif-i mahsusaları tâyin olunmadığı halde, gerek millet iradesinin kıtaat-ı muhtelifesi beyninde ve gerek bu idare ile millet arasında ika-i münazaattan hali olmayacağı ve bunun ise her tarafa ait olan hukukun icrasında birtakım nizamsızlıklar ile idarece ihtilâl ve iğtişası müstelzim olacağı derkâr olup, işte bu esbab-ı ihtilâl ve münazaanın men'i zuhûruyla her taraf iddialarının def-i mazarratı maksadına mebni Devlet-i Aliyye, kâffe-i sunuf teb'ası hakkında bidriğ buyurduğu himem-i müşfikanesi muktezâsınca milletin âdat-ı sarîha-i ruhaniye ve cismaniyesine ve hem de kadimden beri milletçe carî olan usûle mutabık bir nizamname kaleme alınmak üzere muhtelit bir komisyon tâyinini lâzimededen addelemiştir. Binaenaleyh Devlet-i Aliyye'ye liecelittasdik arz ve irae kılınmış olan nizamname lâyihası mucibince Patriki'n Devlet-i Aliyye ile millet beyrinde vasıta olmak haysiyet-i sabıkı veçhile ipka olunub Meclis-i Umuminin teşkili dahi evvelki halinin daha muntazam surette tecdidinden ibaret olduğu misillü milletvekillerinin dahi esnafın ahval-i sabıklarında vukubulmuş olan tebeddüle mebni esnafça intihap olunacak yerde Rum Milletinde icra olunan suretten belki daha ziyade nizam ve meşruiyete muvafık olarak kilise cemaatleri tarafından tâyin ve intihap olunmaları ve taşra cemaatlerinin Patrikhane müzakeratında methal ve müşareketten kâmilen mahrum olduklarından bahisle vukuagelen haklı şikâyetlerine mebni taşralarda dahi bir miktar vekiller intihabiyle Dersaadet cemaatleri vekillerine ilâve kılınması ve Meclis-i Umumi âzâsının kısm-ı ruhanisi yani yirmi neferi Dersaadet'te bulunan ehl-i kilise tarafından intihap olunmak üzere yüz kırk nefere tenzil olunub müddet-i memuriyetleri on sene mümted olarak her sene bir üçünün tebdilen intihap olunması,

Ve Meclis-i Umuminin gerek Patriği ve gerek maiyetinde bulunacak iki meclisin âzâsını tâyin ile bunların muamelât-ı vâkıalarına nezaret eylemesi,

Ve mevad-ı cismaniye rüyetinin Meclis-i Cismani'ye ve mevad-ı ruhaniyenin Meclis-i Ruhani'ye ve mevad-ı muhtelitanın dahi mezkûr iki meclisin içtimaiyle teşekkül eden Meclis-i Muhtelite ait olması,

Ve meclis-i mezkûreynin herbiri kendi daire-i iktidan dahilinde hâne ve manastırlar misillü sair mahallerde zuhûr eden kâffe-i mesalihi komisyonlar ve kilise cemiyetleri vasıtasıyla idare etmeleri,

Ve merkez-i idare Patrikhane olup Patrik'in dahi Patrikhane'nin reis-i resmîsi makamında bulunarak gerek Meclis-i Umumiye ve gerek maiyetinde olan meclislere icra-i riyasetle doğrudan doğruya veyahut bilvasıta millete müteallik kâffe-i mesalihi Meclis-i Umumînin taht-ı nezaretinde olarak rüyet eylemesi ve taşra cemaatlerinin idaresi merkez-i mezkûra merbut olub eyalette marhasalarının Dersaadet meclislerinin esasî üzerine tanzim olunacak olan mahallî meclislerine riyaset ve ol-meclislerin mesalihini rüyet etmeleri,

Ve taşra meclislerinin idare-i merkezîyeden ve işbu idare komisyonlarından herbirinin ait olduğu meclisten ve Patrik'in dahi bir taraftan Devlet-i Aliyye'den ve diğer taraftan Meclis-i Umumi vasıtasıyla millettin mesul olmaları ve Devlet-i Aliyye'nin millet hakkında sâdır olan ahkâmın tenfizi zımında vasıta-i tabiiye ve millet idaresinin reisi addolunan Patrik'e hitab ile sual buyuracağı mevad hakkında reyini beyan eylemek üzere Patrik'i davet buyuracağından bu takdirde Patrik'in, maiyetinde bulunan meclislerin kararına tatbikan hareket eylemesi veyahut milletin re'yini tahsil ile cânib-i Devlete tebliğ etmesi emir ve tenbih buyurulacağından bu halde dahi Patrik'in Meclis-i Umumiye davetle bu meclisin netice-i müzakeratını arz ve beyan eylemesi,

Ve idare-i mezkûrenin üç nevi vezaifi olub Devletçe olan vazifesi milleti Devlet-i Aliyye'ye kemal-i sıdk-u itaat halinde tutmak ve milletin ve gerek efradının hukuk ve imtiyazatının cânib-i Devletten vikayesi maddesini temin etmek ve milletçe olan vazifesi hakikaten bir suret-i müşfikane hareket eylemek ve Eçmiyazın makamı hakkında olan vazifesi dahi Ermeni Kilisesi usûl ve âdat-ı ruhaniyesine tevfikân davranmaktan ibaret olması hususları komisyon-u mezkûr tarafından tensib ve emri-âlileri üzere millet tarafından işbu nizamname hakkında mütalâalarını Bab-ı âli'ye takdim etmek üzere teşkil ve intihab olunan komisyon tarafından tasdik kılınmış olmağla olbabda ve herhalde emr-ü ferman hazret-i minlehülemdir.

18 imza

29 Şaban 1278

16 Şubat 1862

Bu mazbatanın Bab-ı-âli'ye takdiminden sonra, hazırlanan statü (nizamname) bir "suret-i buyuruldu-i-âli" ⁴ ile meriyete konulmuş oldu.

⁴ Uras. a. g. e. Bu suret-i buyuruldu-i aliyyenin metni şöyledir:
Ermeni Patrik Kaymakamı Dirayetlü Efendi

Ermeni Patrikhanesinin ıslah-ı ahval ve idaresine dair olarak mukaddema Bab-ı-âlîde teşkil olunan komisyonun kaleme aldığı nizamnamenin sırf umur-u dünyeviyeden olan bazı maddeleri tashih olunduktan sonra huzur-u meali mev-furu Hazret-i Padişahiye ledelarz nezd-i âli-i cenab-ı padişahide rehini kabul olmasıyla mevad-ı münderecesinin badezin nizam ittihaz olunması hususunun taraf-ı dostanelerine havalesine emr-ü ferman-ı hümayun-u hazret-i mülûkâne nüteallik ve şerefsudûr buyurulmuş ve mezkûr nizamname leffen gönderilmiş olmağla bermantuk-u irade.i seniyye-i cenab-ı padişahi nizamname-i mezkûrun havi olduğu mevadın badema düsturülamel tutularak mukteziyatının ifasına himmet eyleyeler deyu.

9 Şevval 1279

19 Mart 1863

Bu nizamname bir mukaddmeden sonra sırasıyla şu bölümleri ihtiva et-mektedir: (Bk. Düstur. 1. Tertip, c. 2. s. 938).

1. Mebadi-i esasiye (Bend-i evvel - Bend-i sâdis).
2. Dersaadette Ermeni Patriğinin suret-i intihabı beyanındadır. s. 938.
3. Dersaadet Patriğinin vezaifi beyanındadır. s. 940.
4. Patrikhane Kalemine daırdır. s. 941.
5. Kudüs-ü şerifin Patriğine dair. s. 942.
6. Meclis-i Ruhanî beyanındadır. s. 945.
7. Meclis-i Cismanî tarafından teşkil olunan komisyonlarla müdürlükler hakkındadır. s. 9488.
 - a. Maarif Komisyonu beyanındadır. s. 948.
 - b. Tesisat Komisyonu beyanındadır. s. 948.
 - c. Mahkeme Komisyonu beyanındadır. s. 949.
 - d. Manastır Komisyonu beyanındadır. s. 949.
 - e. Muhasebe İdaresi Komisyonuna dair. s. 950.
 - f. Vasiyet İdaresi Komisyonuna dair. s. 950.
 - g. Hastahane İdaresi Komisyonuna dair. s. 951.
 - h. Kilise cemiyetleri beyanındadır. s. 951.
8. Meclis-i umumînin suret-i teşekkül ve beyanındadır s. 952.
 - a. Meclis-i umumînin âzâ-i ruhaniyesinin şerait-i intihabiyesi beyan-ındadır. s. 953.
 - b. Meclis-i umumî avamdan olan âzâsının şerait-i intihabiyesi beya-ındadır. s. 954.
 - c. Gerek Dersaadet mahallâtından ve gerek taşralardan meclis-i umu-mî için bilintihap tâyin olunacak âzânın suret-i intihabı beyan-ındadır. s. 955.
9. Meclis komisyonları hakkında bazı mevad-ı umumiye beyanındadır. s. 959.

b. İdarî Teşkilât:

I. PATRİK

A. Seçim :

1. Seçim için kişisel özellikler:

- a. Türk vatandaşı olmak,
- b. 35 yaşını ikmal etmiş olmak,
- c. Hiçbir gûna mahkûmiyeti bulunmamak,
- d. Piskopos sınıfından olmak,
- e. Türkiye Cumhuriyeti Hükûmetinin kendisine itimadı bulunmak şarttır.

2. Seçim Usûlü :

Burada da bir-güçlük ortaya çıkmıştır. Çünkü eski statünün bazı maddeleri tatbik ediliyor, bazıları edilmiyor. Bu sebeple, 1950 senesi içerisinde yeni patrik seçimine gidildiği vakit, Hükûmet tarafından bir defaya mahsus olmak üzere 19.9.1950 tarih ve 11824 sayılı kararnamenin çıkarılması lüzumu hâsıl olmuştur⁵.

10. İane-i milliye beyanındadır. s. 959.

11. Murahhaslıkları dairdir. s. 960.

12. Hâtıme. s. 960.

5 19.9.950 gün ve 11824 sayılı kararname :

Münhal bulunan İstanbul Ermeni Patrikliği için yapılacak seçim yeni bir kanun ve tüzük çıkıncaya kadar ve bir defaya mahsus olmak ve âtiye ait hiçbir hukukî hüküm ifade etmemek kayıt ve şartıyla aralarından seçecekleri bir intihap heyeti vasıtasıyla yapılması, İçişleri Bakanlığının 11.8.950 gün ve 42040 sayılı yazısı üzerine Bakanlar Kurulunca 19.9.950 tarihinde kararlaştırılmıştır.

19.9.950

Cumhurbaşkanı
CELÂL BAYAR

Bakanlar Kurulunun 19.9.950 tarihli ve 11824 sayılı kararına tevfikeyle Vâlâyetçe ihzar olunan ve İçişleri Bakanlığınca tasvip buyurulan **Ermeni Patrik Seçimi** hakkında talimattır :

1. Umumi hükümlere uygun olarak, bütün Ermeni Gregoriyen cemaatine mensup, Türk vatandaşı olan ve 18 yaşını ikmal eden her kadın ve erkek bu seçime iştirâk edebilirler.

2. Her kilise, bir seçim bölgesini teşkil eder. Her kilisenin yaşlı papazının bağlı bulunduğu — 5404 sayılı Vakıflar Kanununa göre seçilmiş mütevelli heyetten — mütevelli heyetlerinin yedekleri ile birlikte toplanıp seçecekleri — seçilecek iki kişi ile birlikte seçim komisyonlarını teşkil ederler.

Hükûmet'i bir hayli uğraştıran mesele, *Arslanyan Meselesi* diye anılmaktadır ⁶: Ermeni Gregorilyen Patriği *Mesrob Naroyan* 1944 senesinde ölünce, Ruhani Meclis, aynı senenin Haziranında *Kevoork Ser-*

3. Seçim komisyonları, bölgelerinde bulunan ve (1) inci maddede yazılı şartları haiz olan kimselerin noter veya temsilcisi huzurunda reylerini toplayacaklar ve tasnif edecekler, seçilenlere birer tutanak vereceklerdir.

4. Her kilise bölgesinde bulunanlar, komisyon, noter veya noter temsilcisi huzurunda umumî hükümlere göre ve birinci maddede yazılı şartları haiz olan iki kişiye rey vereceklerdir. (Ruhaniler hariç, seçim komisyonlarında âzâ olanlar seçilemezler.)

5. Cemaat tarafından her bölgeden seçilecek iki kişi, kilise papazıyla birlikte içlerinden :

- A. Mazbataları tetkik etmek üzere en yaşlı papaz ile iki kişiyi;
- B. Patrik evsafını haiz beş kişiyi,
- C. Patrik seçmek için 14 kişilik bir ruhanî heyet'i seçeceklerdir.

6. Seçilecek (14 kişi de) namzetlerden iki kişinin ismini seçerek, patrik olmak üzere Vilâyete bildireceklerdir. 14 kişi, bu hususta yeni mevzuat tedvin edilinceye kadar Patrikhanenin Ruhani Komisyonunu teşkil edeceklerdir. İstifa ve vefat suretiyle inhilâl vukuunda yaş sırasıyla seçim komisyonlarında bulunanlardan biri, mevcutların kararıyla bu komisyona alınacaktır.

7. Vilâyet, gösterilen iki kişiden birisini tensip edip, kilise kanunlarına göre Bakanlar Kurulundan karar alarak keyfiyeti Patrikhane'ye bildirecektir.

8. Patrik seçilebilmek için:

- a. Türk vatandaşı olmak,
- b. 35 yaşını ikmâl etmiş olmak,
- c. Hiçbir güna mahkûmiyeti bulunmamak,
- d. Ruhani mesleğinde olmak,
- e. T. C. Hükûmeti'nin kendisine itimadı bulunmak şarttır.

9. Her kısım seçimde reyler hafi ve tasnifler aleni olacaktır.

Muvakkat madde : 1. İstanbul haricinde ve Ermeni vatandaşı bulunan her şehirden birinci, ikinci ve üçüncü maddelerinde gösterilen usûl dairesinde yapacakları mazbatalar ile bir veya iki kişiyi resmi vekâletname ile tevkil edebilirler. Bu şekilde seçilecek olanlar (5) inci maddenin A fıkrasındaki heyete müracaat ederek, reye iştirâk ederler.

Muvakkat madde: 2. Hiç kimsenin iki bölgede rey vermemesi lâzımdır. Buna riayet etmeyenler hakkında seçime fesat karıştıranlar hakkındaki müeyyideler tatbik olunacaktır.

Muvakkat madde: 3. Bu talimatname ancak bu seçime münhasırdır.

Ermeni Patrik Seçimi hakkındaki Kararname ile talimat yukarı çıkarılmıştır.

27.10.950 Cuma günü saat 10 da her kilisede bir seçim komisyonu vücade getirilecektir.

31.10.950 Salı günü aynı saatte delegeler seçilecek ve 9.11.950 Perşembe günü yine aynı saatte patrik seçilecek ve Vilâyete bildirilecektir.

⁶ Y. Çark : a. g. e. s. 284. ve müt., tafsilât için bu esere Bk.

piskopos Arslanyan'ı kaymakam tâyin etmişti. *Arslanyan*, ilk iş olarak Ruhanî Meclisi dağıtmış ve yeni meclis seçilmiştir. Bu tarihte *Eçmiyazin Katogikosu* ölünce yeni katogikos seçimine iştirâk etmek için vâki talep ve davet üzerine ve Hükûmetin müsaadesiyle Kaymakam *Arslanyan* ve beş arkadaşı Türkiye mümessili olarak 19 Haziran 1945 tarihinde *Eçmiyazin*'e gittiler. Fakat arkadan çekilen telgraflarla giden mümes-silleğin temsil kabiliyeti bulunmadığı belirtildi. Bu, orada hoş karşılan-madı. Kaymakam *Arslanyan*, heyetiyle birlikte Türkiyeye avdet etti, ancak Patriklik Makamı 1949 a kadar boş kaldı. Bu hususta Kayma-kamlık çevrelerinde hiçbir hareket görülüyor ve daimî bir sükût mu-hafaza ediliyordu. Sükût, hoş karşılanmıyordu. Nihayet ruhanilerden büyük bir kısım, Kaymakam'a bir mektup yazdılar ve Umum Meclis'in toplantıya çağırılmasını istediler. Sükût berdevamdı. Bunun üzerine verilen ikinci bir istidada, ruhanilerin talepleri, yeni Patrik seçimine gi-rişilmesi, girişilmediği takdirde ise teşebbüsün kendileri tarafından ele alınacağı üzerinde toplanıyordu. Bu hususta on beş günlük bir mehil de verilmişti. Fakat, bu on beş günlük mühlet de sükûtla geçirilmiş ol-duğundan *Arslanyan* azledilmiş sayıldı ve yerine *Bahtiyaryan* seçildi. Buna *Arslanyan* itiraz etti ve *Eçmiyazin*'e müracaat etti. *Eçmiyazin* Katogikosu, *Beyrut* Katogikosu'nun ara buluculuğunu talep etti. Her iki tarafın mümessilleri *Beyrut*'a gittiler. Nihayet, *Beyrut* Katogikosu'nun raporu üzerine *Eçmiyazin*, ümit edilenin aksine olarak mevzuubahs ruhanileri papazlıktan tardetti. Bununla beraber ruhaniler bu karara itiraz ettiler. Hattâ onları müdafaa edenler oldu. *Eçmiyazin*, kararını değiştirmedii. Bunun üzerine *Arslanyan* taraftarları kararın tatbik etmek istediler. Fakat bu da reaksiyonla karşılandı. Direnme o kadar şiddet-lendi ki, bir ikilik daima mukadderdi. *Arslanyancılar*, muhalefete *Anti-Eçmizianist* damgasını vurmuştu, fakat onların istedikleri, Anaya-saya uygun olarak yaptıkları yeni bir patrik seçimi talebinden ibaret bulunuyordu. Uzun münakaşalardan sonra patrik seçimine karar ve-rildi. Patrik, Umumî Meclis tarafından seçileceği için, bu meclisin teş-kiline muktazi olan muamelenin yapılmasını derpiş eden bir müracaat Hükûmete yapıldı. Yukarıda zikrettiğimiz ve Cumhurbaşkanı *Celâl Bayar* imzasını taşıyan kararname çıktı ve bu kararnameye göre Patrik seçimi icra edilerek 67 reyle Patrikliğe Arjantin'den Serpiskopos *Haça-duryan* seçildi.

Eçmiyazin, bir müddet sonra cezalandırdığı papazları da affetti. Kararname bir defaya mahsus olduğu için mezkûr umumî heyet, sırf Merkez Mütevelli Heyeti vasfını taşımaktadır. Vilâyetin tamimi de bu

anlayışa yardım etmektedir. Nitekim, Patrikhaneye bağlı mektep ve sair vakıfların idare işinin de 5404 sayılı Vakıflar Kanunu'na göre kurulacak Mütevelli Heyetine ait olacağı ve "mürakabe işinin de maddede gösterilen şekilde yapılması lâzım geldiği" bildirilmiştir.

Ancak yeni kararname olsun, çıkarılan tamim olsun *eski statü'nün* tesiri altında kalmışlardır. Eski statüdeki seçim usûlüne gelince, buna ait esaslar şöylece tesbit edilebilir ⁷.

Patrik vefat eder yahut istifa veya azil suretiyle patriklikten ayrılacak olursa, yeni bir seçim yapılırdı :

I. Ruhani ve Cismani Meclisleri birleşerek bir zatı Kaymakam olarak seçerler ve Bab-ı-âli'ye bildirirlerdi.

II. Patrik Kaymakamı tarafından bütün Patrikhane hudutları içerisinde bulunan piskoposların isimlerini havi bir defter tertip edilir. Bu defterdeki isimlerin karşılıklarına her birinin *cihet-i istihkakları'nı* işaret ederek, mezkûr defteri Ruhani Meclise yollar.

III. Ruhani Meclis'te, bu Meclisin üyelerinden her biri ruhani bakımdan şayanı kabul addettiği piskoposların isimlerini bir kâğıt üzerine gizli oyla yazarlar ve neticede oylar sayılır. Kazanmış oldukları oylar nisbetinde piskoposların isimleri bir deftere yazılır ve bu defter de *Cismani Meclis'e* gönderilirdi.

IV. Ruhani Meclis'in hazırlamış olduğu defter, Patrik Kaymakamı tarafından Cismani Meclise gönderildikten sonra *Cismani Meclis* defterdeki zatlarn cismani bakımdan "derece-i kabiliyetlerini" tahkik ederek, bunlardan en ziyade seçilmeye lâyık olanlarından beş kişiyi ayırır ve defteri *Umumi Meclis'e* ibraz eder.

V. Patrik, *Umumi Meclis* tarafından seçilir. Seçim gizli olur. *Umumi Meclis'te*, Cismani Meclis tarafından ibraz edilen şahıslardan hariç bir başkasına oy vermek kabil ise de, Ruhani Meclis tarafından tertip edilmiş olan defterde ismi bulunmayan zatlar hakkında oy vermek caiz değildir.

VI. *Oy çoğunluğu elde edilemezse*, Kaymakam en ziyade oy almış olan zatlardan ikisini *Umumi Meclise* bildirir. Bu takdirde; *ikinci defa seçim yapılır*. Bu seçimde oylar sadece bu iki zata verilir. Oy pusulalan bir sandık içinde toplanır. Sonra dördü rahiplerden ve dördü de halktan olmak üzere ve fakat meclis içinden sekiz kişi huzu-

⁷ Bk. Dersaadet'te Ermeni Patriği'nin suret-i intihabı beyanındadır. Düstur Birinci tertip: c. 2. s. 938.

runda *tasnif*, Umumi Meclis kalemi marifetiyle yapılır. Şayet bu iki kişiye eşit surette oy isabet ettiği takdirde kur'a çekilir. Seçim neticesinde bir zabıt tutulur. Bu zaptı hazır bulunanlar imza ettikten sonra Kaymakam vasıtasıyla Hükûmete gönderilir. *Tasdik*, Patrik seçimini ikmal eden esash bir şarttır. Dini merasim buna inzıman eder*.

B. Patriğin Vazifeleri⁸:

Bunları genel olarak beşe ayırmak mümkündür :

1. Patrikhane Nizamnamesine göre hareket ve Nizamnamenin tatbikine nezaret. (Madde: 8)

2. Patrikhane muamelâtına ait evrakı, aidiyeti bulunan meclise havale ve havale ettiği iş hakkında o meclis reyini izhar. (Madde: 8)

3. Evrakı imza. (Madde: 9)

4. Patrikhaneye bağlı müessese memurlarından Nizamnameye aykırı hareketleri yüzünden herhangi birinin tardı lâzım geldiğinde ait olduğu meclise teklif. (Madde: 10)

5. Patrikhanenin dahili masraflarını tediye. (Madde: 12)

C. Patriğin azli ve itham salâhiyeti hakkında da statüde umumî hükümler tanzim edilmiştir.

II. PATRİK VEKİLİ

Buna aynı zamanda *Başpapaz* da denir. Vazifesi doğum, ölüm, izdivaç hususlarındaki kayıtları tutmak ve kiliseler ile Patrikhane arasında irtibat vazifesini görmektir.

* 4 üncü maddeye göre: "Patrik nasbolunan zevata Dersaadet'te bulunduğu takdirde, meclis-i umumî tarafından birkaç zat ve taşrada ise, mahsus davetçi vasıtasıyla davetname gönderilir. Patrik, işbu davetnameyi alıp da Patrikhane'ye geldikte, başkiliseye azimetle meclis-i umumî hazır bulunduğu halde, devlet ve milletçe ifayı sadakat ve millet nizamnamesinin temami-i icrasına sahihan sarf-ü enzar-ı dikkat eylemeyi Huzur-u Rabbanî'de ve meclis-i millet muvacehesinde ilâna taahhüt ederim, deyu resm-i kısm-ı İlähi'yi icra ettiği akâbinde kaymakam mumailayhin memuriyeti rehn-i hitam bularak Patrik müşarünileyhe Bab-ı-âlıden vâki olacak davet üzerine huzur-u hümayun-u cenab-ı padişahiye vüsül ile memuriyet-i remiyeyi icra ve Bab-ı-âli'ye gelerek ilân kılınur."

⁸ Dersaadet Patriği'nin vezaifi beyanındadır. Bk. Düstur, Birinci Tertip, C. 2, s. 940.

III. PATRIKHANE MEMURİYETLERİ

Patrikhanedeki diğer memuriyetler şunlardır : Hukuk Müşavirliği, Patrikhane Başkâtipliği, Muhasebecilik, Veznedar, gayrimenkul kayıtlarını tutan Arşiv Memuru ve bir de hukukçulardan mürekkep Müşavere Heyeti.

IV. MECLİSLER

Eski statüye göre bunlar üçtür :

1. *Ruhanî Meclis.*
2. *Cismanî Meclis.*
3. *Umumî Meclis.*

Nizamnamenin Ruhanî Meclise ait hükümleri yürürlüktedir. Yaptığımız araştırmaya göre, İdare, Cismanî Meclisin vazife ve salâhiyetleri hakkında mütereddidir. Patrikhanece Cismanî Meclise bir kontrol ve murakabe organı olarak kilise idare heyetlerini ve hayrî teşekküllerini gözetmek salâhiyetinin tanınması ileri sürülmüştür. Bu Meclis, son durumunda 14 kişi⁹ olarak tesbit edilmiş ve Milli Merkez İdare Heyeti ismi verilmiştir.

Millî Merkez İdare Heyeti'ni teşkil eden 14 kişinin isimleri şöyledir :

Keğam Kavafyan (Reis), Gazaros Nişanyan (Kâtip). *Âzâlar* : Aram Hidryan, Canik V erter, Harutyun Büker, Vahram Gesar, Arşavir Pışmiş, Bedros Küpeliyan, Kirikor Sarafyan, Hımayak Hagopyan, Hırant Hayrebedyan, Kirikor Papazyan, Stepan Gülbenkyan, Garbis Gazeryan.

Bu listedeki Harutyun Büker vefat etmiş, yerine yedek âzâdan Vahan Hüdaverdi geçmiş, Hımayak Hagopyan da heyetten çekilmiştir.

1. RUHANÎ MECLİS¹⁰:

Ruhanî Meclis, 30 yaşını tamamlamış ve beş sene evvel rahiplik ve papazlık rütbesini iktisap etmiş 14 ruhaninin vücude getirdiği bir meclistir.

⁹ Eski statüye göre bunların adedi 20 idi.

¹⁰ Meclis-i ruhanî beyamndadır. Düstur. Birinci tertip, c. 2, s. 944. Ayrıca Bk. İbrahim Hakkı, a. g. e. s. 324-325, Ahmet Reşit, a. g. e.

A. *Ruhanî Meclis üyelerinin seçimi :*

Bu Meclis üyelikleri için mevcut üyeliklerin üç misli kadar bir aday listesi (Meclis-i Umumi-i Ruhaniye) de reylerle tesbit olunur. İhzar edilen imzalı bir mazbata ile Umumi Meclise gönderilir. Burada tesbit edilmiş adaylar arasından 14 ü gizli oyla seçilir. Seçim mazbataları Patrik tarafından Hükûmete arz edilir. Tasdik, tâyini tekemmül ettirir.

Ruhanî Meclis üyeliğinden istifa ve diğer herhangi bir sebeple ayrılanlar olursa, bunların adedi üçe varduktan sonra bunların yerine *Umumi Meclis* tarafından diğerleri üye olarak seçilir.

B. *Üyelik Müddeti :*

Ruhanî Meclis iki sene için seçilir. Her ikinci sene *Nisan ayının sonunda* eski meclis dağılır ve *Mayıs başında* yeni seçim yapılır. Müddetleri sona eren üyelerin müteakıp toplantı devresi için seçilmeleri caiz değildir. Bununla beraber, bir toplantı devresi geçtikten sonra seçilebilirler.

C. *Vazifeleri :*

1. "Meclis-i Ruhanînin vezaifi, milletin umur-u ruhaniyesine nezaret ve itikad-ı mezhebiyeyi milletçe *terviç ve tahkim*" etmek;
2. "Ermeni Kilisesinin akaid ve rivayat-ı mer'iyesini ihlâlden *muhafaza*" etmek;
3. "Kiliseler ve ehl-i kilisenin bir hal-i muntazamada bulunmalarına sarf-ı dikkat" etmek;
4. "Taife-i ruhbanın gerek ahval-i hazıralarının ıslahına ve gerek ahval-i müstakilelerinin istihsal erbab-ı temniyesine devam ve ikdam" etmek;
5. "Mekâtib-i milliye" nin çalışmalarına dikkat etmek;
6. "Talim-i mezhep hususunda bezl-i dikkat eylemek;
7. "Ehliyet ve kabiliyette muttasıf rahip ve papazlar yetiştirmek";
8. "Milletçe tekevvün eden mesail-i mezhebiyeyi biltahkik usûl-ü mer'iyeyi kiliseye tatbikan hal ve tesviye etmek hususlarından ibarettir."

D. Çalışmaları :

Ruhanî Meclis, yukarıda işaret ettiklerimizden başka şu işlerle de meşgul olur :

a. Ruhani Meclisten sâdır olacak her nevi mazbatalar, üyelerin ekserisi tarafından imzalanmış olacaktır.

b. Vâiz ve papazların tüyünine dair ruhsatlar da bu meclis tarafından verilir.

c. İstanbuldaki kiliselerin vâizleriyle başpapazlarının tâyini için Ruhani Meclis karar verir, Patrik tâyin eder.

d. Ruhani Mecliste gizli oyla karar alınır.

2. UMUMİ MECLİS :

Sadece son Patrik seçimi için toplanmış ve yukarıda bahsetmiş olduğumuz 14 kişilik Cismanî Meclisi ve Patriği seçtikten sonra dağılmıştır. Bu Meclise son toplantı için taşrada kilise bulunan yerlerin seçmiş olduğu murahhaslar da iştirâk etmişlerdir. Riyaset Divanını şu zatlar teşkil etmiştir : Dr. Bağdasar Manuelyan (1 inci Reis), Karabet Aprahamyan (2 nci Reis), Dr. Boğos Kiremitçiyân (3 üncü Reis), Dr. Karekin Şahnazar (1 inci Kâtip), Yervart Sinukeşyan (2 nci Kâtip), Harutyân Kürdyan (3 üncü Kâtip).

Millî Umumî Meclis 99 kişiden tereküp edip, bunların 14 ü ruhanî âzâ ve 85 i cismanî âzâdır. Millî Umumî Meclisteki cismanî âzâların 70 i İstanbuldan ve 15 i Anadolu'da kilise bulunan yerlerden iştirâk etmiştir. 15 meb'usun coğrafi taksim itibariyle yerleri şöyledir: Kayseri (2), Kırkhan (2), Ererek (2), İskenderun (2), Antakya [Vakıf-köy] (1), Diyarbakır (4), Ordu (2) ¹¹.

Millî Umumî Meclis, daha yukarıda da arz ve ifade edildiği gibi, yeni bir patrik seçmek üzere toplanmıştır. Buna ait müsaade Hükûmetten alınmaz, 2 Aralık 1950 de 19.9.1950 tarihli ve 11824 sayılı Bakanlar Kurulu kararına tevfi kan Vilâyetçe hazırlanan ve İçişleri Bakanlığınca da tasvip olunan Patrik seçimi hakkındaki talimata müsteniden Kumkapı Patrikhane Ana Kilisesinde Meclis in'ikat etmiştir. Meclis açılır açılmaz, riyasete en yaşlı âzâ sıfatıyla *Apraham Ekşiyân*

¹¹ Adenakrutyun Azkayin İnthanur Joğovi. Ermeni Patrikhanesi Neşriyatı. İstanbul 1951, s. 3-4.

getirilmiş ve kendisi türkçe olarak bir nutuk irademiş¹² ve nutkun hitamında da Atatürk'ün hâtrasına Heyeti üç dakikalık bir sükût vakfesine davet etmiştir. Bundan sonra Umumi Meclis riyasetine *Keğam Kavafyan* getirilmiştir. Müteakıben seçimlere geçilmiş ve şiddetli münakaşalar cereyan etmiş, hattâ Meclis ikiye inkısam etmiştir: Muhalifler ve Kavafyan taraftarları. Ancak Kavafyan taraftarları ekseriyette olduğu için seçimin neticesi daha ziyade onlar lehinde tecelli etmiştir. Talimata ve Milli Anayasa'ya göre (!) iki patrik seçilmiştir¹³. Biri kabul etmediği takdirde diğeri gelmek üzere rey pusulalarına iki isim yazılmıştır¹⁴. Rey tasnifinde *Karekin Haçaduryan 67, Horen Paroyan 63* rey almıştır¹⁵. Seçimden sonra Reis *Kavafyan* tarafından Hükümet makamına ve muhtelif yerlere telgraflar çekilmiş, Eçmiyazin'deki Kato'gikosluğa da seçimin neticesi bildirilmiştir. Ayrıca yeni Patriğe çekilen telgrafın fran-sızca metni ve türkçe tercümesi şöyledir¹⁶ :

Monseigneur

Karakin Hatchadourian

Ecevedo 1353

Buenos Aires

L'Assemblée Nationale des délégués Arméniens, réunis à la suite de l'autorisation bienveillante de notre gouvernement républicain, et selon nos traditions immuables a élu Votre à élu Votre Béatitude patriarche des Arméniens de Turquie, et l'a proclamé en la sainte cathédrale de Koumkapou au milieu del'enthosiasme délirant du peuple assemblé. La communauté attend votre bénédiction.

Vous apportant l'expression de notre profonde affection filiale, et vous souhaitant l'accomplissement de votre suprême mission, onus vous prions de vouloir agréer l'assurance de notre profond respect.

Le président de l'Assemblée
Kegham KAVAFIAN

¹² Bu nutkun tam metni için Bk. Ampoğçagan Adenakrutyun Azk. Inth. Joğovi Orinagan Nisdi Kumarmants, İst. 1951. s. 5.

¹³ Talimat ve Eski Milli Anayasa'nın derpiş ettiği iki namzettir. Halbuki burada doğrudan doğruya patrik seçilmiştir.

¹⁴ Bk. Ampoğçagan Adenakrutyun Azk.... s. 16.

¹⁵ Seçimin in'ikadı sırasında bu iki zat da Türk tebaası bulunmuyordu.

¹⁶ Bk. Ampoğçagan Adenakrutyun Azk.... s. 22.

Monsenyör

Karakin Haçaduryan

Acevedo 1353

Buenos Aires

Ermeni Murahhasları Milli Meclisi, Cumhuriyet Hükûmetimizin iyiliğimizi gözeten izniyle, toplanmış ve kendi sarsılmaz geleneklerimize göre Mübarek Zâtımızı, Türkiye Ermenileri Patriği seçerek, bunu mukaddes Kumkapı Kilisesinde, toplu bulunan halkın kendinden geçercesine coşkun heyecanı içinde, ilân eylemiştir.

Size derin evlât sevgimizin ifadesini ulaştırarak ve yüksek memuriyetinizin gayesini yerine getirmenizi dileyerek, derin saygılarımızın teminatını kabul buyurmanızı rica ederiz.

Meclis Reisi

Keğam KAVAFYAN

Patrik seçiminden sonra, yabancı tabiiyetinde bulunan yeni Patriğin vatandaşlık durumunun tesbiti için Hükûmet makamlarıyla temasa geçilmiş ve gerekli muvafakat da alınmıştır.

Bu arada Millî Umumî Meclisin toplantısı esnasında ve Patriğin yeminini ¹⁷ müteakip 12 delege (mebus) Riyaset Divanına bir ithamname vermişler ve eski Patrik Kaymakamı *Kevoork Arslanyan*'ın 7 senelik faaliyetinin kontrol ve teftişini talep etmişlerdir. Bunun üzerine Millî Umumî Meclis, Riyaset Divanının teklifi üzerine Millî Merkez İdare Heyetinin Muhtelit Meclisi şu 8 zattan mürekkep bir teftiş heyeti seçmiştir ¹⁸ :

1. *Papaz Tavith Yeretsyan*, 2. *Dr. Vahe Hirtliyan*, 3. *Kirikor Şahin*, 4. *Dr. Karakin Şahnazar*, 5. *Hovhanes Deruni*, 6. *Vahan Bardizbanyan*, 7. *Harutyun Kürdyan*, 8. *Dr. Bağdasar Manuelyan*.

Mezkûr Teftiş Komisyonu, 95 sahifeyi bulan matbu ve gayet muvafak bir rapor hazırlayarak bunu Millî Umumî Meclise vermiştir. Bu

¹⁷ Patriğin etmiş olduğu yemin şöyledir : "Allahın huzurunda ve Millî Meclis önünde, bizim Devlete ve Milletime sadık kalmaya ve Millî Anayasa'nın kusursuz olarak, tatbikine hakikaten nezaret edeceğime yemin ederim". Bk. Adenakrutyan Azkayin Inthanur Joğovi. Ermeni Patrikhanesi Neşriyatı. İst. 1951. s. 6.

¹⁸ Değegakir Inthanur Joğovi Kniç Hantsnajogovi. İst. 1951, s. 2.

raporun müzakeresi, Patrikin Cenubî Amerikadan gelerek, kendisine merasim yapıldığı, ikinci Millî Umumî Meclis toplantısında olmuştur. Bu toplantı gayet sınırlı ve hararetle bir münakaşa havası içinde cereyan etmiş, neticede Arslanyan takbih rey almıştır¹⁹.

Muhalifler, bu görüşmeleri yersiz ve hukuki bakımdan keenlemeye-kün addetmişlerdir. Bizce bu doğrudur. Fikrimizce;

1. Umumî Heyetin ikinci defa toplanması gayrikanunîdir. Çünkü, hazırlanan talimata göre Meclis ancak "bir defaya mahsus olmak ve âtiye ait hiçbir hukukî hüküm ifade etmemek üzere" toplanacaktır.

2. Saniyen, verilen müsaade sadece Patrik intihabına mahsus olup, bunun haricinde diğer herhangi bir meseleye teşmili mümkün değildir. Talimat bu hususta çok sarih ve her türlü şüphe ve tereddütlerden âzade hükümleri muhtevi bulunmaktadır.

Muhaliflerden 19 kişi, muhaliflerin çıkardığı Millî Umumî Meclis zaptına muhalefet şerhi koymuşlar²⁰ ve ayrıca 11 meclis imzası ile de 4 Ekim 1951 de Patriğe bir protesto mektubu göndermişlerdir.

Netice itibariyle, Muhaliflerin talep ve isteklerine hiçbir suretle kıymet ve ehemmiyet verilmemiş, hattâ komisyonların ve diğer teşekküllerin seçimleri yapılmış ve Millî Merkez İdare Heyeti de faaliyete geçmiş²², 2 Aralık 1952 de de istifa etmiştir. Bunun üzerine bu heyetin tekrar intihabı için Millî Umumî Meclisin toplanmasını talep etmişler ve Hükümet de — haklı olarak — 5404 sayılı Kanunu göstermiştir.

Nihayet Patrikhane 28 Mart 1952 tarihli Ermeni gazetelerinde 31 Mart akşam saat 5 te Patrikhane de Millî Merkez İdare Heyeti seçileceğini ilân etmiş ve fakat gönderdiği davetiyelerde parantez içinde Merkez Mütevelli Heyeti (türkçe olarak) kaydını ilâve etmiştir.

Bundan haberdar olan Muhalefet, Patrikhane ilânının Millî Merkez İdare Heyeti ile bir alâkası olmayıp, ancak 5404 No. lu Kanuna göre Merkez Mütevelli Heyeti olduğunu ortaya çıkararak, bütün Gregoriyen Ermenilerini nüfuz cüzdanlarını alarak, 31 Mart sabah saat 7 den akşam saat 17 ye kadar Patrikhaneye giderek, reylerini kullanmaya davet

19 Bk. Adenakrutyun Azkayin Inthanurjogovi. s. 38.

20 Bk. Ampoğçagan Adenakrutyun Inth. Jogovi..... s. 28.

21 Bk. Ampoğçagan Adenakrutyun Inth. Jogovi..... s. 29-31.

22 Bu heyet, Hükümetten tasdik istemiş, fakat tasdik edilmediği halde iki sene vazife görmüştür.

etmiştir. Bunun üzerine Patrikhane, Yortu bahanesiyle ikinci bir ilân yaparak, bu seçimin tehir edildiğini bildirmiştir.

3.1.1954 tarihli Ermenice gazetelerde, Patrikhanenin bir tebliği yayınlanmıştır: Bu tebliğde eski Anayasa tâbiri kullanılarak “Merkez İdare Heyeti” denilmiştir. Yani Heyetin gelirleri koordine etme salâhiyeti olacaktır ^{22a}.

10.1.1954 tarihli gazetelerde çıkan, 12 maddeyi muhtevi, Patrikhane tarafından semtlerde bulunan Mütevelli Heyetlerine gönderilen seçim tamiminde, Hükûmetten alınan müsaade, gayet kapalı bir şekilde belirtilmekle iktifa olunmuştur. Burada kanun numarası zikredilmediği gibi, müsaadenin mahiyeti ve muhtevasına dahi işaret edilmemiştir.

Hükûmet murakabesi altındaki mahallelerde, 5404 sayılı Kanuna göre seçimler yapılmıştır. Bu seçimlerde propagandalar yapılmış ve dikkate şayan, “Patrikhane müdafileri cephesi” gibi politik tâbirler istimal edilmiştir. İstanbuldaki kilise bulunan semtlerde doğrudan doğruya, Anadolu da kilise bulunan şehirler İstanbulda oturan şahısları temsilci olarak 31 Ocak 1954 Pazar günü seçmişlerdir. Seçilenler eski Anayasa göre kendilerine milletvekili süsü vermişlerdir.

Toplanacak olan “Temsilciler Heyeti”nin ruznamesi, Patrikhane tarafından tesbit edilerek, seçilen temsilcilere gönderilmiş, 9.III,1954 tarihli gazetelerde de ilân edilmiştir. Bu ruzname şöyledir: 1. Vilâyetten gelen emrin okunması ^{22b}, 2. Patrikhane raporunun okunması, (Burada

^{22a} Dahiliye Vekâletinin 19.IX.1953, Vilâyet'in de 23.XII.1953 tarihli emrine göre.

^{22b} **Temsilciler Heyeti**'nin toplanması için Vilâyet'ten Patrikhane'ye gönderilen emrin metni aynen şöyledir :

Ermeni Patrikhanesi
T. C. İstanbul İli Emniyet Müdürlüğü
Şube 1, No. 11087/13764
Sayın Karekin Haçaduryan,
Türkiye Ermeniler Patriği,
4 Ağustos 1953 tarihli dilekçeniz karşılığdır :

Cemaate ait müşterek malların idaresini ve bu şekildeki müteaddit kiliseleri ilgilendiren vakıflarını koordine etmek üzere müşterek bir mütevelli heyetinin seçilmesi ve bu hususta kanunda sarıh hükümler bulunmadığı için, diğer cemaatlerin yaptıkları gibi kiliseleri birer seçim bölgesi telâkki ederek, cralarca seçilecek mümessiller vasıtasıyla Merkez Mütevelli Heyetinin teşkili İçişleri Vekâletinin 19.IX.953 gün ve 12532/61180 sayılı emirleriyle uygun görülmüştür.

toplancak olan “*Temsilciler Heyeti*”ne eski Anayasadaki “*Umumî Heyet*”in taşımakta olduğu vasıflar verilmek istenmiştir), 3. Başkanlık Divanı seçimi, 4. *Merkez Mütevelli Heyeti* (kendi tâbirlerince “*Merkez-i İdare*”)nin seçilmesi.

Bu ruznameye göre, 74 temsilciden 71'inin hazır bulunduğu *Temsilciler Heyeti*, 13 Mart 1954 Cumartesi günü öğleden sonra saat 3 te Patrikhane Salonunda toplanarak eski Anayasa tâbiriyle 14 kişiden mürekkep “*Merkez İdare Heyeti*” ni seçmiştir. Seçilen zevatın isimleri şöyledir :

Maksud Papazyan, Vahan Bardizbanyan, Dr. Bağdasır Manuelyan, Migirdiç Şellefyan, Ohannes Deruni, Hümayak Tulukyan, Sarkis Gazorosyan, Karabet Aprahamyan, Aliksan Horasancıyan, Kurken Candan, Ni goşos Dikranyan, Dikran Lâfcıyan, Karabet Tataryan, Harutyun Çerkezyan. Bundan sonra Patrik K. Haçaduryan, *Temsilciler Meclisinde* “*İki senelik faaliyet raporu*” nu okumuştur ^{22c}.

22 Mart 1954 Pazartesi akşamı saat 17 de Patrikhane Salonunda İstanbulda bulunan papaz ve rahipler, Patriğin riyasetinde toplanarak, yedi kişilik “*Ruhani Meclis*” i seçmişlerdir. “*Temsilciler Heyeti*” nin Başkanlık Divanından *Aram Hıdıryan, Vahe Hintliyan, Dr. Vart Şigahor, Dr. Varu Jan Pakin,* “*Ermeni Kilisesinin Cismanî sınıfının temsilcileri*” olarak bu toplantıya iştirâk ederek, reylerini kullanmışlardır. “*Ruhani Meclis*” e şu zatlar seçilmiştir: *Rahip Sahak Papazyan, Rahip Karakin Kazancıyan, Papaz Apraham Ebeyan, Papaz Torma Şigaher, Papaz Husik Gazaryan, Papaz Tavit Yeretsyan, Papaz Morses Kelenderyan.* Netice, 23.3.1954 tarihli gazetelerde Patrikhane tarafından ilân edilmiştir.

Yalnız, 5404 sayılı Kanunun murakabe hakkındaki hükümlerinin gözönünde tutulması ve *Cismaî Meclis* gibi herhangi bir iltibasa meydan verecek bir teşekkülün, hiçbir surette yer alamıyacağı hususunda dikkati çekmeyi zait telâkki ederim.

Bu vesile ile saygılarımın kabulünü rica ederim.

23.X.953

İstanbul Valisi
Ord. Prof. Fahrettin Kerim Gökay

Emrin metni ermenice harflerle, fakat türkçe olarak 17.3.1954 tarihli *Marmara* Gazetesinde neşredilmiştir. Buraya Bk.

^{22c} Bk. *Marmara* Gazetesi; 15, 16, 17, 18 Mart 1954.

24 Mart 1954 tarihli "Marmara" da çerçeve içine alınarak neşredilen bir yazıya göre *Temsilciler Heyeti*'nden seçilen "Merkez İdare Heyeti" Hükûmetçe tasdik edilmiştir.

31 Mart 1954 tarihli "Marmara" gazetesinin neşrettiği bir yazıya göre, yeni seçilen "Ruhani Meclis" 30 Mart 1954 Salı öğleden sonra Patrikhane Salonunda Patriğin riyasetinde ilk toplantısını yaparak, *Rahip Karekin Kazancıyan*'ı Başkan seçmiştir. Bu rahip, 1953 yılı sonunda Üsküdar'da açılan "Surp Haç Tibrevank" Ruhban Okulunun Müdürüdür.

Nihayet, 1.4.1954 tarihli "Marmara" gazetesinde çıkan bir habere nazaran 30 Mart 1954 Çarşamba günü saat 17.00'de "Merkez-i İdare" Heyeti *Patrik Haçaduryan*'ın riyasetinde Patrikhane Salonunda toplanmıştır. Bu toplantıda Patrik, hazır bulunanlara eski "Merkez-i İdare" Heyetinin faaliyetleri hakkında malûmat vererek, yeni heyetin çalışma programı için birçok "önemli projeler, meseleler" vermiştir. Gizli oyla yeni "Merkez-i İdare" Heyetinin Başkanlık Divanına şu zatlar intihap edilmiştir: *Mıgırdıç Şellefyan* (Birinci Başkan), *Vahan Varsizbanyan* (İkinci Başkan), *Karabet Aprahamyan* (Birinci Kâtip), *Aliksan Horesancıyan* (İkinci Kâtip). Bundan sonra yeni Başkanlık Divanı hemen bir toplantı akdederek "tâli organ ve idare heyetlerinin teşekkülü" ^{22d} ile "Semt Mütevelli Heyetinin Seçimi" hakkında gayri resmi görüşmelerde bulunmuştur.

V. KOMİSYONLAR

Ermeni Patrikhanesinde 6 komisyon vardır. Eskiden 7 idi. Mahkeme Komisyonu, Lozan Muahedenamesinin imzalanmasından sonra kaldırılmıştır. Bugün mevcut olanlar şunlardır :

1. Maarif Komisyonu,
2. Tesisat Komisyonu,
3. Manastır Komisyonu,
4. Muhasebe Komisyonu,
5. Vasiyet İdaresi Komisyonu.
6. Hastahane İdaresi Komisyonu.

^{22d} Tâli organ ve idare heyetlerinin adları hep eski Anayasa'daki tâbir-lere göre kullanılmıştır.

1. MAARİF KOMİSYONU :

Maarif işlerinden anlayan ve ruhanî bulunmayan 7 üyesi vardır. Vazifesi ²³ :

- a. "Ermeni Milletinin talim ve terbiyesine nezaret",
- b. "Millet mekteplerinin bir suret-i muntazamada bulunmasına dikkat",
- c. "... Vaftiz çocuklarının talim ve terbiyesi zımında teşekkül eden şirketlere icrayı teşvikat ve muavenet",
- d. "Mektep hocalarının ıslah-ı ahvaline ve iktidarları ile ehil ve erbap hocaların yetiştirilmesine",
- e. "Mekâtib-i mezkûreye mahsus ders kitapları tedarik olunmasına ikdam ve gayret etmek" hususlarından ibarettir."

Komisyunun nezareti altında bulunan mektepler, Millî Eğitim Bakanlığının teftiş ve murakabesine tâbidir.

2. TESİSAT KOMİSYONU :

Bu komisyonun da üyeleri ruhanî değildir ve yedi kişidir. Üyeler Cismanî Meclis tarafından seçilir. Vazifesi ²⁴ :

- a. Memleketteki "... vâki kâffe-i tesisat-ı milliye ve bunların akarâtı idaresine umumen nezaret etmek",
- b. "Tesisat-ı mezkûrenin tanzim ve tertibine dikkat ve ikdam eylemek",
- c. "Bilcümle emlâk-i milliye senedatının mevcut olmasına dikkat,, etmek,
- d. "Bilûmum tamir ve yeni inşaatı yapmak",
- e. "Varidat ve masarif hakkında Cismanî Meclis'e hesap vermek.

3. MANASTIR KOMİSYONU :

"... *evelâ*, her bir manastırın idare-i mahsusası olmanastır cemaatine ait olup, bilcümle manastıra umumen nezaret etmek hakkı, Manastırlar Komisyonu marifetiyle icra olunmak üzere Patrikhane meclislerine

²³ Maarif Komisyonu beyanındadır. Madde 45.

²⁴ Tesisat Komisyonu beyanındadır. Madde 46.

râcidir. *Saniyen*, her bir manastır reisi, olmanastır cemaati tarafından intihap olunup, Patrikhane meclislerinin birleşmesiyle teşekkül eden Meclis-i Muhtelit'in muvafakati ile Patrik tarafından tasdik olunup, reis-i mumaileyhin teb'a-i Devlet-i Aliyyeden olarak 35 yaşını tekemmül etmiş ruhbandan olması lâzımdır. *Salisen*, bilcümle manastırlar, milletin tervic-i menafi-i mâneviyesine çalışmağa mecbur olacaklarından, her biri derece-i kudretine göre, Papaz Mektebi, Kütüphane ve Tabibhane ve Hastahane misillû milletçe menfaati mucip olacak tesisatı şâmil olacaktır" ²⁵.

Manastır Komisyonu da Cismanî Meclis tarafından seçilir ve 7 kişidir. Vazifeleri :

a. "Her bir manastır nizamâtının icra-i ahkâmına dikkat ve nezaret etmek üzere varidat ve hasılatı tahkik ile masraf vâkıasını rüyet ve tanzim etmek hususundan ibarettir". Bunun için her manastır cemaati arasından komisyonca bir şahıs reis olarak intihap edilir. Bu reis, manastır "talimat-ı mahsusaya tatbikan" idare ederek, muayyen zamanlarda Manastır Komisyonuna hesap verir.

4. MUHASEBE İDARESİ KOMİSYONU :

Muhasebe müdürleri dahi 7 kişi olup, Cismanî Meclisçe seçilirler. "... Bunların hizmeti millet sandığını idare ve muhasebatını rüyet etmektir.... Meclis-i Cismanî'nin muvafakati ve kâffe-i varidat-ı mezkûreyi tahsil ve masarîf-i mezkûreyi tesviye eder ve idaresi kendilerine muhavvel olan millet sandığının muhasebesini usûl-ü cedide üzere tutarak, bir kıt'a defterini vakt-i muayyenede Tesisat Komisyonuna ibraz ederler, işbu defter, komisyon-u mezkûrda bilmuayene tasdik olunduktan sonra Meclis-i Cismanîye ibraz olunur."

5. VASİYET İDARESİ KOMİSYONU :

Bu komisyon da 7 kişidir. Ancak bunların üçü ruhanî, dördü cismanîdir.

Vazifesi :

a. "Milletçe vâki olan vasiyetleri idare ve ahkâm-ı münderecelerinin suret-i meşruada ve mûsinin niyet ve tasminatına mutabık veçhile icraya konulmasına dikkat etmek hususlarından ibarettir." (Madde 50)

²⁵ Manastır Komisyonu beyanındadır. Madde 48.

6. HASTAHANE İDARESİ KOMİSYONU :

Bu komisyon adet bakımından diğerlerinden farklıdır ve 9 kişidir. Üyeleri, diğer komisyonlarda olduğu gibi Cismanî Meclis seçer. Üyeler hastahane müdürleridir. Bu müdürler²⁶ in vazifesi: "... millet hastahanesinin akarât ve varidat-ı mahsusasına nezaret edip, bunların hasılatını ve millet sandığının iraesî ile hastahane-i mezkûru idare etmektir., (51 inci madde)

VI. KİLİSE CEMİYETLERİ²⁷

a. Üyeleri :

Kilise cemiyetleri, mahalline göre sayısı 5 ilâ 12 üye adedi arasında değişen üye adedine maliktirler. Her kilise cemiyeti mensup bulunduğu kilise cemaati tarafından seçilir. "25 yaşını tekemmül etmiş" olan ve âmme haklarından mahrum olmıyan²⁸ herkesin, kilise cemiyeti seçimine iştirâke hakkı vardır.

Kilise cemiyetleri üyeleri, 4 sene vazife görürler. Beşinci sene başında yeni seçim yapılır.

b. Çalışması :

1. a. "Mensup oldukları cemaatin mesalih-i milliyesini rüyet",

b. "Ol cemaat, kilise ve mektebi idare etmek ve fukarasını kayırmak",

²⁶ 51.inci maddeye göre müdürler "... hastahane-i mezkûrun idaresi hususunda Tesîsat Komisyonu tarafından ve talim ve terbiye maddesince Maarif Komisyonu tarafından mesul olup, muamelât-ı vâkıasını işbu komisyonlar vakt-i muayyenede irae eder."

²⁷ Kilise cemiyetleri beyanındadır. Madde 52 - 56.

²⁸ 55 inci madde menfi bir tarif yaparak ve 67 nci maddeye atıfla bunu: "67 nci madde iktizasınca mahkemece hak-kı intihaptan mahrum olmıyan kâffe-i efrat..." diye ifade etmiştir. 67 nci madde ise "Hakk-ı intihaptan mahrum olma" hususunu şu şekilde ifade etmektedir: "Hakk-ı intihaptan mahkemece mahrum olanlar dört sınıftır: Sınıf-ı evvel, bir cinayetten dolayı Ceza Kanunname-i Hümayûnu ahkâmınca hukuk-u medeniyeden müebbeden ıskat cunanlardır. Sınıf-ı sâni, mesalih-i millîye idaresinde hilesi tebeyyün edip de, mesalih-i mezkûrede kullanılmaları millet meclislerinden birisinin tarafından hükmolunmuş olanlardır. Sınıf-ı salis, mehakim-i Devlet-i Aliyye'de haklarında mücazat-ı tedbiye terettüp edip de henüz müddet-i cezası hitam bulmamış olanlardır. Rabian, tecennün cihetiyle hukuk-u şahsiyeden sakıt olup, kemal-i şifa buldukları nizamca tasdik olunmuş olmıyanlardır."

c. “Cemaatçe zuhûra gelen münazaatı tahkik ile ıslah-ı zâtülbeyn eylemek”,

d. “Olcemaat kilise” sini tezyin etmek,

e. “Kız ve erkek çocuklara mahsus mektepler ihdasına sây ve ikdam etmek”,

f. “Cemaat-i mezkûrenin muhtaç olan familyalarına icra-i muavenet eylemek”,

g. “Bulunduğu cemaate tevellüt, vefat ve tehhül eden nüfusu suret-i muntazamada” kaydetmektir.

2. Her kilise cemaatinin, kilise cemiyetinin taht-ı nezaretinde bulunan bir sandığı vardır. Bu sandığın gelirleri şöyledir :

a. “Cemaatçe ita olunan iane-i mahsusa”,

b. “Kilise ve mektep akarâtının varidatı”,

c. “Kilisenin hasılatı”,

d. “Vasiyet tarikiyle veyahut sair veçhile vâki olan itayî saire”,

e. “Masarif-i mezkûr kilise ve mekteplerin masarifiyle ita olunacak iane akçesi”.

3. Bu cemiyetler vazifelerini ifa sırasında işlerin ait olduğu komisyonlara müracaat ederler ve “mezkûr komisyonların her birine ait olan hasılatı ol komisyona vakt-i muayyenede irae eyler” ler.

4. Kilise cemiyetlerinin vazifelerinin tâyin ve tanzimi ıslahı ve tecdidî, Ruhânî ve Cismanî Meclisler tarafından olur.

VII. MURAHHASLIKLAR

Ermeni cemaatinin İstanbuldan gayri olan yerlerdeki işlerinin idaresi ve “Ruhânî Riyaseti” murahhaslar tarafından görülür²⁹. Bunlar, buldukları yerde Patrikhanenin âdeta ufak bir modelini teşkil ederler. Çünkü “taşralarda dahi her kilise cemaatinin bir kilise cemiyeti ve bir sandığı ve bir de kalemi olduğu misillü murahhaslık merkezinde dahi bir Meclis-i Ruhânî ve bir Meclis-i Cismanî ve Meclis-i Cismaninin taht-ı

²⁹ A. Reşit. a.g.e. s. 37. ve murahhaslara dairdir: 94. madde. İbrahim Hakkı. a. g. e. s. 328.

idaresinde olmak üzere bir sandığı olacaktır” ve her murahhaslık, cemaatin ahkâm-ı şahsiye kayıtlarını tutacaktır. (Madde 96)

Murahhaslar, Patrikhanece tâyin olunurlar ³⁰.

VIII. İANELER

Bunlar ihtiyarî olup iki nevidirler :

A. Umumî masraflara sarfedilmek üzere Millet Sandığına verilen ianeler.

B. Her kilise cemaatinin hususî masrafları için Kilise Cemaatleri Sandıkları'na verilen ianelerdir.

IX. MÜŞAVERE HEYETİ

Ermeni Patrikhanesinde de hukukî ve idarî işler için kurulmuş bir müşavere heyeti bulunmaktadır. Bu heyetin tasdiki İstanbul Vilâyetince Eylül 1951 de yapılmıştır.

X. KATOGİKOSLUK

Muhtelif katogiskosluklar vardır. Fakat, bunların içerisinde *Eçmiyazin Katogikosu* rütbe itibarıyla diğerlerine tefevvuk etmektedir. İstanbul Ermeni Gregoriyen Patrikhanesi de dini bakımdan oraya bağlıdır. Fakat, İstanbul Patrikhanesi'nin idarî muhtariyeti mevcuttur. Bundan başka *Kilikya Katogikosluğu* da zikredilebilir. Ayrıca Ermenilerin iki patriklik makamı daha vardır :

1. Van gölü içinde küçük bir ada üzerinde kâin *Ahtamar Katogikosluğu* ³¹ (1915 ten beri mevcut değildir).

2. Merkezi *Maryakub* Manastırı olan *Kudüs-ü Şerif ve tevabii Ermeni Patrikliği* ³²dir.

³⁰ Eskiden Murahhaslar, Meclis-i Umumî tarafından, intihap edilir, intihabı Patrikhane Muhtelit Meclisi tasvib ettikten sonra Hükümet tasdik eylerdi.

³¹ A. Reşit. a. g. e. s. 38.

³² Kudüs-ü Şerif Patriğine dairdir. Bk. Düstur. Birinci tertip. İkinci cilt. s. 942. madde 17-23.

B. KATOLİK ERMENİLER³³a. *Umumiyetle :*

Hristiyanlık, Ermenistana bir din olarak dördüncü asrın başlarında nüfuz etmeye başlar. Fakat bilâhare "...*Kirkor Lusoviriç*'in zuhûruna kadar yine eski dine rücû edilmiş ve asıl Hristiyanlık, bu zatın zuhûriyle başlamıştır."³⁴ Ancak "*Kirkor*'un son hafidi *Sahak*, erkek çocuk bırakmadığı" için, onu takip eden devrede din reisleri, "*Şark Kilisesi* usûlüne tebaan" rahipler arasından intihap olundular³⁵. Bu suretle ilk patrikler yerlerini *Eçmiyazin*'e naklederek, orasını merkez ittihaz ettirtiler. Altıncı asrın ortalarında *Monofizit rafızı* husûl buldu ve cemaatin büyük bir kısmı bu rafıza sülûk ettiler. Geriye kalan diğer ufak bir kısmı da Roma Kilisesine olan sadakatlerini devam ettirdiler.

Katoliklere nazaran: "Hristiyan Kilisesinin umumî reisi *Papa*'dır. Kendisi, *İsa*'nın vekili ve *Saint-Pierre*'in halefidir. Binaenaleyh, her Hristiyan kendisine dinen itaate mecburdur"³⁶. İşte Ermeni Katoliklerin Romaya bağlı bulunmalarının esas sebebi budur.

Ermeni cemaatinin Ermeni Gregoriyen ve Ermeni Katolik olmak üzere ayrılmasının sebebi acaba nedir? Bunu, Ermeni patriklerinin Katolik Ermeniler üzerinde tesis ettiği şiddetli baskı ile, izah ediyorlar.

Kanunî Sultan Süleyman zamanında Fransaya *Makamat-ı Mübareke* de dâhil olduğu halde birtakım haklar tanınmıştı. Fransanın İstanbul elçisinin bir vazifesi de Fransa tarafından Türkiye'ye gönderilmiş bulunan Katolik misyonerlerin himayesi idi. Papalık Makamı ise, Ortodoks ve Katolik kiliselerini Fransanın yardımıyla tevhit etmek istiyordu. Bunun için de Osmanlı tâbiyetinde bulunan Ortodoksların, sessiz sedasız, azar azar Katolik Mezhebine celbi düşünülüyor ve tatbika çalışılıyordu³⁷. Bu, açıkça Osmanlı hâkimiyetine bir müdahale olarak telâkki edildiği için, hoş karşılanmıyordu. Türkiye'ye gelmiş bulunan misyonerler ise, üzer-

³³ Bu kısım için verdikleri malûmat dolayısıyla İstanbul Ermeni Katolik Başpiskoposu Sayın **Bagos Kireçyan**'a ve muhterem Avukat **Andre Prim**'e teşekkürlerimizi arz etmeyi bir borç biliriz.

³⁴ Uras. a. g. e. s. 120.

³⁵ Uras. a. g. e. s. 121.

³⁶ Uras. a. g. e. s. 127.

³⁷ İrtem, Süleyman kâni. Saray ve Bab-ı-âli'nin İçyüzü. Katolik âleminin Şark Hristiyanları ile Mezhep Mücadeleleri. Akşam gazetesi, 19 Temmuz 1936.

lerinde işlemeye çalıştıkları bu Hristiyanlara “*Türklerden kurtulma*”³⁸ fikrini telkine gayret ediyorlardı. Fransa'nın, bu işdeki rolü, aşikârdı. Hattâ bunun tesiri altında Halep Ermeni Ruhani Reisi: “Ermenistan, Fransızların en kudretli bir kralı tarafından kurtulacaktır”³⁹ diyordu. Osmanlı Hükümeti ise, reâyanın bu mezhep değiştirme işini kendisine karşı bir ihanet ve isyan suretinde telâkki etmekteydi⁴⁰. Buna rağmen, Ermeniler arasında Katolik propagandası yapılmakta devam etti ve birçok taraftarlar kazandı (1701 - 1702 sıraları). İlk zamanlar, kanuni, dini bir merci bulunmaktan dolayı cemaat çok zorluk çekti. Fakat, bilâhare Roma, cemaatin başına bir episkopos gönderdi. Mamafih iş halledilmemişti⁴¹. Hele “1819 da Darphane Nâzırı olan Düzyanların evinde âyin eşyası, kilise tezyinatı” bulununca Patrikle, Ermeni Katolik cemaati arasında müzakereler vuku bularak birleşme çareleri arandı⁴². Fransa, bu meseleyle çok yakından alâkadar oluyordu. Uzun mücadele ve çalışmalarından sonra, 1828 - 1829 Türk - Rus Harbinden sonra, Edirne

38 İrtem, Süleyman Kâni. a. g. m.

39 İrtem, Süleyman Kâni. a. g. m.

40 İrtem, Süleyman Kâni. a. g. m. Akşam gazetesi 21 Temmuz 1936. İstanbul'da Vezir Hanı'ndaki matbaalarında Ermeni Katolikler, mütemadiyen Katolikliğe dair propaganda kitapları basıyorlardı. Bunu haber alan Hükümet, kitap basanları yakalayarak hapsetti. Kumkapı'da, Yenikapı'da üç Ermeni papazı evlerini kiliseye kalbetmişlerdi. Ermeni Patriği ile cemaat büyüğünün şikâyetleri üzerine bu evler yıkıldı. Sahipleri küreğe kondu. 1746 - Hicri 1159.

41 Sayın Uras, “Lûtfi” Tarihi'nden naklen bir ferman sureti vermektendirler ki, bunda maiyetinde bir piskopos bulunmak üzere Ermeni Katoliklerine İslâmdan bir nâzır nasbı esas ittihaz olunarak, mütefarriyatının nâzırları marifetiyle icrasına karar verilmiş bulunduğuna işaret olunmaktadır. Bahis mevzuu olan bu hat-ı hümayun'un sureti şöyledir: (Bk. Uras. a. g. e. s. 156-157. Orijinal suret için Bk. Tarih-i Ahmet Lûtfi, ikinci cild. s. 185-191).

Kaymakam Paşa;

Katolik maddesine dair Fransa Elçisi ile olan müzakeratı mutazammın işbu bend-i mufassal tahrir manzur-u hümayunum olmuştur. Şu Katolik maddesine her ne kadar Ehl-i İslâmdan nâzır nasbına şimdilik karar verilmiş ise de, mademki elçi-i mersum şu maddeye bu derece müdahale etmişken, bundan böyle geri duramayacağı gün gibi zâhirdir. Bâri bundan sonra kilise vesair bunlara dair maddeleri bütün Fransalunun eline düşürmeyerek Devlet-i Aliyemiz tarafından görülmesinin çâresine bakılmış olsa, filcümle ehven düşeceği zâhirdir. Serasker Paşa ile bilmüzakere bend-i sâlide beyan ve istizan olunduğu üzere nezaret-i mezkûreye mumaileyhimadan Dinan Gümrükçüsü Ethem Efendi münasip görülmekle mumaileyhe ihale olunmak üzere icrasına iptidar clunsun... ilâh.”.

42 Uras. a. g. e. s. 155.

barış imzalandığı sırada, bu muahedenin 12 nci maddesinde, Ermeni Katolik Cemaatinin bağımsızlığı tanındı. *Papa Pi VIII*'in, Fransa Kralı *Şarl X*'un ve Avusturya İmparatorunun müracaatlarına muvafakatini izhar eden *II. Mahmut*, 6 Ocak 1830 tarihli irade-i seniyyesiyle Ermeni Katolikleri, ayrı bir cemaat olarak kabul etti. Ayrıca Dersaadet'te, bir Başpiskoposlukla bir de Patrikhaneye sahip olabilmeleri, Gregoriyen cemaatından ayrı ibadetleri için kiliseler inşa edebilmeleri ve diğer Hıristiyan cemaatlere müsavi bir rejime müstahak olmaları hususu da, temin ediliyordu. 27 Şubat 1830 da Başpiskopos *Andon Nurican*, Ruhani Başkan olarak tanınmış⁴³ ve 22 Aralık 1831 tarihinde de Rahip *Agob Çukuryan*'ın Ermeni Katoliklerine diğer patrikler gibi aynı hak ve salâhiyetlerle mezuniyet ve imtiyazlara malik olduğu kabul edilerek, ilk defa Patrik tâyin olunmuştur.

Ermeni Katolik Cemaati, 1830 tarihinden evvel *Kilikya Katogikos*'u adını taşıyan ve Adananın Kozan (Sis) ilçesinde ruhani kürsüsü bulunan ve Romaya 1180 den beri bağlı olan Katolik katogikosların silsileleri 1385 e kadar devam etmiştir. Bu müddet içinde 1740 a kadar katogikoslardan bazıları bu irtibat ve bağlılığı ihlâl e yeltenmişler, bazıları da irtibatın muhafazasına çalışmışlardır. 1740 senesinde *Gugas Katogikosun* vefatından sonra, Episkoposlardan bazılarının içtimaiyle yerine Halebin Başpiskoposu bulunan *Abraham Arziyan*'ı Kilikya Katogikos'u olarak intihap etmişlerdi. *Abraham, Romaya Benediktos XIV.* Papanın nezdine vararak, 8 Aralık 1742 de katogikosluk vazifesini tasdik ettirmiş ve başka yetki ve mezuniyetler de alarak, kürsüsüne avdet etmiştir. Ancak, kendisinin bu yolculuğu esnasında Gregoriyen bazı episkoposların başka birini katogikos kürsüsüne oturtmuş olduklarını göreyek, Lübnan'a çekilmiş ve *Abraham Bedros I.*⁴⁴ ismini alarak ilk Ermeni Katolik Katogikosu olmuştur. Kilikya Katogikosları, 1742 den 1867 e kadar Beyrut kasabalarından *Zimmar*'da kâin ve Ermeni rahiplerine ait manastırda ruhani kürsüsünü muhafaza etmişlerdir.

Ancak, 1867 senesinde *Krikor - Bedros VIII.* vefat ettiği zaman aynı senenin Temmuz ayında Katogikosluğa İstanbul Başpiskoposu ve Patriği olan *Andon Hasunyan* seçilmiş ve iki vazifinin aynı şahıs uh-

43 Uras. a. g. e. s. 155. "Kendisi Avusturya tebaasından olduğu için, Hükümet buna resmî bir sıfat vermedi."

44 Kendisinden sonra gelen katogikoslar dahi bir ünvan olarak isimlerine **Bedros** (veya **Petros**) ismini ilâve etmişlerdir. Hattâ bugün Beyrut'ta ikamet etmekte olan Ermeni Katogikosu'nun ismi de **Kirkor - Bedros XV.** **Agacanyan**'dır.

desinde içtimaı vesilesiyle verilmiş 12 Cemaziyülevvel 1284 tarihli Berat-ı Hümayunla Katogikosluk makamı da İstanbula nakledilmiştir. (*)

Buna dair padişahın sâdır olmuş bulunan Berat-ı Âli'nin sureti şöyledir :

Nişan-ı Hümayun oldur ki,

Ermeni Katolik Milletinin bir kısmı Cebel-i Lübnanda kâin Kilikya Patrikliği ve diğer kısmı dahi Dersaadetim Serpiskoposu zir-i idarelerinde bulunduğu halde Patrik mumaileyhin bu kerre vefatı vukubulmuş ve bunların başka başka idarelerinde derkâr olan suûbete mebnî birleştirilerek, yerine ihalesi lâzımgelmiş ve millet-i merkumenin Dersaadetimde Serpiskoposu bulunan işbu dârende-i berat-ı hümayunum *Andon Bedros Hasun* rahib erbab-ı liyakat ve istikametten olarak her veçhile icra-i umûr-u mezhebiye ve milliyeye muktedir bulunmuş olduğundan mumaileyh bu kerre Dersaadetim Ermeni Katolik Patriği ve Kilikya Katogikosu intihap olunarak icra-yi memuriyeti hususu piskopos tarafından bâmahfer istida olunmuş ve keyfiyet taraf-ı eşref-i Padişahaneme arz ile ledelistizan mumaileyhin olveçhile icra-yi memuriyeti hususuna irade-i seniyye-i mülûkânem taallûku ile işbu bin ikiyüz seksen dört senesi şehri Cemaziyülevvelinin on ikinci gününde inayet efzâ-i sünûh ve sudûr olan emr-ü hümayun şevket makrun padişahanem mucibince icabı icra kılınmış olmakla memuriyetini mutazammın Divan-ı Hümayunumdan zikr-i âti şerait derc ile balâsı Hat-ı Hümayûn-u Şahanemle müveşşah yedine işbu berat-ı hümayûnumu verdim ve buyurdum ki mumaileyh *Andon Bedros Hasun* rahib Dersaadetim Ermeni Patrikliğine ve Kilikya Katogikosluğuna mutasarıf olup Patrik ve Katogikos olduğu kavmin kavanin-i mezhebiyesine mugayir ve usûl ve nizamat-ı Devlet-i Aliyyeme münafi-i hal ve hareketi zuhûr eylemedikçe ve bizzat istifası vukubulmadıkça madam-el hayat azil olunmaya ve Patrik ve Katogikosluğuna tâbi yerlerde olan merhasalar ve piskoposlar ve rahipler ve keşişler ve papazlar ve keşişeler ve sair Katolik Milletinin büyüğü ve küçüğü mumaileyhi üzerlerine patrik ve katogikos bilüb patrikliğine müteallik düşen emirlerinde kenduye müracaat edüb yolunda olan sözünden tecavüz etmeyüb herveçhile itaat ve inkiyad edeler ve patrik ve katogikosluğuna tâbi yerlerde azlünasba mustehak olan merhasaları ve papasları ve karabaşları mumaileyh ayınları üzere azl-ünasb eyledikte aherden kimesne müdahale eylemeye ve merhasalardan birinin tebdili lâzım geldikte patrik mumaileyhin möhrü ile memhur takrir takdim olunub şurutu derc ile yedine

* İbrahim Hakkı. a' g. e. s. 332.

berat-ı humayûn-u alişanem verilüb maruzat-ı saire ile hiç kimesneye merhasalık tevcih olunmaya ve işbu merhasa ve piskoposların azl-ü nasbı ve suihalini müş'ir vülât ve mutasarrüfin ve hükkam taraflarından arz gelüb teşekki olundukta cihet-i mumaileyhden istilâm olunmadıkça isga olunmayub bir tarih ile ve mukaddem ve muahhar tarihiyle ferman dahi sadır olur ise itibar olunmayarak bittahkik icabı icra oluna ve merhasa ve piskoposlardan biri lieclilmaslaha Dersaadetime gelüb yerine aher rahib tevkil eder ise kimesne muhalefet eylemeye gerek kendisinin ve gerek merhasaların ve sair papasların hane ve meskenlerinde berveçhi serbesti-i icra-i ayin eylemelerine ve buna müteferri olan faillerine kimesne tarafından taarruz ve müdahale olunmayub ve kadimden beru zapt ve tasarruflarında olan kilise ve manastırlarına Dersaadetimden ve gerek taşra mahallerinden olan ziyaretgâhlarını ve meyitlerini usulü mutadeleri üzere kaldırmağa vesair icra-i ayinlerine kimesne mümanaat eylemeyüb patrik mumaileyhin memhur takriri muteber tutularak ayinlerine müteallik her ne ki ahz ve inha ederler ise müsaade oluna ve millet-i merkumeye mahsus olan kilisa ve manastırları bilâ emr-üşerif kimesne teftiş ve tefahhuz etmeyüb ve vaz-ı kadimi üzere vaki olan zat ve mürasalat ile ahara verilmeye ve aharin deyni için kilise ve manastırların eşyasına taarruz olunmayub rehin olmak üzere ahz-ü kabz ettirilmeye ve bertakrib ahz olunmuş ise marifet-i ser ile geriye red ile mahallerine teslim oluna ve millet-i merkûmeden biri ayinleri üzere akd-i nikâh ve fesh-i nikâh edecek olduklarında patrik mumaileyh veyahut tarafından tayin edeceği vekilleri marifetiyle icra olunub ahar tarafından müdahale ettirilmeye ve patrik mumaileyhin ve merhasaların ve vekillerinin marifet ve izni yoğken gerek Dersaadetimde ve gerek taşralarda ayinlerine muhalif olarak akd-i nikâh eden papazların veyahut vekillerinin haklarında lâzımgelen tediblerin icra eyledikte kimesne müdahale eylemeye ve akd-i nikâh ve fesh-i nikâh maddesinde ve ayinlerine müteallik sair hususta münazaa eden iki hiristiyan mabeyninde patrik mumaileyh veyahut vekilleri tahkik edib ayinleri üzere islâh eyledikte ve kiliselerinde yemin verüb afros eyledikte kudat ve nüvvab dahil ve taarruz eylemiyeler ve millet-i merkûmeye avrat boşamak ve avrat üzerine avrat almak ayinlerine muhalif olmağa o makulelere ruhsat verilmeyüb öyle mugayir-i ayin halât vukuunda iktizası üzere tedib ve guşimal oluna ve ayinlerine muhalif olarak nikâh eden kesanın kiliselerine girmesi mugayir-i ayin olduğundan olhalde fevt olanların papaslar tarafından kaldırılması zımında kudat ve nüvvab vesair zabitan taraflarından cebr-ü teklif olunmaya ve merhasalar ve piskoposlar ve keşişler ve keşişeler ve rahibler vesairelerinin hin-i hayatında kendi ayinleri muktezasınca kiliselerine ve

mekteb ve fukarahanelerine ve patrik ve kätogikoslanna nukut ve eşya vesair her ne şey vasiyet ederlerse vasiyetleri nafiz ve makbul olup fevt olduklarında vereseleri tarafından müdahale ve taarruz olunmayub müdahale vukuunda ayin ve kaidelerince kendi milletlerinden katolik şahitleriyle şerle istima olunub varislerinden aliverile ve bilâvaris fevt olan merhasaların ve papasların ve keşişlerin ve karabaşların ve marabet tabir olunan keşişe avretlerin nukut ve gerek eşya ve bargir vesair her ne şeyleri var ise patrik mumaileyh veyahut tarafından tayin edeceği vekilleri ahz-ü kabz eyledikte beytülmal ve kassam ve mütevelliler muhassıllar vesaireleri tarafından müdahale olunmaya ve vereseleri mevcut olanların nukut ve gerek sair emval ve eşyalarna patrik ve vekilleri tarafından vaziyet kılınmaya ve ayinlerine muhalif vaz-ü hareket eden katolik merhasaların ve papas ve keşişlere patrik mumaileyh ayinleri üzere tedib ve saçların traş ve kendilerin papas ve karabaşıktan azl-üihraç ile kiliselerin ahare verdikte ve muktezay-i ayinleri üzere def-ü ihraç olunan papazların yerine iktiza eden papazların tayini hususunda kimesne mani ve müzahim olmya ve patrik mumaileyhin ve merhasa ve papas ve vekillerinin ve ademlerinin şer-üşerife müteallik her ne gûna davaları zuhur eder ise asitane-i saadetimden gayri yerde istima olunmaya ve katolik milletinden birbirleri ile hukuk ve verasete dair münazaa zuhurunda rızay-i tarafeyn ile patrikhaneye müracaat eylediklerinde berveç-i hakkaniyet rüyet ve tesviye oluna ve katolik milletinin ötedenberi eda edegeldiği rüsumat-ı miriye ve sadaka akçaları patrikhanenin rüsumat ve masarifati ve patriklik aidati kemakân eda olunub tereddüd ve muhalefet olunmaya ve kilise ve manastırlar vekilleri patriklik rüsumundan ve rüsumat-ı miriyeden ahz-u ekil ederler ise muhasebeleri görülüb tazmin ettirilmesine kimesne müdahale edemeye ve işbu rüsumattan herhangi mahalde olursa merhasalarda vesair keşişlerde patrik mumaileyhin alacağı oldukta tahsili için emr-üşerifim verilüb kendü tarafından dahi mektubu ile tayin edeceği ademlerine kudat ve nüvvab taraflarından şer ile muavenet olunub tahsil ettirile ve patrik mumaileyhin kendisi için olan bağ mahsulati ve sadaka namı ile millet-i merkûmenin verdikleri sıra ve yağ ve bal vesair eşyaları hanesine naklinde iskelelerde ve kapılarda teamül-ü kadimine muhalif gümrük eminleri tarafından mümanaat ve patrik mumaileyhin ve merhasaların ve piskoposların kendilerine ve kiliselerine mahsus olan eşyalarından iskelelerde ve kapılarda gümrük ve bac talep ve ahs ettirmeye ve katolik papaslarından biri izn-i şer ile haps olunmak lâzım geldikte patrik mumaileyh alkoyub aher taraftan haps ettirmeye ve patrik mumaileyhin ve merhasa ve vekillerinin sakin oldukları konaklarına askeri ve ehl-i örf vesairler taraflarından konak

teklifi ile rencide ettirmeye ve came ve kisvelerine ve kendisin mahsus asası elinde götürmeye müdahale olunmaya ve kilise ve manastırlarına müteallik bağ ve bahçe ve tarla ve çayırlarına ve diğer mahallerine ve kiliseleri için müstakil mumhanelerine ve kiliselerine vakıf olan biut ve dekakin ve emval ve eşcar-ı müsmire ve gayrimüsmirelerine ve davarlarına müdahale ve taarruz kılınmaya ve bazı zikudret kimesneler şu merhasayı veyahut şu papası filân mahale gönder veyahut şu kiliseyi ver deyu cebr ve tasaddi etmiye ve mumaileyh patriklik mezkûru berminval meşru şurut-u kadimesine riayet ile bervech-i teb'it zapt ve tasarruf edüb patrikliğine ve katogikosluğuna müteallik umur-u hususuna vechen minelvicuh ve halel ve taarruz kılmıyalar ve tahriren fi elyevm el tassih vel aşri min şehri cemaziyülevveli lissene erba ve semanin ve mietin ve elf" 45.

Bu fermanın muhteviyatı tetkik edildiği takdirde bir takım *din imtiyazlarının* verilmiş olduğu tesbit edilebilir. Fermanın vermiş olduğu imtiyazlar şöylece derlenebilir:

a. Ermeni katolik cemaati *din ve ayinlerini* serbest bir şekilde ifa edeceklerdi.

b. *Kilise eşyaları* taarruzdan masun bulundurulacaktı.

c. *Evlence ve Boşanma* meseleleri patrikhanece yahut patrikhane-ye bağlı kiliselerce hall-ü fasl edilecekti.

d. Dini meselelerden ötürü hıristiyanlara ceza tevcih etmek lâzım gelse bunu patrik veya vekilleri yapacak ve kudat ve nüvvablar buna müdahale etmiyecekti.

45 Bu ferman sureti de bize sayın Boğos Kireçyan ve sayın Avukat A. Prim'in vermiş oldukları lütufkâr malûmata bağlı olarak gönderilmiştir. Ancak bu fermana çok benzeyen bir diğer metne de (Birinci Tertip Düstur. c. 4. s. 794. Bk. **Ermeni Katolik Patriği Hassun Efendiye verilen Berat-ı Âli**) tesadüf ettik. Fakat bu metnin ayrı olduğuna bize bu hususta malûmat yardımında bulunanlar işaret ediyorlar. Şöyle ki :

Adı geçen Berat-ı alî 1296 tarihlidir. (1879 milâdi). Patrik Hasun efendi ise 1870 de İstanbulu terk ederek Romaya gitmiş ve bir müddet orada kalmıştır. Ancak cemaat arasında muhtelif hiziblerin mevcudiyeti yüzünden, ona muhalif olan parti, yerine, **Kupelyan** isminde bir rahibi seçmiş, ve birincinin mazuliyetine ve seçilene dair bir Berat-ı alî almıştır. Fakat bu sefer Hasun efendi taraftarları boş durmamışlar ve **Kupelya**'ın bertaraf edilerek yerine Hasun efendinin tekrar oturtulması için çalışmışlardır. Bu çalışmaların neticesi olarak 1879 da Hasun Patrik patriklik makamına ikinci defa oturmuş ve zikri geçen Berat-ı alî ise bu vesile ile verilmiştir.

e. "Ayinlerine muhalif olarak nikâh eden kesianın kiliselerine girmesi mugayir-i âyin olduğundan olhalde *fevt olanların papaslar tarafından kaldırılması zımında* kudat ve nüvvab vesair zabitan taraflarından cebr-ü teklif olunmaya" caktı.

f. Katolik Ermeni patrikhanesine yapılacak vasiyetler muteber olacak ve "vereseleri tarafından müdahale ve taarruz olunmayub müdahale vukuunda *âyin ve kaidelerince* kendi milletlerinden katolik şahitleriyle şerle istima olunub" varislerden geri alınacaktı.

g. Patrikhaneye mensub ruhanilerin vâris bırakmadan ölmeleri halinde de bunların nukut ve eşyaları patrikhaneye intikal edecek ve hiç bir müdahale caiz olmayacaktı.

h. ".. Katolik milletinden birbiriyle *hukuk ve verasete dair münazaa zuhurunda* rıza-i tarafeyn ile patrikhaneye müracaat eylediklerinde berveç-i hakkaniyet rüyet ve tesviye" olunacaktı.

i. Patrikhane gelir ve alacaklarının tahsili zımında, kudat ve nüvvablarca yardım edilecekti.

j. Patrikhaneye *Gümrük muafiyeti* temin edilecekti.

İşte 1284 tarihli olan bu berat-ıaliyle, Katogikosluk patriklik kürsüsü ve birleşik olarak 1928 senesine kadar, İstanbulda vazifesine devam etti. 1928 den beri ise, katogikosluk kürsüsü Beyruta, (Lübnana) naklolunmuştur. Bugün İstanbuldaki Ermeni katolik Başpiskoposu ise, Türk Ermeni katoliklerinin patriği vazifesini ifa etmektedir.

6. T e ş k i l â t :

Ermeni katoliklerinin patrik ve piskoposlarının takdis ve selâhiyetleri papalık makamından sudur eder. Bunlar için seçim kifayet etmez, yapılan seçimin herhalde papa tarafından tasdiki lâzımdır.

Patrikhanenin bugünkü durumunda, *Hükümet tarafından tasdik edilmiş bir nizamnamesi*,⁴⁶ yoktur.

Ancak patrikhanenin ruhanî bakımdan işlerinin çevrilmesi için *Katolik kilisesinin kodeksi* mevcut olup, ona göre hareket edilmektedir.

⁴⁶ 1888 senesinde **Patrik İstegan Bedros Azeryan** tarafından bir nizamname lâyihası hazırlanarak hükümete verilmişti. Fakat müteakib seneler zarfında cemaat arasında tebeddülâta uğramasından dolayı gayrikabillatbik bir hale gelmiştir.

Patrik ve Piskoposların seçimi umum katolik kilisesinin akaidi mucibince yapılır. Yâni *Sensinod* seçimi yapılmakta, *Papalık makamı* seçimi kabul ve tasdik ettikten sonra, *Hükümet* ve cemaate bildirilmektedir.

Diosez denilen dinî taksimat mıntakalarında, o mıntakanın Başpiskoposu veya piskoposu ruhanî reis ve teşekküllerin seçimini yapmakta ve onları vazifelendirmektedir. Böyle olmakla beraber mânastırlı rahiblerin ve rahibelerin reisleri ve diğer vazifelileri, ait oldukları merkezlerin umumi başkanları tarafından hususi statülerine göre seçilirler.

Ruhanî bakımdan her emir Başpiskopos bulunan ruhanî başkan tarafından verilir. Onun tâyin ettiği papaslar kiliselerde vazife görürler. Bunları bir vazifeden alıp başka bir vazifeye nakle yetkisi bulunduğu halde bu yetkisini daha sıhhatli bir şekilde kullanabilmesi için kendi in-tihabiyle teşekkül etmiş bir *ruhanî meclisi* vardır.

Patrikhanenin gayrimenkul ve ona bağlı işlerini gören başlıca iki komisyonu vardır :

1. Patrikhane ve Başpiskoposluğuna bağlı *küise* ve *emlâkinin idaresiyle* meşgul *ruhanî üyelerden* mürekkep bir idare heyeti vardır. Bu heyet patrikhane mensublarının iâşesini, binaların tamir ve termimini ve ruhanî vazifeler için iktiza eden masrafları, emlâk ve cemaat teberrûlarından hâsıl olan meblağdan idare eder.

2. İkinci bir idare heyeti de *Cismanî* üyelerden müteşekkil olup cemaatin *hayri* ve *tedrisî* gayeler için hibe ettiği emlâk ve teberrûları idare eder.

Ayrıca bir komisyon da *Mezarlık* işleriyle meşgul olmaktadır.

Ermeni katolik cemaatinde ve halihazırda İstanbulda mütemekkin şu dinî müesseseler mevcuttur:

1. Merkezi Venedikte bulunan *Mikitarist rahibleri*.
2. Merkezi Viyanada bulunan *Mikitarist rahibleri*.
3. *Anarat Higatunnâm* rahibeleri.

Kültürel Müesseseler: Erkek çocuklar için bir lise (*Pangaltı lisesi*) ve bir ilk okul (Sakızağacı caddesinde Beyoğlundaki). Bunlardan her ikisi de *Mikitarist* rahibleri idaresinde bulunmaktadır. Ayrıca İstanbulun beş yerinde kız çocuklara mahsus olan birisi orta mektep, diğeri ilk mektep olmak üzere beş mektep daha bulunmaktadır ki, bunlar da rahibelerin nezaret ve idaresi altındadır.

C. PROTESTAN ERMENİLER (*)

a. U m u m i y e t l e

Protestan Ermeniler de memleketimizde bulunan Ermenilerin bir kısmını teşkil ederler. Bu gurubun teşekkülü 1823 senesi sıralarına raslar. Bu tarihe kadar Ermeni ruhanî reisleri yapılmakta olan protestan propagandası karşısında sükûtu muhafaza etmişlerdi. 1823 te *Amerikalı protestan misyonerler* İncili modern Ermeni lisanına tercüme etmek üzere patrikhaneye başvurdukları zaman bu talepleri reddedildi. Buna rağmen Ermeniler arasında, *dinî islahat* fikirleri, uyanıyordu. Bu arada Ermeni mütefekkirlerinden *Peştemalciyan*'ın vücade getirdiği bir mektep de, bu dinî islâhatın mürevvic-i efkân ve yayılması istenen fikirlerin müdafii, olmuştu ⁴⁷. Diğer cihetten de, misyonerlerin fakir çocuklar için açmış buldukları meccanî mektepler, ibadethaneler de sayı itibarıyla artmaya başlamıştı. Ancak, bu cereyan, taşrada çok müfrit bir muhalefete karşılanmakta idi. Öyleki protestan olanlar, ırkdaşları tarafından cebri muamelelere bile mâruz bırakılıyordu. 25 Ocak 1846 da "... Sabah âyininden sonra afaroz töreni yapıldı. Protestanlarla münasebet bütün Ermenilere menolundu, ortaklıklar bozuldu." ⁴⁸. Bu sırada protestanlar hariciye nazırı bulunan *Reşit Paşa*'ya başvurular. Fakat bir netice elde edememeleri üzerine İngiliz elçisinin tavassutuyla Reşit Paşa protestanların birbirleriyle *kefil olmak suretiyle işlerinin yürütülmesi hususunu* temin etti. Protestan Ermenilerin devlete sadık kalmak şartıyla medeni haklarına riayet edilmek lâzım geldiği valilere tebliğ edildi. ⁴⁹.

Bu suretle protestan Ermenilerin ayrılması meselesi kat'ileşiyordu. Nitekim yine aynı tarihte, protestan istasyonları delegelerinden toplanan bir kongrede Gregoriyen kilisesinden ayrı bir kilise teşkili münasip

(*) Rev. Leon Arpeenin yazdığı *Acentury of Armenian Protestantism* kitabında bu bahisle ilgili geniş malûmat vardır. Bu kitab 1946 da The Armenian Missionary Association of Amerika tarafından neşredilmiştir. Ayrıca BK. Y. Çark: *Türk Devlet Hizmetinde Ermeniler*. İstanbul 1953, s. 107 ve müt.

⁴⁷ İrtem, S. Kâni. agm. 23 Temmuz 1936. Akşam G. Ayrıca "... Evvelce Beyrutta bulunarak Türkçeyi öğrenmiş ve dinî kitablara tercüme etmiş papas Goodell dahi İstanbulda bir istasyon teşkiline memur edildi. Goodell Ermeni patriğine müracaat ederek yeni sistem halk mektepleri açmak hususunda yardımlarını istedi ise de patriğin vâdinden bir şey çıkmadı."

⁴⁸ İrtem, S. Kâni. a.g.m. 28 Temmuz 1936. Akşam G.

⁴⁹ İrtem, S. Kâni. a.g.m.

görülmüştür. ⁵⁰ Kongrece alınmış olan bu kararların tatbiki cümlesinden olmak üzere İstanbulda ilk açılan kiliseyi Adapazarı, İzmit, Trabzon- da açılanlar takip etmiştir. Ancak bu kiliseler devletçe tanınmış hiç bir ruhani makama bağlı değildiler. 1847 de İngilizlerin “.. muavenet ve iltimasıyla *Abraham Ütüciyan*’ın riyaseti altında bir İstanbul *Protestan cemaati idare heyeti teşekkül etti.*” ⁵¹ 15 Kasım 1847 de protestanların “ayrı ve mustakil bir cemaat olarak tanındıklarına dair” ⁵² bir de ferman elde edildi. Fakat müteakip müracaatlar üzerine de Ermeni protestan cemaati bir fermanla tasdik edilmiştir. (1850 senesi). Bu fermana göre protestan cemaatinin hükûmetle münasebetlerini tanzim etmek üzere bir vekili bulunacaktı. Bu vaziyet sonradan 1856 Hattıhümayun tarafından da tasdik edilmiş ve fakat 1878 senesinde bir nizamname halinde tesbit edilmiştir.

En son resmî Milletbaşı *Zenob Bezciyan* idi. Bu zat profesör ve aynı zamanda da rahibti. Fakat, kendisi Türkiyeyi terketti. Bunun üzerine protestan Ermeniler son yirmibeş sene zarfında teşkilâtsiz kaldılar. Nihayet, 1951 senesi içinde İstanbul eski Avukatlarından *Harputliyan* efendiye seçtiler. Fakat bu zatın Milletbaşılığı tasdik edilememiştir.

b. T e ş k i l â t :

“27 Şubat sene 1293 tarihli nizamname-i esasi ile” ⁵³ bu cemaatin idare şekli tayin olunmuştur. Buna nazaran :

aa) “gerek Dersaadette ve gerek taşrada *Protestan* teb’a-i osmaniye bulunan mahallerde *birer vekil*” ⁵⁴ bulunacaktı.

bb) “...Her vekilin taht-ı riyasetinde cemaatçe intihab olunacak yedi azadan mürekkebe *birer meclis*” ⁵⁵ olacaktı.

cc) “...Vekillerin ve mecalisin vazifesi cemaatin sırf ruhanî olan mevadına ve mabed ve mekâtibin idaresine ve akd ve fesh-i nikâh gibi

⁵⁰ Bundan sonra yapılan diğer bir toplantıda 40 kadar ermeni tarafından ilk incil kilisesinin kurulması hakkında karar ittihaz edilmiş ve Haçadur-yan pastör intihab edilmiştir. Ek. İrtem. a.g.m.

⁵¹ Uras, Esad. a.g.e. s. 156.

⁵² İrtem. a.g.m.

⁵³ İbrahim Hakkı. a.g.e. s. 337.

⁵⁴ İbrahim Hakkı. a.g.e. s. 337.

⁵⁵ İbrahim Hakkı. a.g.e. s. 338.

hususata ve cemaatçe herkesin hüsn-ü nzasıyla verilecek ianelerin sarfiyatına nezaret”⁵⁶ etmekti.

dd) “Protestan ayinin icrası ba ferman-ı ali inşa ve küşad olunan kiliseleri her türlü müdahaleden azade ve mektepleri dahi nizamat-ı devlete ittiba şartıyla serbest”⁵⁷ olacaktı.

⁵⁶ İbrahim Hakkı, a.g.e. s. 338.

⁵⁷ İbrahim Hakkı, a.g.e. s. 338.

BÖLÜM III.

A. TÜRKİYE MUSEVİ CEMAATİ

1. Umumiyetle

Fatih Sultan Mehmed İstanbulu zaptettiği vakit, orada azaları çok büyük bir yekûn teşkil etmese bile, bir musevi cemaati vardı. Ve bu musevi cemaati de Fatih'in himayesine mazhar olmuşlardır. Fatih, kendilerine tamire muhtaç sinagogları hakkında, fermanlar vermiştir¹.

Fakat Yahudilerin Türkiyeye ve bhusus *İstanbul ve Selânik* şehirlerine gelerek yerleşmeleri ve buralarını kendilerine melce telâkki etmeleri asıl 1492 de başlar. Bu suretle gelenler Türkler tarafından hüsnükabul görmüşlerdi. Ancak bu tarihten sonra Museviler isdar edilmiş birtakım fermanlarla da fiili hüsnükabulden maada *hukuki himaye*'ye de nail olmuşlardır. Öyle ki istibdadın en had devresine vardığı zamanlarda bile yahudiler bunun ağırlığını hissetmemişler ve içtimai yaşayış tarzlarını kadim üzere devam ettirmişlerdir². Hususiyle ikinci Abdülhami-

¹ Avram Galanti: Fatih Sultan Mehmed zamanında İstanbul Yahudileri, İst. 1953, s. 11.

² Avram Galanti. Türkler ve Yahudiler. İlâveli ikinci bası. İstanbul,, Tan matbaası. 1947. Muhterem Galantinin kıymetli eserinde vermiş olduğu ferman suretleri, musevi cemaatine tanınmış bulunan din imtiyazları noktasından değerli bir vesika mahiyetindedir. Bu cümleden olmak üzere **Sultan Abdülaziz**'in 1864 de isdar eylediği bir fermanında (Bk. s. 30) şöyle denilmektedir: "... millet-i merkûmenin böyle beyhude şey için tâzib ve iz'âclarına cevaz gösterilmemesi ve kendileri Devlet-i Aliyemizden millet-i adidenin nail oldukları menafi ve imtiyazata mazhar olduklarından ana göre himayet ve siyasetleri lâzimededen ve şime-i kerime'i teb'aperveri ve madelet iktizasından olmasıyla millet-i merkûmeye gerek icra-i ayinleri hususunda ve gerek emniyet ve âşâyişleri emrinde kimesne tarafından bigayrihakkın kat'en ve kâti. beten taarruz vukubulmaması zmnında müteallik olan emr-ü irade-i seniye mucibince ikiyüzellialtı senesi evail-i ramazanda bâlâsı hatt-ı humayûn-u şahane ile muvaşşehan bir kıt'a emr-i âli tasdik ve ita kıldığı mukayyed olduğuna ve sunuf-u teb'a-i saltanat-ı seniyemin saye-i adaletvaye-i padişahanemde her türlü muamelenarevadan vikâyeleriyle muhafazay-i asayiş ve istirahatleri mevadd-ı mültezimededen olduğuna binaen bermucib-i istida emr-i şerif-i mezkûrun tecdidi meclis-i vükelâyı ahkâm-ı adliyemden bamazbata ifade olun-

din şiddetli istibdadının hüküm sürdüğü senelerde Selânik Hahambaşısı *Yakub Mayir* efendinin dediği gibi "... Museviler Türkiyede zulüm gör-

muş ve olveçhile icray-i hususuna irade-i seniye-i mülükânem taallûkuyla emr-i hümayûn-u şahane sünun ve sudur eylemiş olmağın mucibince tecciden divan-ı hümayunumdan işbu emr-i celilülkadirim isdar ve ita olundu..."

Üçüncü Mehmet tarafından verilen diğer bir fermanda (Bk. *Galanti*, a. g.e. s. 33-35) da şöyle denilmektedir: "... Mevlâna İstanbul kadısı damet fezalih-i tevk-i refi-i hümayûn vasil olucak malûm ola ki mahmiye-i merkûmede sakin olan Yahudiler tarafından dergâh-ı muallâma arzuhal sunulub ecdad-ı izâmımdan cennetmekân firdevs-i aşıyan garirahmet-i rahman merhum ve mağfurleh ebülfeth Sultan Mehmet Han gazi aleyhi rahmetül-melikül-bari darüsultanül aliyye-i mahmiyye-i konstantiniye-i uhveten kabza-i tasarruf-u hüsrevarilerine getürdükleri esnada... olan yahudiler kablelfeth İstanbul Tekfuruna imdad ve nusret eylemeğe huylfeten taahhüt edüp mumaileyh cedd-ü emcedimin mezburlar... olunmayub kadim olan kiliseleri hali üzre kalub ve cümle kiliselerine dahlolunmamak ve evlerinde suret ve mihrab olmadıkça ayin-i batılları üzre tevrat okuyub ibadet eylemelerine efrad-ı aferiden bir ferd taarruz eylememek üzre teahhüd ve amanları sadır olmağla badelfeth minval-i merkûm üzre ibka ve mukarrer olunub olveçhile amel olunurken hicret-i nebeviye aleyhi ve alâalihî efdaluttahiyenin dokuzyüzkırk senesinden evvel ahd-ü amane mugayir dahl olundukta yüzonyedi ve yüzotuz yaşında iki nefer müslüman ol tarihte hayatta bulunub husus-u mezburun istimainâ, memur olan müfettişler huzurunda hüsema müvacehesinde mahmiye-i mezbur sakinlerinden vech-i meşru ve şurut-u merkûm üzre feth-ü teshir ve ahd-ı mezbur ipka olunduğuna dair şahadet edüb badi riayet-i şeriatül kabul şahadetleri hiz kabule mevzul olmağın ve merhum-u müşarünaleyh cedd-i lâmin sadır olan emr-i âlileri ve ahd-ü âmanları mucibince hâl üzre ipka olunub ve ecdad-ı izâmımdan mağfiretpehah Sultan Selim Han ve rıdvan-ı cayigâh-ı güfran ve sittekan Sultan Süleyman Han aleyhümmerahme velgufran zaman-ı biamanlarında dahi mazmun ve muahven evamir-i aliyye ve mukaddema şeyhül-islâm olan merhum Mehmet Fenari efendi ve Ebussuud ve Cevizade rahimehümüllahü taâlâdan mümza fetavayı şerife vermeğın muciblerince amel oluna gelmişken bairade-i Allahütaâlâ ihrak vaki oldukta zikrolunan kenavis-i kadime dahi maan ihraki bilnar olmakla vaz'ıkadim üzre tecdid ve tamirine bazı kimseler mani olub celb-ü ahz için kadim kinise olduğuna şuhud ve adül taleb ettüklerine üzerinden zaman mürur edüp oltarihten kalmış hayat-ı ta mevcud kalmamağın olveçhile şuhud meşhud ikametine ihtiyaç olmayub kadim olan kiniseleri vech-i meşruh üzre vaz'ı kadim-i tecdid ve tamir olunmak meşruh idiğüne badehu şeyhülislâm ve müftiyan enamı cevi ve Bostani-zade ve gayrihüm aleyhümül-rahmetten fetavayı şerife sadır olmağın evamir-i sabıka mucibince vaz-ı kadim üzre tecdid ve tamir eylemişler iken kir ve ihrak vaki olub tamir ve tecdidine ve suret ve mihrab yoğiken evlerinde ayinleri üzre kiraat-i tevrat ve ibadetlerine bazı kimesneler mani olduklarına bildürüb ellerinde olan fetavayı şerife ile ebay-i kiramım enare Allahütaâlâ birahimehüm virdükleri evamir-i aliyyeyi ibraz idüb tecdid ve muciblerine amel olunmak babında istidayı inayet idüğünü telhis olunub bade-i sedye-i âleme

memişlerdir.”³. Onların devletle olan münasebetleri devamlı bir itaatten başka bir şey olmamıştır. Diğer cemaatlerin için için başka devletler tarafından kışkırtıldığı zamanlarda ise sedakati ve bağlılığı kendilerine umde ittihaz etmişlerdir. (*Avram Galanti. Türkler ve Yahudiler. s. 50*).

Lozan Muahedenamesinin 42 nci maddesiyle tanınmış müsaadelerden, hususiyle yeni medeni kanun hazırlanıncaya kadar, cemaatlerin medeni muamelelerini kendi örf ve âdetlerine göre, tanzim edebilecekleri hakkındaki kayıttan yahudiler, Medeni Kanununun tatbikinden evvel sarf-ı nazar etmişlerdir⁴. Bu münasebetle *Cumhuriyet Hükûmetine* 15 Eylül 1925 tarihinde vermiş oldukları bir mazbata şayanı dikkat mütalâayı havi bulunmaktadır⁵.

“Diğer memalik-i mütemeddinede cari olduğu üzere dinin devlet işlerinden tefriki umdesinin ahiren kabul ve ilân buyurulması ve bunun müteferri olarak kâffe-i kavaninin sırf lâik esaslara müsteniden vaz-ı takarrür eylemesi cihetiyle, musevilere müteallik hukuk-u aile ve ahkâm-ı şahsiyenin keyfiyeti tesbiti noktasından husule gelen vaziyet-i cedide hakkında müdavele-i efkâr maksadıyla bir kere Hahambaşı efendinin taht-ı riyasetinde olarak ruhanî ve cismanî ve umûmî mecalis azasıyla sair muteberan-ı cemaatten mürekkeben Hahamhanede suret-i fevkalâde ak-

arz olundukta ellerinde olan ahkâm-ı şerife ve fetvaları mucibince emir veril. sün işbu ferman-ı alîşanım sadır olmuştur buyurdumki hükm-ü şerif vacibülittiba amele vardıklarında bu babda herbir gün gereği gibi mukayyed olup anın gibi iyazen billah-i taalâ kır ve ihrak baki olub zikrolunan kinayis-i kadimedden ihrak olundukta ellerinde olan fetavayı şerife ve ecdad-ı izamım verdikleri evamir-i münife muktezasınca vaz-ı kadim üzre tecdid ve tamir etmek murad ettiklerinde evlerinde suret ve mihrab olmadıkça ayinleri üzre Tevrat kıraat ettiklerinde şer’i kadim ve vaz’ı kadime mugayir bir ferd manî ve dafi ve mü-nazi ve râfi olmayub ve dahl ve taarruz eylememek babında muhkem tenbih ve tekid edüb men-ü def eyleyüb ellerinde olan fetvalarına ve hükümlerine muhalif ve vaz’ı kadime mugayir aslen kimesneye iş ettirmeyesiz badel men-i memhu ve mütenasih olmayub şer-i şerife ve emr-ü humayûnuma mugayir dahl ve teaddi eyliyenleri isim ve resimleri yazıb dergâh-ı muallâma arz eyliyesiz emrime imtisal etmedikleri için cezaları verile amma bu bahane vaz’ı kadimden ziyade bir nesne ihdas ettirmekten ihtiraz eyliyesün ve bu emr-i şerifim badelnazar sieli mahfûziyetine kaydettürüb ellerinde ipka eyle. sün senden sonra gelen hükkâm-ı zevil-ihtiram-ı mazmun izzet-i makrunesiyle amel edüb hilâfına cevaz göstermiyeler şöyle alâmet-i şerife itimad kıla tah-riren fi evahir-i şevval-ü mükerrerem sene ahd-ı aşer ve elf bi makam-ı Kostantaniyyetül-mahrusa”.

³ Galanti, a.g.e. s. 45.

⁴ Galanti, a.g.e. s. 61.

⁵ Ariza için Bk. Galanti, a.g.e. s. 61 ve müt.

dolunan içtimada tekrür eden atüzlükr hususat Hükümet-i aliyye-i Cumhuriyemize arz etmeği bir vecibe addederiz :

Lozan muahedesinin 42 nci maddesi mucibince akalliyetlerin örf ve âdetlerine müsteniden ahkâmın bir komisyon marifetiyle tesbit edileceği muharrer bulunmuş ise, mezkûr muahedenin hin-i imzasında Türkiyede câri ve sırf esasat-ı diniye-i islâmiyeden muktebes bulunan ahkâm-ı şahsiye ve aileviyenin gayrimüslim ekalliyetlere tatbiki doğru olamayacağı hükümet-i milliyemizce nazarı itibare alınarak, ekalliyetlerden her biri hakkında ahkâm-ı mahsusa vaz ve tatbiki bittensib buyurulmuştu. Halbuki ahiren dinin dünya işlerinden tamamen tefrik edilmesinin neticesi olarak, bilcümle kavanin bilâistisna efkâr ve mülâhazat-ı diniyeden mücerret ve sırf ihtiyacat-ı memlekete ve terakkiyat-ı hukukiye-i hazıraya tevfikân vazedilmekte bulunmasına nazaran, musevilere mahsus olarak hukuk-u aileye dair ahkâm vaz'ına lüzum ve mahal kalmamış ve bilâkis bu yolda ahkâm-ı istisnaiye vaz'ı, musevilerin lâik esasata müstenid kavanin-i şahsiyenin füyuzatından mahrumiyetlerini dai bulunacağı meczum bulunmuştur. Esasen tecrübe ve şehadet-i tarihiye ile sabit olduğu üzere museviler buldukları memleketlerin inkılâbat-ı medeniye ve içtimaiyelerine bigâne kalmak şöyle dursun, bilâkis daima âmil ve müessir olmuşlardır. Bundan başka bugün Türkiye Cumhuriyetinin intizam-ı siyasi ve umumisi dinin dünyevi işlerinden tamamen tefriki umdesine istinat ettiğine göre, kendilerini ötedenberi bu vatanın öz evlâdından bihakkin addeden museviler iş bu umde ile telifi imkân olmayan mariülzıkr ahkâm-ı istisnaiyenin haklarında tatbikinde vatandaşlığın icabatıyla kabili telif görememektedirler. Alehusus ki derdest-i tanzim olunan kavanin-i şahsiye memalik-i mütemeddinede de câri olan esasattan ve medeni ve içtimai ihtiyacatımızdan mülhem bulunacağı cihetle, Türkiyede sakin bilcümle Türklerin ve bu meyanda Türk musevilerin de ihtiyacat-ı medeniye ve içtimaiyelerini tamamen tatmin edeceğine şüphe yoktur.

Kaldı ki nikâh ve talâka müteallik hususatta hissiyat-ı diniyelerini tatmin etmek isteyen olan museviler, Avrupada ve Amerikada câri olduğu üzere, teşkilât-ı esasiye kanununun teyid ettiği serbesti-i vicdan esasına sığınarak, hükümetin neşredeceği lâik kanun ahkâmı dairesinde ifayı muamele ettikten sonra, makam-ı dinleri olan, Hahambaşılığa müracaat ederek merasim-i diniyelerini ifa ettirmelerine hiçbir mani-i kanuni bulunamayacağı bediddir. Binaenaleyh anifülzıkr esbab nazarı itibare alınarak, Türk Musevilerin sair hususat-ı medeniyede olduğu gibi hukuk-u aile ve ahkâm-ı şahsiye sahasında dahi hükümet-i cumhuriyenin neşredeceği lâik kavanin ahkâmından müstefid kılınmaları esbabının

istikmali temenniyatını ve bu vesile ile de hükümet-i cumhuriyemize karşı lâyuzal hissiyat ve minnettarlarını arz eyleriz. 15 Eylül 1925/1341 Rumi.”

II. İdarî Teşkilât⁶.

Hahambaşılığa göre Hahamhane nizamnamesi bugün “aynen” yürürlükte bulunmaktadır.

A. HAHAMBAŞI.

1. Seçimi :

a. Seçim için kişisel özellikler⁷.

I. “...her veçhile kendisi devletçe ve milletçe şayanı emniyet ve itimat bulunmak”,

II. “evsaf-ı memduha ve mukavele ile muttasıf olarak ebaenced teb'a-i devlet-i aliyyeden,, olmak,

III. “Hiçbir suretle lekedar olmamış ve bulunduğu memuriyetlerde hüsn-ü hizmet ve sadakati müşahhede olunmuş,, bulunmak,

IV. “Umur-u cismanide ve ruhanide mehareti,, görülmek,

V. “Sinni lâakal 30 u tekemmül ile 70 i tecavüz etmemiş olmak,,⁸ lâzımdır. (Birinci madde).

b. Seçim usulü

Bu husus mezkûr Hahamhane nizamnamesinin 2, 3 ve 4 üncü maddelerinde tanzim edilmiştir. *Hahambaşının* seçilebilmesi için :

⁶ Bunun için Bk. İbrahim Hakkı. a.g.e. s. 339. Ahmet Reşit. a.g.e. Hahamhane nizamnamesi. Birinci tertib Düstur. c. 2. s. 962. Burada sorduğumuz sualleri Hahambaşılık Cismani Meclisi adına lütfen cevaplandırmak nezaketinde bulunan Reis vekili **Bension Galin** ve ikinci sekreter **Dr. Y. Garti**'ye teşekkür ederiz.

⁷ Faslı evvel. Hahambaşılığa intihab olunacak zatın evsafiyle suret-i intihab ve tahlif beyanındadır. Birinci tertib Düstur. s. 2. s. 962.

⁸ Birinci madde: “Şu kadarki esnayı memuriyetlerinde sinni 70 i tecavüz edip te aklen ve cismen ifayı memuriyetten aciz olmadığı halde sinni sebeb azil ad olunmayacaktır.”

1. Cismanî meclis tarafından A bölümündeki vasıfları şahsında toplamış olanlardan beş kişi seçilir. Bu beş kişinin seçim mazbataları *Kaymakam* tarafından tasdik olunur. Bununla beraber ruhanî meclis "...in-tihabda mezhebce mahzuru olan olur ise, kaymakama yazılı olarak müracaatta bulunarak ihracıyla yerlerine yenilerinin seçilmesini talep eder. Bu takdirde cismanî meclis sadece kendilerine itiraz yapılmış olan ruhanîlerin yerine yenilerini seçer.

2. Bunun üzerine umumî meclis toplanır ve cismanî meclisin in-tihap etmiş olduğu beş kişiden "tercih ettiği zatın ismini hafiyen rey kâğıdına yazarak,, evvelden hazırlanmış bulunan bir rey sandığının içine atar.

Oyların verilmesinden sonra ruhanî ve cismanî meclisler başkâtip-leri tarafından hazır bulunanların huzurunda sandık açılır ve reyler sayılmaya başlanır. Şayet mevcut olanlara nisbetle oy pusulalarında bir eksiklik müşahade edilirse üç defa oy vermemiş olanlara alenî olarak teklifte bulunulur, 'yine ita olunmadığı halde' oy kullananların mevcudiyie iktifa olunur ve ekseriyet-i ara onlara terettüb eder.

3. Beş kişiden en ziyade kime oy verilmişse *Hahambaşı* o olur. Şayet oylar beş kişi üzerinde eşit olarak dağılır ve bu yüzden ekseriyeti mutlaka hasıl olmazsa "...ismine en ziyade rey isabet edenlerden iki kişi tefrik olunarak", mutlak ekseriyetin teşekkülü için umum azanın gizli oyuna müracaat edilir. Fakat faraza gene bu iki kişiye eşit miktarda oy isabet ederse kur'a çekilir. Ve bu iki kişiden biri *Hahambaşı* olarak seçilir.

2. *Hahambaşının vazifeleri* ⁹.

a. *Hahambaşılık* nizamnamesinin yürütülmesine dikkat ve ihtimam göstermek,

b. Gelen lüzumlu evrakı tetkik için aid olduğu yerlere havale etmek, "ve bir ilân kararı havi mazbatası mucibince verilmek lâzimgelen ilân veyahut tahriri resmî varakayı ita,, eylemek,

c. "Meclis gününe değin tehiri veya fevkalâde meclis teşkiliyle serian rüyeti mümkün olmayan mesalih-i müstacele vukuunda... ol için mesuliyetini deruhde ederek rüyet ve... icabına mübaderet..." eylemek,

⁹ Fasl-ı sani: *Hahambaşının* vezaifi ile kendisini itham edebilecek heyet beyanındadır. Bk. a.g.e. Nizamname. Madde 5 - 15.

d. Meclis komisyonları azalan, kâtibleri, hizmetlilerinden nizamnameye muhalif surette hareket edenleri, soruşturmayı yapan meclisin "memhur mazbatası" üzerine tebdil ve yerlerine yenilerini tâyin etmek¹⁰.

B. UMUMİ MECLİS¹¹ :

Umumi meclis 60 ı cismanî ve 20 si ruhanilerden mürekkep 80 kişilik bir meclistir.

Bu meclise seçilebilmek için :

- a. "Hiçbir töhmet ve cinayet ile müttehim olmamış" bulunmak,
- b. "Umur-u milliye ve efradiyede hile ve hüdası vukubulmamış" olmak,
- c. "Mümkün mertebe umur-u milliyeye aşınâ ve yahudi lisanını kavaid ve tahrir muktedit" bulunmak,
- d. "Mahallesi içinde dahi en muteber bulunması meşruttur."

Seçim bölgeler itibariyle yapılır. Buna ait usuli hükümler nizamnamenin 16, 17, 18 inci maddelerinde tesbit edilmiştir :

1. Muhtelif bölgelerdeki Başhahamlar o mahallin muteber olanlarından münasipleriyle müzakere ederek üyelik için lüzumlu vasıfları şahsında cami olanların bir listesini yapacak "aza adedinin iki misli yazılarak tensib olunacak gün ve mahalli cemiyeti bilcümle ehali-i mahalléye ilân" ederler. Herkes listede aday olarak gösterilen kimselerden tercih ettiklerinin karşısına imzasını atar ve bir kâğıdın üzerine seçmek istediği şahsın ismini yazarak hazırlanan bir sandığa atar. Listedeki isimleri yazılı olanlardan başkasına rey verilemez. Oy verme iki gün içinde tamamlanır. Ancak mazereti sebebiyle oy vermiyenler olursa oylarını yazılı olarak Başhahama verirler.

¹⁰ Onuncu madde: "Hahambaşı bulunacak zatın evlâd ve ahfad ve damat ve karındaşı cüz'ü vekili umur-u milliyede istihdam olunmayub şu kadarki Hahambaşı intihab olunacak zatın akraba ve evlâd ve ahfadından kabil-i intihab hizmette bulunanlar olduğu halde kemekân hizmetlerinde ipka olunarak şayanı istima şikâyet zuhur etmedikçe azilleri caiz olmayacaktır."

¹¹ Fasl-ı salis: Meclis-i umumi azasının suret-i intihab ve vezaifi beyanındadır. Bk. Birinci tertib Düstur, c. 2. s. 965.

2. Oy sandığı, oyların verilmesini müteakip Başhaham ve mütevellilerden üç kişi ile birlikte Hahamhanenin tayin edeceği bir memur ve "muteberen ahali" huzurunda açılır, oylar sayılır. İsmine en çok oy isabet eden seçilmiş olur. Eşit sayıda oy verilen iki kişi arasında kur'a çekilir.

C. RUHANİ MECLİS¹² :

a. *Ruhanî meclis başkan ve üyeleri :*

Ruhanî meclis umumî meclis tarafından seçilen yedi hahamdan te-rekküp eder. Bunlardan birisi başkan, ikisi başkan vekili ve dördü de üyedir. Kendilerine umumî meclis tarafından münasip surette maaş bağlanılır ve "mezhebe ve nizamnameye muhalif hareketleri ve birgûna töhmet ve kabahatleri vukubulmadıkça infisalleri"¹³ mümkün değildir. Başkanın "mezhebe maharet-i kâmile", ve "hüsn-ü tedbir ahabından olması" şarttır. Yaş itibariyle ihtiyar bulunmak keyfiyeti başkanlık seçimi için bir mani teşkil etmez.

Ruhanî meclis üyelerinin, bu vazifelerine seçilebilmeleri için nizamname bazı şart ve vasıfların bulunmasını ön görmüştür. Buna nazaran : Seçilecek olanların;

- a. "Mezhepçe maharet-i kâmile erbabından" olması,
- b. "Devlet ve milletine sadık ve muhip" bulunması,
- c. "Her veçhile müstakim" olması,
- d. "Cezaî bir takibat ve mahkûmiyete dûçar olmaması" icap eder.

Bundan başka bir de muvakkat üyelik vardır. 25 inci madde şöyle diyor :

"Meclis-i umumî azasından olan hahamlardan meclis-i ruhanî reis ve azası çıkarıldıktan sonra geri kalan üç neferden her sene münavebe tarikiyle dördü azayı muvakkate sıfatıyla meclis-i ruhanîye devam edecek ve üçü dahi meclis-i ruhanî tarafından memur etrafa ve kaşar işlerine nezaret eyliyecektir."

¹² Fasl-ı rabı: Meclis-i ruhanî ve vezaifi beyanındadır. Bk. Birinci tertib Düstur. c. 2. s. 968.

¹³ 20 nci madde a.g. nizamname.

Bu dört üye “müzakerata kesb-i vukuf etmek için” meclisde hazır bulunmak ve asli üyelerin talebi vukuunda yardıma mecbur olup, rey vermiye ve karar zabıtlarını incelemeğe salâhiyetleri yoktur. Bununla beraber kendilerine cismanî meclisinde tensibiyle “kâfi maaş” da tahsis olunur.

b. Ruhani Meclisin Vazifeleri :

1. “Umur-u mezhebiyenin muhafazasına dikkat etmek”,

2. Nizamnameye muhalif hareketleri men ve önlemek,

3. Hahamlardan hiçbirine elinde ruhanî meclisin vereceği ruhsatnamelerden bulunmadıkça vaiz ettirmemek¹⁴. “Vaiz takımının usul ve efkâr-ı devlete, nizamname ahkâmına mugayir olarak milleti tahrik ve teşvik etmemelerini” gözetmek,

5. “Hiçbir hahamın vazifesinden hariç olan umur-u milliyete karışmamasına... daima dikkat ve itina eylemek” hususlarından ibarettir.

Ruhanî meclisde kâfi miktarda kâtib bulunur. Bu kâtibler meclisin yazı işlerini görürler ve lüzumlu defterleri tutarlar.

Meclis icabına göre haftada iki veya üç defa tesbit edilmiş günlerde toplanır. Bunun yeri “Merkez-i ahali kesret üzere bulunan mahallât-tan birinde olur.

Devam meselesine gelince, ister daimî, ister muvakkat üyeler olsun veya “müstahdem memurin ve ketebeden her kim olursa olsun” devama mecburdur. Özür ve maniini beyan etmeden, birbiri ardınca üç defa gelmeyenler istifa etmiş telâkki olunarak yerlerine yenileri tayin olunur.

Bundan başka adli makamlarca bir aydan ziyade müddetçe hürriyetin selbini icab ettirecek durumda, bu muamelenin kendilerine tatbik edildiği şahıslar derhal memuriyetlerinden ihraç edilecek ve yenileri tayin olunacaktır.

D. CİSMANİ MECLİS¹⁴ :

Bu meclis de bir başkan ve sekiz üyeden tereküb eder. Üyeler ve başkan ruhanî değildir. Memuriyet müddetleri iki sene olup umumi meclis tarafından seçilirler. Başkan cismanî meclis tarafından seçilir. Müd-

¹⁴ Fasl-ı hamis: Meclis-i cismanî ve vezâifi beyanındadır. Bk. Birinci teş-tib Düstur, c. 2. s. 973.

detin hitamından önce istifa veya diğer herhangi bir sebeble üyelikler boşalırsa, bunların iki kişi olması takdirinde; Hahambaşının ruhanî ve cismanî meclisler başkalarıyla müştereken müzakereleri üzerine boş yerlere yenileri tayin edilir. Ancak açılan üyeliklerin ikiden fazla olması takdirinde umumî meclis tarafından seçim yapılmak mecburiyeti vardır.

Üyeler ve başkan ile cismanî meclisin emrine istihdam olunmuş memur ve kâtibler vazifelerine devam zorundadırlar. Özür ve manî bulunmadan üç defa arka arkaya gelmemiş olanlara meclis başkâtibi tarafından bir tezkere yazılır. Gene gelmemekte devam ederse istifa etmiş sayılarak yerlerine yenileri tâyin olunur.

Cismanî meclisin vazifeleri :

43 üncü maddede sayılmıştır. Bunları şu suretle belirtmek kabildir :

1. "Millet-i musevîyenin umur ve hususat-ı diniyesini rüyet" etmek,
2. Devletçe verilen emirleri icraya memur olmak,
3. "Farize-i zimmeti mutlakası milletin esbab-ı menafisini tezyit ve teksire" çalışmak,
4. "Nizamnamenin icray-i ahkâmına ve bu babda muhalif olanları men'e" gayret etmek,
5. İane-i millîyenin toplanmasını temin etmek,
6. "Emval-i eytam ve mefkûre-i milletin telefden vikayesine dikkat ve nazeret eylemek",
7. Nizamname mucibince gerekli talimatı vermek "ve kendisine havale olunan mesalihi ya meclisçe veyahut bilvasıta tesviye eylemek" tir.

Nizamnameye muhalif hareketler ve ceza kanununa nazaran ağır bir suç işlemek tardı mucibdir.

Hahamhane, Türkiye musevîleri ile diğer memleketler musevîlerinin aralarındaki dinî münasebetleri, temin etmek mevkiindedir¹⁵.

¹⁵ Bize verilen bu malûmatın diğer bir yerinde Hahamhanenin herhangi beynelmîl bir mahiyeti yoktur denilmektedir.

B. TÜRKİYEDE KARAYİM CEMAATI¹

a. Umumi Bilgi :

Türkiye, tarih boyunca birçok dinlerin ve çeşitli insan zümrelerinin kaynaştığı, karakteristik bir fiziki muhiti teşkil etmektedir. Bununla beraber müslümanlık Anadoluya girelidenberi mevcut dinler ve çeşitli insan zümreleri, onun bilhassa Türkler tarafından ruhuna uygun bir şekilde icapları ile amel edilmesinden, oldukça geniş bir müsamahaya mazhar olmuşlardır. Hristiyanlık, musevilik ve diğer kitabi olan dinler (Ehl-i Kitab olanlar) müslümanlık indinde himaye ve müsaadekâr bir kabul görmüşlerdir. İşaret ettiğimiz gibi bu hoşgörülük müslümanlığın kabulünden önceki Türk devletlerinde de mevcuttur.

Bu suretle islâm dışı, fakat müslümanlık havası içinde dini koloniler mazhar oldukları din ve vicdan serbestisinden tam mânası ile faydalanmışlardır.

Uzun bir zamandanberi bu toleran hava içerisinde, başlıca İstanbul'da bulunan Karaimler, pek az kimsenin nazarı dikkatini çekmiştir. Bunlar hakkında, dilimizde yapılan neşriyat hem azdır ve hem de kifayetsizdir. Bugün musevi denilince, sadece Hahambaşılığa merbut museviler hatıra gelmekte, Türk Karaim musevilerini bilenler pek az olduğu için, onlar düşünülmemektedir. Şu halde Karaimler kimlerdir?

b. Karaim kelimesinin mânası :

Larousse'a göre² Caraites yani Karait veya Karaim İbranice Kara Kiraet: (okumak) mânasını taşımaktadır. Kelimenin samice olması itibarıyla, Arapça ve İbranicede de birdir. Bu itibarla "mânası mukaddes kitaplara" verilmiştir. İbranicede "Tevrat" ve Arapçada "Kur'an"³.

c. Karayimlerin istinad ettikleri dini temel :

Karayimler, Tradition'u reddeden ve ancak Tevradın metnini kabul eden musevilik saliklerini ifade eden, bir ünvandır. Filhakika Haz-

¹ Bizi bu hususta tenvir etmek lütfunu esirgemeyen Türk Karayim cemaatinden Dr. İshak Krimi beye teşekkürlerimizi arz etmeyi bir borç addederiz.

² Bk. Nouveau Larousse Illustré. c. II, s. 489.

³ Bk. Avram Galanti: a.g.e. s. 10.

ret-i Musadan itibaren Tevratın ahkâmını tefsir eden şerhler uzun zamanlar itirazsız kabul ve tatbik edildiği ve hiçbir ihtilâfa düşülmediği halde Kaideler yazı ile tesbit edilmemiş olduklarından şerhler zamanla fesada uğramışlar, Tevradın ruhuna zıd ve mütebayın bir vasıf iktisab etmişler ve bu suretle bir tefrika zuhur etmiştir. (M.Ö. 795 tarihlerinde)⁴. Bu tefrika neticesinde ayrılan gruplardan birisi işte Karaimlerdir. Bunlara muhafazakâr museviler de denilebilir, Tevradın ahkâmından ayrılmayanlardır. Diğerleri ise Tradition'u kabul eden Talmudilerdir. Veya başka bir tâbirle bunlara *Enbiya-i Sadıka* ve *Enbiya-i Kâzibe* veya *Yehuda bin Tabay* ve *Şim'en bin Şatah* yahut *Hillel-Şamay* veya *Sadıkim-Peruşim* de denilmektedir. İki grup arasındaki farkı belirtmek üzere şu misal ele alınabilir. Meselâ "Tevrat hamursuz bayramını yedi gün olarak tesbit ettiğinden, bazan bazan havanın müsaadesizliği yüzünden, bayramın hakiki başlangıç günü şüphelidir. Bu tereddüdü izale etmek için hamursuz bayramına bir gün fazla ilâve edilmiştir. Karayimler bu tefsirlere riayet etmezler."⁵. İşte "yahudiler ile karayimler arasında bu tezat o kadar ilerlemiştir ki ikisi de yahudi olan bu unsurların efradı, daima dinî ihtilâflarda münakaşa ediyor ve bu münakaşaların neticesi içtimai hayatta bile tatbik olunuyordu. Meselâ bir yahudi, Hamursuz bayramında Karayimlerin hamursuz ekmeğini, tatlısını yemezdi. Aksi de öyle idi⁵.

d. Karayimliğin yayılması :

Bu iki hizip arasındaki şiddetli mücadeleler ve hattâ kanlı mübarezeler devam ederken, Milâdın 607 nci senesinde yabancı Kavimlerin istilâsına uğramışlar ve memleketlerinden kovulmuşlardır. Bu sırada Müstevliler, Musa dinini ortadan kaldırmak için dinin naşiri olan Ulema ve hafızları katletmişler ve adedi zaten pek mahdut olan din kitaplarını yakmışlardır. Buna rağmen *Yehuda Hakades* namındaki alim, imha edilmiş bulunan din kitaplarını tekrar meydana getirmek ve ihya etmek iddiasında bulunanlardan birisi olması sıfatıyla, birçok ulema tarafından kabul gören Alacalı hatıralarını toplayarak telif etmiş ve asıl Tevradı musenna mânasında alan Mişna namındaki eserini bu suretle Milâdın üçüncü asrının birinci yarısında meydana getirmiştir. Bir müddet sonra ise, bunun muhteviyatını biri Kudüste, diğeri Babilde ayrı ayrı tefsir eden iki ilmin (İşi ve Rabina) vücade gelmiştir.

⁴ Larousse'a göre bunun ne zaman başladığı kat'i olarak anlaşılmış değildir. Fakat asıl münasebet ve sıhriyet zincirinin kopması Karaimlere göre 1550 senesidir.

⁵ Bk. Avram Galanti: a.g.e. s. 11.

Kudüsün 1100 senesinde tahrib edilmesinden sonra Karayimler zaman zaman muhtelif istikametlere hicret etmişlerdir.

Mısıra gelenler muhafazakâr sadikinlerdendi. Hüsniükabul görmüşler ve İskenderiye ve Kahirede oldukça büyük ve kalabalık cemaatler meydana getirmişlerdir. Aynı vaziyet, Bağdatta da müşahede edilmektedir. Keza Kırma da geldikleri ve orada da cemaat halinde yaşadıkları, Selhad ve Cuhud Kal'alarındaki mezarlıkların taşları göstermektedir. Bundan başka İrana, Avusturyaya, Polonyaya, Litvanyaya, Rusyaya, Romanyaya; Almanya, İtalya, Yunanistan, İsveç, Danimarka, İngiltere, Fransa, İspanya, Portekiz, Fas, sonraları Amerika, Anadolu ve Bizansa hicretler olmuştur. Bugün İsrailde de müstakil bir kolonileri bulunmakta ve hükümetten müzaheret görmektedirler. Bu durum iki tarafın sulh ve sükûn içinde yaşamasına bir işaret telâkki edilmektedir.

Anadoluda Bizansın hâkim olduğu sıralarda ve Türkler henüz gelmeden önce Karayimlere Trabzonda ve Nikomedyada (yani Kocaeli) cemaat olarak tesadüf edilmektedir.

e. Türkiyede Karaimler :

İstanbulun zaptı esnasında Karaimler bir cemaat halinde Galata, Karaköy (rivayete göre Karayköy), henüz Yenicami yapılmadan evvel de Eminönü ve Bahçekapı ve Anadolu tarafında da Kadıköy cihetlerinde yerleşmiş bulunuyorlardı. Bunların mabedleri olduğu gibi Üsküdar ve Edirnekapı haricinde de mezarları mevcut bulunmaktaydı. Fakat aradan geçen uzun zaman esnasında mezkûr mezarlar lâğvedilince, orada bulunan mevtaların bakıye-i izamı bugün Hasköyde bulunan Karaim mezarlığına nakledilmiş ve üstlerinde bir sıra üzere konmuş büyük mezar taşları da elân mevcudiyetini muhafaza etmişlerdir. İstanbulun zaptındanberi Karayimler Hasköyü merkez ittihaz etmişlerdir. Fetihden sonra, inşasına başlanan Yenicami dolayısıyla, istimplâk için o mahalde bulunan Karayimlerin emvali gayrimenkulesine müracaat edilmiş ve fakat kendilerine buna karşılık olmak üzere Hasköyde Kırk hanelik bir mahalle tahsis edilmiştir⁶. Edirne de Karayimlerin fazla sayıda buldukları bir yerdi. Fakat İstanbulun Fethinde bunların birçoğu İstanbula hicret etmişlerdir.

⁶ Birinci cihan harbi sırasında çıkan bir yangında, bu 40 haneden yirmisi yanmış, beş asırdan fazla eski ve tarihi bugünkü mabedleriyle, geriye kalan yirmi kadar hane yangından masun kalmıştır.

f. Karaimlere de tanınan din ve vicdan serbestisi :

İstanbulun fethi üzerine Fatih tarafından tanınan müsaadattan Karaimler de istifade etmişlerdir. Bu münasebetle Fatih Sultan Mehmed tarafından kendilerine bir de mabed tahsis edilmiştir. Fatih'ten iki üç padişah sonra verilen bir fermanda "ebülfeth ceddim Fatih Sultan Mehmed tarafından Karrailere terkedilen işbu mâbed" denilmektedir. Fakat bu mabed yangın dolayısıyla hasara uğradığı için kilisenin tamir ve termimi hakkında kendilerine bir Ferman verilmiştir⁷.

Ruhanî âyinleri, mezhepleri ve idare usulleri bakımından Hahambaşılıkla aralarında fark mevcut olduğu için ayrı ve müstakil bir idare tesisi zarurî ve münasip addedilmiştir. Ruhani Reislerine, umur-u mezhebîyelerini tedvir için ayrı mühür istimaline müsaade verilmiştir. Karaim cemaati reisine cemaat başı itlak olunmaktadır. Cemaate tanınmış bulunan müsaadeler padişahlar değiştikçe yeni fermanlarla teyid ve tahkim edilmiş⁸ ve fakat diğer cemaatlere de yeni müsaadeler verildikçe bundan

7 TUĞRAYI GARAYI HÜMAYUN CENNETMEKÂN SULTAN SÜLEYMAN HAN

kazı kazaten elmüslimin ula veladet Elmevhudin maden elfazis velbâkiyye varis ulüm-ulüm-u enbiya-i velmürselin haccetülhak-alüyyülhak-asmayın elmuhtası yemzid inayet elmülk-elmuayyin mevlâna elhakim Mahrusa-ı İstanbul da fet fazile evki ref humayûn vasıl olacak malûm ola ki hal Mahruse-i mezburde cuhud kapusu kurbinde vaki olup indellahi malûmülhudud Yahudiler mutasarrıf oldukları kadim-i Kenise yanup tamir ve termime muhtaç olmuştur deyu Karra'i cemaatinden Şebsey ve İlya Yasef ve Yahudi ve diğer İlya demaşa ve diğer Şebsey nam Yahudilerin talepleri ile Kabl-i şerden Kazaişbitiminden münfasıl olan mevlâna Mahmud ve Dergâh-ı âli çavuşlarından Mehmed çavuş mubaşereti ile varup gördüklerinde fiil-i vaki mezkûr kenese yanup tamir ve termime muhtaç olduğuna zahir olup mezkûrlerin ellerine şer'i temessük ve fetva verilüp vaz-ı sabık, üzere temir olmasını talep eyledikleri ecilden buyurdum ki mezkûrlar mezbur Keneseye vaz-ı sabık ve üslûb-u kadimi üzere tamir ve termim eyleyeler olbabda hiç aher mani ve dafi olmaya amma vaz-ı sabık ve üslûb-u kadimeden müteceviz ihdas vaz-ı ve bina attırmayasız şöyle biliniz ve badelnazar bu hükm-ü şerifini sene-i seb-i ve senein ve tesna.

1 Zilhicce 977

Bimakam

Kostantiniye

8 Dûstur-u mükerrerem Müşür-ü mefhem nizamülâlem müdir-i umurul cumhur bilfikir elsakıp fi mütemmim mehamülennam elsaid mühürü bünyan eldevletu ve elikbal müşir-i dergâh-ülseade ve eliclâl bilreyi-el mafevk bizark-ı avatıf-ülmülk elâlâ zaptiye müşiri vezirim Mehmed Hafız paşa nam allahütaâlâ iclâle ve ahza kadat-ülmüslimin uvlâ velât-elmucidni muadelet-elfazil ve elyakın rafi ulilâm.ulseriatu ve eldin varisi ulüm-ulenbiye ve elmursilin el-

Karaimler de müstefid olmuşlardır⁹. Reis-i Ruhanilerin muafiyet-i askeriye maddesinden Karaim cemaat başları da faydalanmışlardır. Nüfus

muhtas bimezidi inayilmülk elmuayyen mevlâna İstanbul Kadısı zeydetü fezaile tevfi'refiki hümayun vasıl olucak malûm ola ki Dersaadetimde ve sair memalik-i mahrusa-i şahanemde mütemekkin **Karra'i Yehud** tayfasının feth-i hakaniden beru senavi ve mevaki-i saireleri müstakil ve nüfus defterlerinde dahi kayıtları başka olduğundan içlerinden taşra gidenlere tezkere ahverilmek ve sair bu misilkû umur-u vakıalarında kullanılmak üzere taife-i mersumenin Dersaadetimde mukim cemaat başısının ayrıca mühür istimaline ruhsat-ı seniye irzan kılınması hususu mukaddema taifa-i mersume tarafından istida olduğuna binaen olvakit keyfiyet Meclis-i Valay-ı ahkâm-ı adliyeme ledel-havale millet-i mersumenin lâzımgelenler celb ve istintak olundukta salifül-zikir Karrai tayfasının berminvali muharrer feth-i hakaniden beru Keneselere ve ayin ve usulü mezhebineleri ayrı olup gerek bayramları ve gerek usul-ü nikâhları Yehud tayfasına uymadığından ve nüfus defterinde dahi kayıtları başka olduğundan mazbutiyet-i ahvallerini mucib olmak için badelrüyat içlerinden taşra gidenlere tezkere ahverilmek ve sair bu misullu umuru vakıalarında kullanılmak üzere fakat cemaat başlarının ayrıca mühür istimalinde şer'an ve nizamen birgüna mahzur olmadığına ve kâffe-i teb'ai Saltanat-ı seniyein saye-i m' ahimvaye-i cihandaranemde asayiş-i hal ve mazbutiyet-i ahvalleri vesailinin istihsal ve istikmali şime-i kerime-i riayetperveri ve şevket-i seniyein iktizasından idiğüne mebni olvehile icray-i icabı Meclis-i valây-ı mezkûrden bamazbata ifade ve inba olunmuş ve bu makule nizamat-ı milliyeye dair hususatın hin-i tesviyesinde suret-i temşiyet ve kararını havi emr-i şerifim itası mesbuk-ulemşal bulunmuş olmaktan naşi şeref riz sunuh ve sudur olan emr-i Hümayun şevketmakrun-u şahanem nuktezay-ı münifi üzere elli altı senesi evail-i muharreminde Millet-i mersumenin cemaat başısı bulunan İsak velidi Kemal yedine mahsus emr-i şerifim verilüb berveçh-ü muharrer ayrıca mühür ita kılınmış ise de bu defa mersum İsak merd olup yeri halî kaldığından ve kendüsü dahi erbab-ı istihkaktan olduğundan bahisle kendi ismine olarak müceddeden ve yeni mühür ita ve bir kıt'a emr-i şerifim takriri hususu Millet-i mersumenin bu defa cemaat başısı olan İlya velidi İsak tarafından bir kıta arzuhal takdimiyle istida ve niyaz ve olbabda Millet-i mersume tarafından verilen şahadetname dahi irae ve ibraz olunmuş vesaiki veçhile iktiza eden emr-i şerifimin divan-ı hümayûnumun ve mühürün dahi canib-i darphane-i âmirenden ısdar ve itası hususuna irade-i aliyem müteallik olarak mucibince eski mühür ahz ile mersumun ismine olarak müceddeden diğer mühür hâk ettirilmek üzere darbhane-i âmirem ilmühabere verilmiş olmağın ilâm-ımıza dahi işbu emr-i celilülkaderim hali mutazammın divan-ı hümayunu ısdar ve ita olunmuştur. İmdi siz ki muşir-i muşar ve mevlâna-i mumaileyhu. masınız Cemaat başı mersumun berminval-i muharrer ifay-ı umur-u mecmuresine kimesne tarafından müdahale vukua götürülmemesi ve tayfa-i mersume kendi arz-u vadileriyle mukayyet olup usul ve nizam-ı mülkün hilâfı vaz ve harekette mucanebet eylemeleri hususunu lâzımgelenlere ifade ve tenbih-i birle işbu emr-i alişanim İstanbul bab Mahkemesi siciline kayd ettirerek mersumun yedinde ipka ve maznun-n münifinin, aleldevam icrası esbabının istih-

kayıtları için resmen ayrı bir defter kullanılmakta ve nüfus cüzdanlarındaki mezheb hanesine Karaim kaydı düşürülmektedir.

saline sarf-ı rüyet eylemeniz babında ferman-ı alışanım sadır olmuştur. Buyruktu-u Hümayûnum vusul bulduktaki bu babda vech-i meşru' üzere şerefname-i sudur olan ferman acib-ül ittiba' ve lâzım-ül imtisalin mazmun-u itaat-i makrunu ile amel ve hareket eyleyesiz. Şöyle bilesiz. Alâmet-i şerifime itimad kılasuz.

Tahrir-i fi elâhir şehri cemayülevveli sene esna ve sittin ve meeteyyin ve elf.

9 1250 tarihli Hastahane Fermanı metni şöyledir: "Düstur-u mükerrerem müşir-i müfahham nizam-ülâlem müdebbir-i umurul cumhur bilfikrissahip mütemmim-i mühamül enam birreyissaip mümmehir-i bünyaniil devlet ve zu ikbal-i müşir-i erkânissaadet-i veliclâl-le mahfuki bisunuhi avakil mülki ala bilistiklâl-i asakir-i muntazame-i şahanem seraskeri vezirim Halil Rifat paşa edamel lâh-ı taalâ iclâlehu ve iftâhar-il emcedi velâkarim camiul (bir kelime silintilidir okunamadı) velmekârimi elmuhtassu bimezid-i inayetül melikil dami ebniye-i hassan müdir-i Abdülhalim dami muhibbe tevki-i refi-i hümayûn vasil olacak malûm ola ki tahtı alibahtı osmani üzere cülusu hümayûn meyanini makrun-u şahanem vaki olup umumen tecdid-i evamir-i aliye fermanım olduğuna binaen memalik-i mahrusa-i şahanemde iclâsı ittifak-ı arâ ile karargir olmuş olan karantina usulü muktezasında Dersaadetimde her millet için başka başka hastahaneler tahsisî lâzım geldiğinden veyahut milletimin kadim hastahaneleri bulunmadığından Hasköy verasında Kâni yahud maşatlığı canibinde Karaağaç ile Kırkağaç beyinde Bağcı deresi tâbir olunan mahalde Yehudi ve Karrai tayfeleri için başka başka hastahaneler inşası irade-i seniye muktezasından olmak hasebiyle mahallerinin muayene ve tahsisî müdir-i mumaileyhe mukaddema ledelhavale halifedeyn-i mersumedeyn milletbaşları hazır oldukları halde mahall-i mezkûre varılup mesaha ile tersim kılınan bir kıt'a resim mucibince zikrolunan mahal minhaysilmecmuu yirmi iki bin yüz yetmiş bir zira olup taifeteyni mersumeteyinden Yahudi taifesine hastahane inşası için üçbin yediyüz seksen ve vera tarafında açıklık olarak onbirbin dokuzyüzon ve tarik canibinde açıklık olarak sekizyüzelli sekiz ziraki cem'an onaltıbin beş yüzkırk zira mahalli tefrik ve karrai tayfasına hastahane inşası için ikibindöryüzaltmış ve vera tarafında açıklık olarak ikibinyüzonuç ve tarik canibinde açıklık olarak binyüzelli ziraki cem'an beşbinyediyüzyirmi zira mahalli ifraz ve tahsis olunmuş ve mahall-i mezkûrda bulunan rügan vezir ocakları dahi Kırkağaçta kâin atik vezir ocakları mahalline nakil kılınmış olduğundan bahis ile salifizikir iki baş hastahanelerin ol veçhile bina ve inşaları babında başka başka iki kıt'a emr-ihali istidar ve evkaf-ı hümayunun hazinesi celilesi tarafından ilmaheberi ita olunması hususu müdür-ü mumaileyh tarafından bittakrir ifade olunmuş ve Hasköyde fisasıl maicar-ı olmayup ahalisi işbu hastahane inşa olunacak Bağcı deresi civarında Kâni çeşmelerden getirmekte olup mahall-i mezkûre hastahaneler inşası kendilerine mucib-i mazerrat olacağı beyanıyla mahall-i ahara inşası hususu ahali-i merkume tarafından muahharen baarzuhâl istida olduğuna mebni hususu mezkûr tekrar müdür-ü mumaileyhe havale olunarak binnefis kendisi ve meclis-i tahaffuz me-

g. *Cemaatin Teşkilâtı ve İdaresi* :

I. İDARİ ORGANLARI :

Din ve cemaatin umum işleri ile meşgul olan bir *cemaatbaşı*, bir *İdare Heyeti*, *İdare Heyeti* namına ve ondan direktif alan bir *İcra memuru*, umur-u hayriye ile alâkadar bir memuru ve ayrıca her mabed için bir *imam*, bir *müezzîn* ve bir *kayyum* (faraş) mevcut bulunmaktadır.

1. CEMAATBAŞI :

Cemaat tarafından tek dereceli rey usulü ile tayin edilmektedir. Cemaatin umur-u diniyesini takip edebilmesi için tercihan ulûm-u diniyeye

murlarından kidivetülemcet velayan Hüseyin bey zade muhabbetü ve tabib minasviç ve tercümanı vadilaviç ve taifeteyni mersumeteyn Milletbaşları ve ahali-i mezkûrden Sahak Agobcan ve Ohannes vesaireleri beraber oldukları halde mahall-i mezkûre gidilip biletraf muayyene ve tetkik olundukta ahalinin mürur ve ubur eyledikleri tarik mahall-i mezbure haylice budü mesafede bulunduğundan zikr olunan hastahanelerin oraya inşasında hiçbir tarafa mahzur ve mazarrat ve şerait-i tafaffuziyeye mugayeret olmadığı tebeyyün ve tahakkuk eylediği müdür-ü mumaileyh canibinden ilâm olunan maruzzikir hastahanelerin (bir kelime çizildi) balâda beyan olunduğu veçhile mahall-i mezkûre inşası hususuna irade-i aliyye müteallik olarak taifeteyni mersumeteynden Yahudi taifesine tahsisen inşa olunacak hastahane için diğer emr-i âli İsdar ve hazine-i mezkûre tarafına ilmahaberi ita olunmuş olmağla Karrai tayfesi için mahall-i mezkûrde minval-i muharrer üzere bir bab hastahane inşasına dahi ruhsata havi ikiyüzdellidört senesi evasıt-ı cemaziyülahirinden sadır olan emr-i âlimin tecdidini taife-i mersume bu defa mürre-i saadetime takdim eyledikleri arzuhalleri ile istida etmelerile mukaddema sadır olan emr-i âli mucibince amel olunmak fermanım olmağın imdi sen ki seraskeri müşar ve müdür-ü mumaileyhimasız berveçh-i muharrer sadır olan emr-i âli mucibince Karrai taifesine tahsisen yapılacak hastahanenin bilâhara beyan olunduğu ve resm-i mezkûrde gösterildiği veçhile icab eden masarif-i taifeysi mezbure tarafından verilmek üzere ifraz olunan mahalde bina ve inşası ile biran akdem tekmil ve tatmim-i esbabımın istihsaline ve hilâf-ı vaz-ühal vukuu gelmemesine ihtimam ve sarf-ı rüyet olunmak babında ferman-ı âlişanım sadır olmuştur. Buyruldu vusul buldukta bu babda veçh-i meşruh üzere şerefyaffe-i sudur olan ferman vacübül ittiba ve (iki kelime çizildi) ve lâzımül iktida mazmuni İtaat-i makruni ile amel ve hareket eylesesiz şöyle bilesiz alâmet-i şerife itimat kılasız takriren filvaki şehri ramazanil mübarek sene-i hamse ve hamesine ve milteyni ve elf.

İşaret-i mahsusa

Bu Beyoğlu Bomonti Arka Furun sokak Bakır Apartman 13-4 No.da mukim Yuda Ekiz tarafından getirilen ve bir örneği dairede saklanan yine getirene iade olunan arap harfleriyle yazılı Fermana uygun olduğunu tasdik ederim.

30.9.1950

agâh olan bir zat tayin edilir. Bu zatın elli yaşını geçkin olması ve birgüne mahkûmiyeti bulunmaması şarttır. Kendisi İdare Heyeti toplantılarında bulunur. Görüşülen işlerde bir defaya mahsus veto hakkı vardır. Fakat İdare Heyeti fikrinde ısrar eder ve cemaatbaşı da bunu kabul etmezse idare heyeti istifa eder ve hemen yeni idare heyeti seçimi yapılır. Yeni heyet aynı meseleyi tekrar müzakere eder. Fakat aynı meseleden ötürü Cemaatbaşı ile İdare Heyeti arasında mübâyenet-i efkâr bulunabilir. Bu takdirde iki şık mevzuubahis olabilir :

- a. Başkan yeni idare heyetinin fikrini kabul eder; veya,
- b. İstifa eder.

Şayet Cemaatbaşı yeni idare heyetini aynı meseleden dolayı ileri sürmüş olduğu fikirleri kabul etmeyip de istifa ederse bu takdirde yeni Cemaatbaşı intihabı yapılır. Fakat burada bir nokta boş kalmıştır: Şayet aynı Cemaatbaşı tekrar intihab edilirse ve fikirlerinde ısrar ederse ne olacaktır? Bu meselenin cemaatin örf ve âdetleri üzere halledilmekte olduğunu zannediyoruz.

Cemaatbaşı makamat ve merasim-i resmîyede cemaatin mümesilidir.

2. İDARE HEYETİ :

Sekiz asli ve ihtiyari üye olmak üzere kurulmuş bulunmaktadır. Tek dereceli seçim ile ve cemaat tarafından iki sene müddetle nasb ve tayin olunurlar. Hazırlanacak mazbatanın hükûmete takdimi ve oranın tasdiki ile memuriyetlerine başlamış sayılırlar. Vazifeleri cemaatin bilûmum varidat ve masarifine, akar almak ve satmak, akar inşa ettirmek, mabedin her türlü dahili ve harici işlerine nezaret etmek, memurini nizamname mucibince nasb ve azletmek, umuru hayriyeyi doğrudan doğruya veya hususî bir memur vasıtasıyla idare ve bütün bu işlere dair direktif vermektir. Cemaatin müstakbel elemanlarını yetiştirmek, yeni neslin talim ve terbiyesine sarfı gayret, fakir ve hastalara muavenet-i içtimaiyede bulunmak, cemaat vakıflarının mütevellilerine harekâtını takip etmek cümle-i vezaifindedir.

3. İMAM :

Namaz kıldırarak, dinî merasim yaptırmak, resmî mahkeme kararı ile boşanmış çiftlerin muamele-i diniyesini ikmal etmek, telkinatta bulunmak ve ahalinin vعاib-i diniyesini infaza memurdur.

4. MÜEZZİN :

İmamın gaybubetinde, imamın vazifelerini ifa ile mükelleftir.

5. İCRA MEMURU :

İdare heyeti namına cemaatin umum işlerini idareye memurdur.

6. KAYYUM :

İcra memurunun idaresi altında mabedin temizliğine dikkat, vakıf eşyanın hüsnü muhafazasıyla mükelleftir.

7. MABED :

Minberi kıbleye nazır, sofaları, kilim ve halılarla mefruş sade bir binadır. Namaz secde kılmak suretiyle kılınır. Ayakkabı ile girilmez. Namaz kılınırken mabedin idare ve umur-u inzibatiyesi idare heyeti namına icra memuruna muhavveldir.

II. SEÇİMLER :

Seçimler, onbeş gün evvel seçmenlere haber verilmek suretiyle yapılır. Seçmenlerin 18 yaşını bitirmiş, seçilenlerin de 22 yaşını ikmal etmiş olmaları lâzımdır. Seçimlerde kadın erkek tefrik edilmez. Seçmenler ve seçilenlerde en gerekli vasıflardan birisi onların erbab-ı iffet ve namustan bulunmaları, mahkûmiyetleri olmamasıdır. Görülüyor ki vazedilmiş olan bu esaslar demokratik bir mahiyet taşımaktadırlar.

h. Bibliyografik Bilgi :

1. B. Schapehal, S. M. Kirim — Karaim Türkleri. (Türkçe) İstanbul 1928.
2. R. Saffet — Karaimler hakkındaki Risalesi.
3. Murat Bey — Elkaraim ve Elrabbanun (Arapça). Kahire 1918.
4. Furst — Geschichte des Caraerthumes. Leipzig 1861 - 1869.
5. Kazzaz — Doktrin Karaite Dans Ruskiya Vedamet. No. 276-277. St. Petersbourg 1875.
6. Kondaraki — Encyclopedie Militairi Russe. St. Petersbourg 1914.
7. Zaruhim — Les peuples de l'U.R.S.S. Moscou 1927.
8. Gmil — Karaimi di Polonya E. di Litvanya. Almanca. Roma 1936.
9. Vasilieff, A. I — The Goth in the Crimea. Cambridge 1936.
10. Başmakel — Cinquante siècles d'Evolution Ethnique autour de la Mère noire. Paris 1937.
11. Wrangel, L — Les visages des Caraimes. Paris 1939.

BÖLÜM IV.

TÜRKİYE SÜRYANİ-İ KADİM CEMAATI¹

I. Süryani cemaatinin tarihi hakkında Umumi Bibliyografik Bilgi:

1. Asya metropolidi emetli *Maryoqhana*'nın tarihi, cilt. 2. Urfa metropolidi *Maryakub*'un tarihi. 3. Malatyalı büyük *Mihail*'in vekayinamesi, 4. Malatyalı *Ebulferrec*'in kilise tarihi, 2. cilt. 5. *Semani*'in Elmektebetü şarkiyye adındaki tarihi. 6. *Kelevuatür* tarihi, 2 cilt. 7. Almanyalı *Baumeschter*'in süryani edebiyat hakkındaki kitabı. 8. İngiliz *Rayt*'in süryani Edebiyat hakkındaki kitabı, 9. Fransız *Düfal*'in Urfa tarihi. 10. *Mr. Beyri*'nin altı ay süryani manastırında (İngilizce), 11. Elleühülmensur adındaki süryani edebiyat hakkındaki *Patrik Efram*'in eseri.

I. Süryanilerin Kısımları:

1. Süryani-i kadim yahut süryani *ortodoks* yahut süryani yakubi, 2. Süryani *katolik* yahut yeni süryaniler, 3. Süryani *Nasturiler* yahut şarki Süryaniler, asuriler, 4. *Geldaniler*, 5. Süryani *Maruniler*, 6. Batıdaki eski katolik adındaki hristiyanlar (ki bunlar süryani-i kadim kilisesine bağlıdır.), 7. *Tomaviler* (Hindistandaki bir süryani kısmı olup *Anglikanlara* tabidirler.).

II. Süryani dininin umumi esasları:

Süryani-i kadimlerin umumi din esasları şunlardan ibarettir:

1. Mukaddes kitaptır ve hususiyle incildir.

2. Milâdi 325 te İznik ve 381 de Konstantiniye ve 431 de Efes kongrelerinin umumi kararlarını kabul edip diğerlerini reddederler.

¹ Bu hususta bizi aydınlatmak ve gerekli malûmatı sağlamak lütfunu esirgemeyen Süryani-i kadim metropolidi **Hanna Dolapönü**'ye bilhassa teşekkürlerimizi arzederiz.

3. Kilisenin yedi sırlarını kabul ederler.

4. Oruç, perhiz, namaz, bayram, yortu tutar ve azizlerin şefaetini kabul ederler.

5. Vefat-edenlerin ruhları iyi ise iyi, meleklerle fena ise, fena ruhlarla karıştığına inanırlar. Keza kıyamet gününde tenlerini giydikten sonra ebedi cezaları kabul edeceğine, fena olanların cehenneme, iyi olanların melekûta gideceğine inanırlar.

6. Azab ve naim ebedidir.

7. Son hüküm kıyametten sonra verileceğinden ölülerin ruhuna okunulan namazlar (dualar) ve verilen hayratlar makbuldür.

8. Tövbesiz olanların ruhuna ne namaz (dua), ne hayrat yarar.

IV. Süryani Patrikhanesinin dini ve idari teşkilâtı:

A. Dini Teşkilâtı :

1. Patrik,
2. Magriyan,
3. Metropolit,
4. Piskopos,
5. Hordapiskopos,
6. Başrahip veya Başkeşiş,
7. Rahib keşiş,
8. Baş diyakos, Arhidikon,
9. Diyakos, Şamas -Diyakosların da kısımları şöyledir: İncili- Hov-diyakon (yardiyakos) okuyucu, Mürennim.

B. İdari Teşkilâtı :

24 mukataaya ayrılmıştır. Onu Hindistandadır². (Enkemayi, Kendenat, kütayim, Nirenim, Tonbun, Güllan, Küşin, Kenatniler, Tomak-

² Türk Süryani Kadim Kilisesinin Mesihsel öğretimi. Devrülzefran rahiblerinden E.B.H.D.'nin eseri. Ulûm Basımevi, Mardin 1937. adlı eserde daha geniş malûmat vardır.

³ Sayın Dolabönünün vermiş oldukları malûmata nazaran Hindistandaki süryanili kadim kiliselerinin sayısı ve müteallikatı şöyledir: Kiliseler 540, kiliselere devam edenler 686.000, Keşişleri 464, Metropolitleri ve magriyan 10, Yüksek mektepler 17, Seminerleri 3. Hastahaneleri 2 dir.

yom, Seylânda güve.). Geriye kalan ondördü ise diğer şark ve garp memleketlerindedir: Türkiyede olanlar Mardin, Diyarbakır, Midyat; Suriyede olanlar Humus, Hama, Haleb, Cezire ve Fırat; Lübnanda olan Beyrut. İraktaki Musul ve Deyrimaris'dir. Bundan başka Şarkî Ürdün, İsrail, Mısır, Şimali ve cenubi Amerikada olmak üzere yayılmış bulunmaktadır.

Bundan başka Avrupada eski katolik adındaki kiliseler süryani kiliseden aldıkları *el koymakla* cemaatlerini idare ederler ve onu ana kilise tanırlar.

V. Süryani cemaatine tanınan din imtiyazlarının tarihçesi:

Urfadan Hindistana 369 senesinde göç eden Kenaniler Thoma ile 400 aile Hind racasından hususi imtiyazlara nail olmuşlardı. Hattâ putperest Hindliler bile süryanilerin nail oldukları bu imtiyazlara sahip olmak için onlara karışmışlardır.

İslâmiyette arab fatihlerine yol veren süryaniler buna karşılık *Hazreti Muhammed*'den hicretin ikinci senesinde, ve keza *Hazreti Ömer* ve *Hazreti Ali*'den ayrı ayrı imtiyaza mütedair vesikalar almaya muvaffak olmuşlardır. Bu vesikalarnın mazmununa göre *kilise ve manastırların* içinde oturanların *cizyeden muaf tutulmaları* ve *mabetlerine tecavüz edilmemesi* ve buna müşabih hususî tavsiyelere şâmil imtiyazlar verilmiştir.

İkinci Kılıç Arslan Malatyaya geldiği vakit Malatyalı Büyük Mihail tarafından tantanalı bir şekilde istikbal edilmiş ve kendisine sultan tarafından hususî imtiyazlar verilmiştir. Keza Antakya patriği *Agnatyos Davud* 1222 milâdide sultan *Alâettin Keykubat*'ı Malatyada ziyaret etmiş ve kendisine saygı gösterilmiş, Patrik *Dionosyos Ahron* da 1253 milâdide Konyada *Sultan İzzeddin*'i ziyaretinde çok tatminkâr bir fermana nail olmuştur. Patrik *Ağnatyos Yeşu* 1264-1283 de imparator *Halloboni*'yi Orduda ziyaret ettiği bir sırada konuşurlarken imparator *Halloboni* patriğe: Sizin cinsinizden ilk kırılıncı dedemiz, *Cengiz Han*'a aziz adamlar geldiler ve kendisine Allahın korkusunu ve âdil hükümlerini öğretiler ve yanından çıktıklarında patriğe, Magriyana ve Mısır metropolidine ayrı ayrı fermanlar yazılarak her birine hil'at ve nefis entariler verdi, demiştir. Siyah Guhta iken de Cengiz Hana ikinci bir ziyaret yapan süryani patriği bu seferinde de 18 kırmızı harflerle yazılmış yeni bir yarlık (= ferman) almıştır.

1293 milâdide *Patrik bin Vehib Mardin El Melikül Mensur*'dan bir ferman almıştır.

1448 milâdi ve hicri 849 da 19 seferde *Hadelli* patrik *Behnam* (1413-1455) İstanbula gelerek sultan İkinci Muraddan Kudüsteki mülk ve ziyaretgâhlar için bir ferman almıştır. Bu tarihten sonra ise İstanbula gelerek ferman çıkartmak bir âdet haline gelmiş ve müteakiben de patriklerin hepsi hususi fermanlara nail olmuşlardır.

Sayın *Doġabönü*'nün Patriklere verilen hususi müsaadeleri havi fermanlara ait lütfen göndermiş bulunduğu bir liste şöyledir:

1. İkinci patrik Gorgis	1103 Hic.
2. Fi evahir-i şehri cumadiluhra	1105 „
3. Fi evasıt-ı şaban	1109 „
4. Fi evahir-i receb	1109 „
5. Deyrülzefran kilisesinin tamir fermanı	1109 „
6. Mardin kiliselerinin tamiri için Fi evasıt-ı uhra	1125 „
7. Meryemana kilisesinin tamiri için Fi evahir-i muharrem	1107 „
8. Fi 20Rebiülevvel	1112 „
9. 18 Rebiülahir	1164 „
10. Mardin hâkiminden Deyrülzefran için 11 s.	1192 „
11. Fi gurret-i cumadülula	1164 „
12. Fi evasıt-ı rebiülahir	1194 „
13. Fi evasıt-ı receb	1135 „
14. Mukataatül haremeyn	1224 „
15. _____	1226 „
16. İki şevval	1226 „
17. Deyrülömer için	1252 „
18. 7 ab	1255 „
19. Deyrülömer hakkında 21	1256 „
20. Matran Zeytune f. evail-i şehri rebi	1263 „

21.	Patrik Yakub 19	1270	„
22.	Maryakub Nusaybin 27 Temmuz	1280	„
23.	Bedlis kilisesinin t�mir fermanı fi evahir-i Őehr-i sefer	1257	„
24.	Nusaybin Maryakub kilisesi fermanı fi evasıtı rebi�levvel	1281	„
25.	Fi 17 sefer	1258	„
26.	26 fi badrik ilyas fi evasıtı Şehri Şevval	1255	„
27.	Marmen manastırın i�in 8 receb	1271	„
28.	Kırklar kilisesine ait 3 muharrem	1265	„
29.	Kalt kilisesinin tecdidi	1265	„
30.	Tecdidi Lenir ve maryakub	1269	„
31.	Cizyeden ruhbanların affı	1253	„
32.	Julyus patrik	1274	„
33.	İ� bakanlığından basımevi iŐletmesi i�in No. 38, tarih 23 Cumadil uhra sene	1294	„
34.	İkinci patrik Cerciyesin fermanı 26 R.ahir	1120	„
35.	YeŐirimdeki Deyrik�bra hakkında 3. Ahmetten 6 Rebi�lahir	1125	„
36.	Deyr�lg�rnil 24 Şevval	1141	„
37.	Deyr� k�braya ait fi evairi zilkade	1134	„
38.	Patrik G�rgies 7 Zilhicce	1233	„
39.	İkinci patrik ilyas ferman. Fi evaili R.ahir	1253	„
40.	Musul kiliseleri hakkında ikinci Mahmuttan	1254	„
41.	Yine ayni vaziyette	1254	„
42.	Fi evahir-i receb	1257	„
43.	_____		
44.	Deyr�k�braya ait 16 R.ahir	1155	„
45.	Patrisk 9 zilhicce	1290	„
46.	Patrik Abd�lmesih	_____	

47. Patrik Abdullah 8 cemadülula	1324	„
48. Patrik İlyas		
49. Patrik fi evahili şehri zilkade	1263	„
50. Elmatran ilyas helilükudüs 19 şaban	1335	„

VI. Süryani patrikhanesi nizamnamesi ve buna ait muharrerat:

1. Süryani-i kadim patrikhanesi nizamnamesinin ne suretle teşkil edildiği :

A. Hürriyetin ilanı sırasında Hikmet namıyla Mardinde çıkmaya başlayan bir mecmua süryanilerin ıslah ve ümrânına tercüman oluyordu. İşte bu ıslah ve ümrân arzusunu nazara alan Mardin süryani-i kadim millet meclisi, patrikhanenin ve milletin işleri üzerinde eski usulden daha muntazam bir disiplin meydana getirmek fikriyle bir nizamname tertibi için genel bir heyetin intihabını badedtanzim patrikin tasdikine iktiran etmek üzere, patrikhaneye müracaat etmişti. Patrikhane de işe resmi bir mahiyet vererek Adliye ve Mezahib nezaretine başvurmuştur. Bunun üzerine Adliye ve mezahib nezaretinden patrikhaneye şu yazı gelmiştir :

Hindistanda süryanice kullanan kiliselerin nüfusları :

Papaya tâbi olan süryaniler	1100000
Süryani-i kadim kilisesine tâbi olanlar	586000
Tumoviler	200000
İngilizlere tâbi olanlar	100000
Nasturi Süryaniler	6000
Enyuriler	3000
	<hr/>
	1995000

Adliye ve Mezahib Nezareti
Mezahib Müdüriyeti
Aded 79

Süryani-i kadim patrikliği canib-i balâsına

Rütbetlü efendim hazretleri

Patrikhaneleri için bir nizamname lâyihasının tertibi zımnında Dersaadet patrik vekili Serpiskopos Boğlis efendi ve Mardin Merhasası Matran Cörcis ve Musul Merhasası Matran İlyas ve Diyanbekir Merhasası Matran Toma ve patrikhanede mukim Matran Mansur ve Deyrülzefran müdürü Rahib Efram efendilerle cemaat muteberanından Mansur Ken'u ve Naum şehristan ve Hanaçkı ve Yusuf Racib ve Hanna Elkas ve Hanna Hannas efendilerden mürekkebe bir heyetin teşkiline istidalı müsaa-deyi mutazammın vürud eden şukka-i valaları Babı-ali canib-i samisine lededtaktim heyet-i mezkûrenin olveçhile bitteşekkül layiha-i mezkûrenin tanzim ve hükûmet-i seniyyeye takdimi tensib ve ifay-i muktezası batezkere-i samiye tebliğ buyurulmuş ve Diyanbekir vilâyet-i aliyyesine de malûmat ita kılınmış olmağla icra-i icabına himmet buyurulması siyakında şukka-i senaveri terkîm kılındı efendim.

25 zilhicce sene 331 ve 10 teşrinisani 1339

Adliye ve Mezahib Nezaretinden Diyanbekir Vilâyetine varid tahriratın suretidir :

653 numara ve 25 zilhicce 331 tarihli Adliye ve Mezahib nezaret-i celilesinin Diyanbekir vilâyetine meblâğ tahrirat-ı aliyye sureti :

689-

Patrikhaneye mahsus olmak üzere bir nizamname lâyihasının tertibi zımnında nısfı ruhani ve nısfı muteberan cemaatinden olarak esamisi melfuf pusulada muharrer oniki zattan mürekkebe bir heyet teşkiline müsaa-de itasına süryani-i kadim patrikliğinden batakır istida kılınmış ve cemaziülahir sene-i 1272 tarihli ıslahat ferman-ı alisinde hiristiyân ve teb'a-i gayri müsli-me-i sairenin her cemaate bir mehl-i muayyen içinde

imtiyazat ve muafiyet-i hazıralarının rüyet ve muayenesine iptidar ile olbabda vaktin ve gerek asar-ı medeniyet ve malûmat-ı muktesebenin icab ettirdiği ıslahatı irade ve tensib-i şahane ile ve Bab-ıalının nezareti altında olarak mahsusen patrikhanelerde teşkil olunacak mahalliler marifiyetiyle bilmüzakere canib-i aliye arz ve ifade eyliyecekleri münderiç olarak bazı cemaat için bu suretle nizamât tertib ve tanzim edilmiş olmasından naşi süryani-i kadim patrikhanesi için bir lâyiha-i nizamiyenin tertibi zımında bervechi muharrer zevattan mürekkeb bir heyetin teşkili cereyan eden muhabere üzerine Babrali canib-i samisince biltensib icra-i iktizası batezkere-i samiye tebliğ ve izbar buyurularak patrikliğe tebliği keyfiyet olunmakla olbabda.

Patrik vekâletine Mardin Mutasarrıfı tarafından verilen tezkerenin sureti de şöyledir :

Süryani-i Kadim patrikliği vekâletine

Rütbetlü efendim

Adliye ve Mezahib Nezaret-i celilesinin 7 kânunuevvel sene 339 tarihli ve 1937 numaralı zeyilname-i vilâyetpenahi ile meblâtahirat-ı aliyesi suret-i balâya alınarak melefuf pusulanın suretinde leffen irsali savb-ı rütbetleri kılındı mucibince teşkil olunacak heyete bermucib nezaret etmek maksadıyla taraf-i hükümetten bir memur bulundurmak üzere heyet-i mezkûrenin evkat-ı içtimaiyesinin ittibası beyan olunur efendim. 27 muharrem sene 332 ve 13 kânunuevvel sene 329.

Mardin Mutasarrıfı
Şefik

B. Muhtelit Meclisin inikadı :

Muhtelit meclisin in'ikadı 15 kânunusanide olacağı muharrer iken, meclisin azalarından İstanbul piskoposu *Martinabus Bolis*'in vefatı ayın 9 unda vukubulduğundan ve kış sebebinden diğer ruhani azaların gelmeleri dolayısıyla bu, şubata kadar tecil edilmiştir. 20 Şubat perşembe günü *Mar(x) Arşnasya Toma Kasir* efendinin başkanlığı altında toplantı açılarak ve emniyet ve istikametle vecibelerini ifa edeceklerine, bütün azalar vaad ve teahhüd ettikten sonra tanzimi *Hanna Sırrı* efendiye tevfiz edilen *Patrikhane nizamnamesi*'nin madde madde tetkikine başlanmış ve her maddenin tetkikinde Süryani cemaatinin muhtelif cihetlerden bu husustaki rey ve mülâhazaları nazara alınmıştır. Bu toplantıda haftada dört defa pazartesi, salı perşembe, cuma günlerinde alaturka saat 9 dan

11 e kadar toplanılması kararlaştırılmıştır. Martın yarısında Nizamname-nin tetkik ve tanziminden ferâğ edilmiş ve tasdik ve tevki-i için mutasarrıflık tarafından nezarete seçilen Ziraat memuru *Hasan efendi*'nin huzurunda martın 17 sinde toplanarak nizamnameyi tekrar tetkikten sonra ittifak-ı ara ile kabul etmişler ve imzaları ile tasdik eylemişlerdir.

64 maddeden mürekkep bir nizamname üç nüsha yapılarak birisi vilâyet vasıtasıyla asitanedeki Adliye ve Mezahib Nezaretine takdim edilmek için mahalli hükûmetine verilmiştir. İkincisi Patriğe, diğeri asitanedeki patrik vekiline sunulmuştur. Bu üç nüsha 1914 martının sonlarında yerlerine verilmiştir. 18 mart oturumunda meclisin toplantılarına son verilmiştir. Süryanilerin çıkartmış olduğu mezkûr *Hikmet Mecmuası* 24 Haziran 1914 tarihli 21 inci sayısında ve 336 ncı sahifesinde şunları yazmıştır : Patriğimiz patrikhane nizamnamesini tasdik ve asitanede Adliye ve Mezahib Nezaretine takdim ve yüce Nezaret maddelerini tetkik için Devletin Şûra meclisine havale etmiştir." İşte Nizamname bu suretle meydana getirilmiştir.

c. Ortodoks Süryani-i Kadim Patrikhanesi umurunun ıslahı zımında Babı-ali canib-i samisince bittensib patrikhane-i mezkûrede müçtemi heyetin tertib ve tanzim eylediği nizamname-i umumi :

*Patrikliğe İntihab Olunacak Zatın Evsafıyla
Suret-i İntihabı*

Birinci madde : Ruhanice Antakya patriği namıyla yad olunan ve elhaletühazihi mukarr-ı idaresi Mardin sancağında kâin (Deyrülzefran) manastır-ı kadimi bulunan ortodoks süryani-i kadim patrikliğine tayin olunacak zat gerek memalik-i mahrusa-i şahanede sakin, gerek Hindistanda ve Amerikada ve memalik-i sairede mevcut bilûmum süryani kiliselerinin reis-i ruhani-i mutalakı ad olunur.

İkinci madde : Patrikliğe intihab olunacak zatın adab ve mehasin-i ahlâkla şöretşiar ve umur-u cismaniyede meharetli ulûm ve kavanin-i kilisede ve ahkâm-ı diniyede kâmil elhasıl memalik-i Osmaniyede mevcut süryani matranları meyanında iktidar ve liyakatla temeyyüz etmiş olup evsaf-ı hasene-i matlubeyi haiz ve süryani milletinin ve patrikliği dahilinde bulunan hiristiyanların bazı mesalih-i diniyelerinde devlet-i aliyye-i Osmaniye ile süryani milletinin ittihad ve emniyet-i kâmile sine mazhar ve teb'a-i devlet-i Osmaniyeden olup hiçbir suretle lekedard olmamış ve sinni lâakal otuzbeşi tekemmül ile altmışı tecavüz etmemesi

şarttır. Şu kadar varki esnayı memuriyetlerinde bu sinni tecavüz edib de ukalâ ve cismen ifa-i memuriyette âciz olmadığı halde sinni azle sebeb ad olunmayacaktır.

Üçüncü madde : Her ne suretle olursa olsun, patriklik mesnedinde hal vukuunda patrikhane meclis-i muhtelit azası Deyrülzefran manastırında içtima ederek memalik-i matlubeyi cami bir zatı kaymakam olmak üzere intihab etmek için telgrafla metropolitlerin reyleri talep olunur. Meclis-i muhtelit azası reylerinin inzımanı ile ekseriyet-i ara ile kaymakam intihab olunan zatın mazbatası bittensib irade-i seniye istihsal olunmak üzere Adliye ve Mezahib nezaret-i celilesine takdim ederler. Kaymakamın icra-i memuriyetiyle patrik intihabını bermucib-i tanzim ve usul-ü icraiyesine dair şerefsadır olacak irade-i seniye mutazammın buyrultu gönderilecektir.

Dördüncü madde : Madde-i sabıkanın ahkâmı badelicra patrik kaymakamı tayin olunan zat merkez-i intihab bulunan Deyrülzefrana geldikten nihayet on gün sonra memalik-i mahrusa-i şahanede matranlık piskopos rütbesini haiz bulunan süryani rüesa-i ruhaniyesi ile Hindistan-daki matran vekili bulunan serpiskoposu patrik intihabı için Deyrülzefran manastırında yevm-i muayyende inikadı lâzım gelen meclise davet edeceği gibi emr-i intihab rüesa-i ruhaniye ve avama ait olmağla memalik-i mahrusa-i şahanede metropolidan ve metropolid vekillerinin merkez-i dairesinde süryani cemaati millet meclislerinin dahi meclis-i intihabda birer vekilleri bulunmak için avamdan münasib kimesnelerin yevm-i muayyende Deyrülzefran manastırında bulunmaları mezkûr mahallerdeki cemaat meclislerine mahsusen tahrirat yazub davet edeceklerdir. Vekil göndermeyen ahali hakk-ı intihabdan sakıt olur.

Beşinci madde : Esbab-ı meşrua-i matlubeden dolayı davete icabet edemeyen matran ve piskoposlar reylerini tahriren ve tembiren yevm-i intihabdan bir gün evvel meclis-i mezkûr riyasetinde bulunan kaymakama bildirmek mecburiyetindedirler.

Altıncı madde : Kaymakam tarafından evsaf-ı matlubeyi haiz matranlar ile patrik olmaya lâyık ve şayan ruhbanlık rütbesinde bulunanların esamisini mübeyyin defter tanzim olunarak Deyrülzefranda hal-i içtimada bulunan metropolidler ile ve ahali vekilleri ile birlikte meclis-i muhtelite ibraz ve işbu defterin nüsha-i musaddıkası da meclis-i umumî odasının duvarına talik olunur. İkinci maddede beyan olunan evsaf-ı

(x) Mar dinî bir ünvanıdır.

matlubeyi haiz matran ve ruhbandan isimleri defter-i mezkûrede mukayyed olmayanların itirazları meclis-i umumice tetkik olunur.

Yedinci madde : Patrik umum metropolitlerden ve cemaat vekilleriyle patrikhane meclis-i muhtelitinden müteşekkil heyet tarafından defter-i mezkûrede esamisi muharrer matranlar ve rahibler meyanından rey-i hafi ve ekseriyet-i ara ile intihab olunur. Patrikhane meclis-i muhteliti azasından madud iki matranın sair metropolitlerden misillü birer rey ve heyetin diğer on azası yalnız bir rey vermek hakkını haizdirler. Rey varakaları meclis-i umumî huzurunda tadad ve tertib olunur. Müntehiblerden iki zata müsavat üzere rey isabet ettiği takdirde meclis-i umuminin tensibiyle bunların biri diğerine tercih olunur.

Sekizinci madde : Kaymakamın patriklik intihabına dair gönderdiği davet tezkerelerinin tarihinden itibaren nihayet 61 gün zarfında emri intihab reside-i hitam ve bu babdaki memuriyeti ikmal etmek mecburiyetindedir.

Dokuzuncu madde : Emri intihab reside-i hitam oldukça bir mahzar kaleme alunub kaymakam ve hey'at-ı intihabiye tarafından ziri imza ve temhir kılınıktan Adliye ve Mezahib Nezaret-i celilesine batelgraf takdimle teamül-ü kadimi vech üzere patrik-i cedidin memuriyeti irade-i seniyeye iktiran ettikten sonra patriklik merasim-i ruhaniyeti icra kılınır. İşbu merasimi müteakip patrik kilisede meclis-i umumî hazır bulunmuş halde devlet ve millet-i İta-i hiss-i hizmet ve emrar-ı sadakat ve millet nizamnamesinin tamam-ı icrasına hasr-ı vakit ve bezli himmet eyliyeceğine dair huzur-u baride vaad ve teahhüd edüb memuriyet-i resmîyesinin ifasına mübaşeret eyler.

Fasl-ı sani

Patrikin Vezaiifi Beyanındandır

Onuncu madde : Patriğin vazifesi nizamnameyi esasi ahkâmına imtisalen hareket ve nizamname-i mezkûrun kâffe-i mevad-ı müteferriasının temami-i icrasına dikkat ve nezaret etmek ve kendisine gelen işleri ve takdim kılınan evrakı bilmüzakere karar verilmek üzere patrikhanede münakid meclis-i muhtelite havale etmektir. Bu meclisin ekseriyet-i arasına iktiran eden bir karar patrikçe de kabul olunub mucibince hareket ve icabı takdirinde makamat-ı aidesinden batakırir ve şifahen müracaat olunur.

Onbirinci madde : Patrik umur-u ruhaniye ve cismaniye-i millette yedi tulâ sahibidir. Meclis-i muhtelitçe muta kararları nizamname-i esasiye muhalif görüldüğünde red etmek hakkını haiz bulunmakla beraber patrik mülâhazasını meclis-i mezkûra beyaniyle keyfiyeti yeniden rüyet ettirebilir. Bir madde hakkında tesavi-i ara vukuunda patriğin reyi bulunan taraf tercih olunur.

Onikinci madde : Patrik olacak zatın ortodoks süryani kilisesinin reyi ve bu dinde bulunanların peder-i ruhanisi olub patrikliği dahilinde bulunan rüesa-i ruhaniyenin rabîta-i içtimaiyesi olması hasebiyle mezheb-i mezkûru himaye eylemesi ve vezaif-i ruhaniyesi muktezasındandır.

Onüçüncü madde : Patrik bulunan zat matran ve piskoposu takdis ve tayin ve gerek bunları ve gerek tabakat-ı daire-i ruhaniyede bulunanları esbab-ı meşrua-i makbuleye istinaden azil ve aforoz dahi eder. Yalnız meclis-i muhteliti de karargir olmalıdır.

Ondördüncü madde : Patrik olan zat ihtiyacat-ı zamaniyeye göre meclis-i muhtelitçe kendisine biltensib tahsis kılınan senevî maaştan madâ meclis-i mezkûr kararı olmadıkça patrikhane ve kiliseler ve manastırlar evkaf-ı varidatından para ahz ve sarfedemiyecektir.

Onbeşinci madde : Patrik Hindistandaki ortodoks süryani kiliselerinin ahvalini tefekkud etmek maksadiyle oraya azimet veyahut sair mahallere seyr-i seyahat etmek istediğinde müddet-i gaybubeti bitakib meclis-i muhtelitçe karargir olmalıdır.

Fasl-ı salis

Dersaadet Patriklik Vekâletiyle Kudüs-ü Şerif Metropolitliğine intihab olunacak zevatın evsaflarıyla suret-i intihablarına dairdir.

Onaltıncı madde : Dersaadet paytaht-ı saltanat-ı seniye bulunmak hasebiyle ehemmiyet-i mevkiiyeye nazaran oraya tayin olunacak patrik vekili cihet-i ruhaniyeden gayri usul ve kavanine malik ve umum milletin emniyet ve itibarını calib olmak için ezhercihet işbu makama lâyük olacak evsaf ve haysiyet-i zatiye ve sıfat-ı ahlâk ile muttasif bulunması ve hükûmet-i Osmaniyenin lisan-ı resmisi bulunan Türkçeye aşinâ olması elzemdir.

Onyedinci madde : Dersaadet patriklik vekâletinde inhilâl vukuunda evvelemerde patriğin taht-ı riyaasetinde tecemmü eden patrikhane

meclis-i muhteliti tarafından piskopos rütbesini haiz üç zat umum cemaat-i metropolidine gönderilir. Mahalli millet meclisleri reylerinin inzimamıyla metropolidler mezkûr üç namzedden birini bilintihab otuz bir gün zarfında rey varakalarını patrikhaneye takdim etmek mecburiyetindedirler.

Onsekizinci madde : Şayet memuriyetinde bulunan metropolitlerden biri intihabı kazanırsa memuriyetinden infikakı lâzım gelecekse yerine bermucib-i usul diğerinin intihab ve tâyini iktiza eder. Kezalik ekseriyet-i ara intihabı kazanan metropolid veya piskoposu bir özr-ü meşru ve makule istinaden vezaif-i mezkûreden istifa eylediği takdirde ilk intihabda ekalliyette kalan piskopos tayin olunur.

Ondokuzuncu madde : Madde-i sabıkada mezkûr usul üzere emr-i intihab hitam buldukta ekseriyet-i ara ile müntehib piskoposun Bab-ı İlahî canib-i samisince memuriyetinin tasdiki zımında keyfiyet patrik tarafından batakırir Adliye ve Mezahib Nezaretine arz olunur.

Yirminci madde : Kudüs-üşerif metropolidi Marmerkas manastır ruhban cemaatinin reisi ve süryani milleti ziyaretgâhları müdürü olup ortodoks süryani-i kadim patrikliğine merbut ve her hususta mercii patrikhanedir.

Yirmibirinci madde : Kudüs-üşerif metropolidliğine intihab ve tâyin olunacak zat piskopos rütbesini ihraz etmiş dindar ve fezail-i ahlâkiye muttasıf ve her veçhile makam-ı mezkûra lâayık evsaf-ı matlûbeyi haiz olmalıdır ve vazifesi patrikhaneye tertib ve tanzim edilen manastır-ı mezkûrun kavanin ve nizamatına tevfiik-i hareket ve mevad-ı meriye ve müteferriasının icrasına hasr-ı vakit ve sarf-ı gayret etmekten ibarettir.

Yirmikinci madde : Kudüs-üşerif metropolidliği münhal oldukta onyedinci ve onsekizinci ve ondokuzuncu maddelerde beyan olunan usul üzere emr-i intihab icra olunur.

Fasl-ı rabîğ

Metropolid, Matran, Piskopos, Huri ve Ruhban ile Keşişlere dairdir.

Yirmüçüncü madde : Ortodoks süryani-i kadim mezhebi üzere patriklikçe rüesa-i ruhaniye takdis olunan rehabine magriban tesmiye olunan cashalık rütbe-i refiası metropolid piskopos lâakabları verilir ve elkabı mezkûre süryanilerde ezmine-i kadimedenberi müstamel ve makuldür.

Yirmidördüncü madde : Tarika-i ruhbaniyete dahil olmak isteyenler Deyrülzefran nam manastır ile İklidosa mahsus diğer manastırlarda yani ruhban mekteblerinde ikmal-i tahsil mecburiyetindedirler. Mekâtib-i mezkûreden başahadetname neşet etmeyen veyahut meclis-i muhtelit huzurunda ita-i imtihanla ispat-i ehliyet edemiyen kesanın rahib takdis ve tayinleri hiçbir suretle tecviz olunmaz.

Yirmibeşinci madde : Ruhban sınıfından olub matran ve piskoposluk mesnedine terfi edebilecek zevatın dindar ve hüsn siret sahibi akaid-i diniyeden temamiyle haberdar cihet-i ruhaniyeden maada umur-u cismaniyeden dahi ehliyet-i kâmileleri ve usul ve kavanine vakıf ve ezhercihet işbu makama lâyük evsaf ve haysiyet-i zatiye ile muttasıf bulunması ve hükümet-i Osmaniyenin lisan-ı resmisi bulunan Türkçede mümkün mer-tebe ifade-i meram edebilmesi ve lâakal iki sene metropolid vekâletinde vesair memuriyetlerde ifayı vazife etmiş olması şarttır.

Yirmialtıncı madde : Mahlûl kalmış piskopos, metropolid, mansıb ve mesnedleriyle kilise ve manastırlara yeni matran tâyini ve ruhban sınıfından olub badedtakdis metropolid tâyini icab ettiği takdirde mahalli ahali yahut kiliseler cemaati tarafından iki zat intihab ve namzed tâyin olunub bamazbata patrike arz olunur. Beyan olunan evsafı haiz iki piskoposun veyahut iki rahibten biri patrikhaneye bittensib ruhban ise badedtakdis matlub mahallere nasb ve tayin ve patrik tarafından yedine tasdik-i memuriyeti mutazammın (Sustatikon) tâbir olunan buyrultu verilir.

Yirmiyedinci madde : Metropolid, matran, piskopos, huri, rahib ve keşiş ve şamas (diyakos) gibi zevatın kâffesi kilise ve milletin reis-i mutlak-ı ruhanisi olan Antakya süryani patriğine hasbelmesned ve rütbe serferu ederek mesayihî saibe ve vesayayı âkilânesine itaat ve imtisal eylemeleri ve umur-u mefruzalarının icrasında bigûna muhalif harekette bulunmamalarına her yerde edvar-ı hasene ve adab-ı mergubede bulunarak patrikin sıfat ve şanına dokunacak hareket ve kelâmdan ihtiraz eylemeleri lâzime-i memuriyetlerindedir.

Yirmisekizinci madde : Kudüsüşerif metropolidi, Dersaadet patrik vekâletinde bulunan metropolid, Hindistan ve mahal-i sairede bulunan metropolid ve piskoposlar ve manastırlarda mukim taife-i ruhban ve cemaat kiliselerindeki keşişler bilâistisna patrikin taht-ı riyasetinde ve işbu nizamnamenin kâffe-i ahkâmına tâbidirler.

Yirmidokuzuncu madde : Bir mahal veyahut bir kilise ve manastır cemaati tarafından bir piskopos veya rahib hakkında şikâyet vâki olduk-

ta muhakemeye lüzum görülürse patrikhane meclis-i muhtelitince icra olunarak hülâsa-i muhakemeyi havi hükm-ü ilâm bittanzim tarafeyne tebliğ olunur.

Otuzuncu madde : Yirmidokuzuncu maddede beyan olunduğu ve cih üzere müştekaaleyh bir piskopos veya rahib yahut keşiş lieclilmuhakeme patrikhaneye davet olunub gelmekten imtina ederek ve izhar-ı isyan edenler veyahut muhakemesi neticesinde mahkûm oldukta hükm-ü vakii kabul etmeyüb mücazat-ı ruhaniyeden tahlis-i geriban etmek maksadıyla tahvil-i mezheb etmişim iddiasında bulunanlar meclis-i muhtelit kararıyla kendilerini takdis eden patrik tarafından sıfat-ı ruhaniyeleri refi ve nezi olunduktan sonra mahkûmiyetleri umur-u ruhaniyeden münba- is ise mücazat-ı ruhaniye ile cezalandınırlar. Umur-u cismaniyeden dolayı mahkûm olmuşlarsa hükûmete teslim edilirler.

Otuzbirinci madde : Piskoposlar mahal-i memuriyetlerinden umur-u milliyenin hüsn-ü reviyet ve tesviyesine hasnı mesai ile buldukları mahal cemaati muteberanından ve mahalli ruhbanlar, keşişler dahil olduğu halde ehemmiyet-i mevkiyyeye göre altıdan itibaren on ve oniki zevatten mürekkeb ve iki senede bir defa intihab ve tecdid suretiyle cemaat muhtelitleri teşkil edip ahaliyle istişare edecekler ve esami-i azayı berayı tasdik patrikhaneye bildireceklerdir.

Otuzikinci madde : Memuriyetleri manastırda olan matran metropolid ve piskoposlara mahalli ruhban ve muteberan-ı cemaatten müteşekkil meclis-i idarece tekarrür eden muhassasat-ı kâfiyeden maada evkaf varidatıyla ianet-i mecmuadan para verilmeyecektir.

Otuzüçüncü madde : Patrikin vefatında emval-i metruke, menkule ve gayrimenkulesi patrikhaneye raci olduğu gibi piskoposlar metropolid- ler ve ruhbanın vefatlarında dahi emval-i metrukelerinden icra-i ayine mahsus elbise-i ruhaniye ve evahü mukaddese ve kitablarını Deyrülzefrana râci olmak üzere badelifraz mütebaki emval-i metruke ve gayrimenkulelerinin nisfı patrikhaneye nisf-ı diğeri mahalli kilise ve manastırlarına rücu eder. Badelfefat bunların emval-i metrukelerine hiçbir kim- senin vaziyede salâhiyeti olmadığı gibi terekelerinin teamül-ü kadimi vech üzere patrikhaneye aidiyeti patriklik ferman-ı alışanı ahkâm-ı münü- fesindedir. Binaenaleyh badema ruhbanlık mesleğini ihtiyar edenler ev- velemirde emval-i menkule ve gayrimenkuleleri varsa sebt-i defter ede- rek patrikhane sicill-i mahsusuna kayd ve icab eden muamelenin icra- sıyla meclis-i muhtelit tarafından tasdik olunur. Kezalik ruhban takdis ve muahhar metropolid tâyin ve hattâ patriklik mesnedini ihraz eyledik-

ten sonra peder ve akrabalarından kendilerine irsen intikal eden nukudat ve emvalleri dahi patrikhanece tescil olunur. Şöyle ki vefatlarında balâda beyan olunduğu vech üzere elbise ve evahi-i mukaddese ve kitaplarından başka emval-i metrukeleri zuhur ederse evvelce patrikhane sicilinde kaydedilen emval ve nukudatları vereselerine raci olmak üzere badelefraz mütebaki mevcudatlarının nısfı patrikhaneye, nısf-ı diğeri mahalî kilise ve manastırlara aittir.

Otuzdördüncü madde : Patrik bulunan zatın şayet vecibe-i zimmetine ve feraiz-i ruhaniyesine ve nizamname-i ahkâmına muhalif hareketi zuhurunda azli cihetine gidilir. Ancak kendisine birinci ve ikinci defada olarak metropolid ve matranlar tarafından hüsn-ü suretle ihtarat-ı lâyıkada bulunulacaktır. İşbu ihtarata patrik havale-i semm-i itibar etmeyüb nesayihi vakiadan imtina ettikte olhalde matranlar teşkili musammen olan meclis-i umumî azasıyla bilittifak ihtarat-ı lâzimeyi bir kere de beraberce tekrir ve tecdid ettikten sonra eğer patrik yine ibram ve ısrarda bulunursa ve istifa teklifi de kabul olunmaz ise olsuretle meclis-i umumî azası patrikin azlini talep zımında keyfiyeti adliye ve mezahib nezaretinde birlikte arzedeceklerdir. Fakat patrikin icra-i azil hususunda bilûmum metropolidlerle meclis-i umumî âzasının sülûsan arası bulunmak gerektir.

Otuzbeşinci madde : 24 üncü maddede beyan olunduğu vech üzere tarikat-ı ruhbaniyete dahil olmak isteyenler eklidos mektebinden başahadetname neş'et etmiyenlerini takdisi meclis-i muhteliti huzurunda bilimtihan istihkak ve ehliyeti bamazbata patrikhaneye arz ve istihsal-i mezuniyet olunmadıkça hiçbir metropolid rahibi takdis edemez.

Otuzaltıncı madde : Müteehhil keşişlerin resim ve takdisi madde-i sabıka ahkâmından müstesna olub kiliseler cemaati tarafından intihab edilerek mahallî millet meclisi huzurunda bilimtihan ispat-ı ehliyet ettikte metropolid tarafından takdis ve patrikhaneye malûmat verilecektir. Diyakosların takdisi dahi bu maddeye tâbidir.

Otuzyedinci madde : Keşişlik silkine her arzu eden dahil olamaz. İndellüzum cemaat tarafından müntehab olması iktiza eder.

Otuzsekizinci madde : Keşişlik vazifesine intihab olunacak zat zirde tadad olunan evsafı haiz olmalıdır: evvelâ müteehhil olmalı, saniyen lâakal sinni otuzu tekmil etmeli, salisen dindar ve afif ve hüsn-ü ahlâk sahibi olmalı, râbian akaid-i diniyede ve icra-i ayine mahsus kavaninin kilisede meharetli ve zir-i idaresinde bulunan cemaatin hüsn-ü suretle ve onları umur-u mezhebiye ve ruhaniyede irşada muktedir bulunmalıdır.

Otuzdokuzuncu madde : Meclis-i muhtelit-i millisi bulunmayan bir kariye için keşiş takdis ve tâyini iktiza ettiği halde olkariyenin cemaati tarafından müntehab olan kimse merbut oldukları kilise veya manastır metropolidlerin meclisi huzurunda imtihanı icra ve evsaf ve ahvali badedtetkik keşiş takdis ve tâyin olunur.

Kırkınıcı madde : Müteehil keşişlerin maişetlerine medar olmak üzere minelkadim cari ve meri olan usulü üzere icrayı kudas, vaftis, akd-i nikâh ve cenazeler için aldıkları rüsum ve mahalli meclis muhtelitlerinin tensib ve takdir eyledikleri mikdardan ziyade olmamalı ve bir kilisenin keşişi diğer kilisenin cemaatinden yâni zir-i idare-i irşadında bulunmayan efrad-ı süryaniyenin vaftiz ve düğün ve cenaze merasiminde davet olunmadıkça bulunmayacaktır.

Kırkbirinci madde : Sıfat-ı ruhaniyede bulunanlar berayı ziyaret Kudüsü şerife azimet veyahut iane cemetmek için daireleri haricindeki mahalleri keştigüzar eylemek istediklerinde müteehil keşişler mensub oldukları cemaat meclislerinde metropolid, piskopos ve ruhban sınıfından olanları patrikhaneye bilmüracaa ruhsat olmadıkça hiçbir tarafa gidemiyeceklerdir.

Fasl-ı Hamis

Patrikhane Meclis-i Muhtelitinin Suret-i Teşkili ve Azasının vezaifi beyanındadır.

Kırkikinci madde : Patrikhanenin ruhanî ve cismanîden müteşekkil daimî meclis-i muhteliti ikisi piskopos, dördü rahib, altısı avamdan olmak üzere oniki nefer azadan mürekkeb olup iki sene müddet-i muayeneden ziyade icra-i memuriyet edemez. Heyet-i meclisin tekmili beher üç senede tecdid ve tebdil olunur.

Kırküçüncü madde : Patrikin taht-ı riyasetinde bulunan meclis-i mezkûre aza tâyin kılınacak zevatın intihabında evvelemirde patrik tarafından dört piskopos, sekiz rahib ve patrikhane merkezindeki cemaatten ve anasıl teb'a-i devlet-i aliyyeden ve beynelmille ittiba-i âmmeyi muktesib ve iffet ve istikamet eshabından oniki zat namzed tayin ve esamilerini mübeyyin bir defter tanzim olunarak cemaat-i metropolidanına ve manastır rüesasına gönderir. Metropolidler ve manastırlar, rüesa-i mahalli meclislerinin inzimam-ı reyleriyle mezkûr defterde esamileri derc edilen zevattan iki piskopos, dört rahib ile altı nefer avamdan bilintihab maz-

batalan patriğe takdim olunur. Meclis-i muhtelit-i mezkûr âzası umur ve mesalihte kesb-i tecrübe ve itibar ve devlet ve milletçe şayan-ı emniyet zevatten bulunmalıdır.

Kırkdördüncü madde : Usul-ü intihabiyenin bu suretle hitampezirinden sonra berayı tasdik müntehab âzanın isimleri Bab-ı ali canib-i samisine arz olunmak üzere patrik tarafından batakrir adliye ve mezahib nezaretine takdim kılınır.

Kırkbeşinci madde : Meclis-i muhtelite nasb ve tâyini bil kabul icra-i memuriyete mübaşeret eden aza iki sene müddet-i muayyenesi münkazi olmadan evvel bir sebep-i meşru ve makul olmadıkça azledilemez. Bir sebep-i meşrua mebni istifaya mecbur olan veyahut esna-i hizmette vefat eden azanın yerine müddet-i bakiye için ilk intihabda ekalliyette kalan zat tayin olunur. Keyfiyet adliye ve mezahib nezaretine iş'ar olunur.

Kırkaltıncı madde : Meclis-i mezkûr ortodoks süryani patrikliğine merbut kilise ve manastırların evkafına ve patrikhanenin varidat ve masarifatına nezaret ve millet mektebelerinin hüsn-ü suretle idare ve terakkisine itina ve vakfiyye ve hiristiyan terekeleri hakkında câri olan nizam ve kaideye tevfikân tertib olunan vasiyetname ahkâm ve şurutunun tenfiz ve icrasına ve binza müracaat eden kesanın telif ve ıslah-ı beyinlerine sarf-ı himmetle umur-u cemaatin mihver-i lâykada cereyanına hasr-ı mesai edüb indellüzum icab eden mahallere berayı teftiş ehil ve muktedir memurlar gönderecektir.

Kırkyedinci madde : Patrikhanenin varidat ve masarifatına mahsus sandık emaneti ile beher sene zarfında vukubulan varidat ve masarifin hülâsasını tetkik ve rüyet olunan hesapları suretini defter-i umumiye ithal ve kayd etmek üzere başkâtiblik vazifesi şehri münasib ve muktedir bir zata tevfiz kılınacaktır. Sandık emini mekfülen meclisin taht-ı murakabe-i dairesindedir.

Kırksekinziinci madde : Her sene nihayetinde bilümum kilise ve manastırlarda mukim piskoposlar veyahut piskopos vekilleri varidat ve masarifat defterlerini patrikhaneye takdim eylemeye mecburdurlar. Mezkûr defterler meclis-i muhtelit tarafından badedtetkik tasdik kılınacaktır. Fazla varidat zuhurunda hangi manastır ve kiliseye aid ise ana irad olmak üzere emlak ve akarat vesaire mahalli meclis marifetiyle iştirâ olunur.

Kırkdokuzuncu madde : Patrikhanede müteaddid defterler bulundurulub ortodoks süryani patrikliğine merbut umumi süryani cemaatine aid kilise ve manastırların evkafı olan musakkafat bağ, bahçe, değirmen,

tarla ve erazinin miktarı manastırlardaki evani-i mukaddese ve evani-i nuhasiye, mefruşat, kütüb-ü mütenevvia gibi eşya ve emval-i menkulenin mikdarı patrikhanece kayd ve tescil ve ol suretle taht-ı temin ve in-zibata alınmak ve her sene tabı edilecek millet salnamesinde dercedilmek üzere patrikhane meclis-i muhteliti umum süryanilerin zükûr ve inas mikdarı nüfusu ve diyakosluk rütbesine varıncaya kadar sıfat-ı ruhaniyede bulunanların esami ve memuriyetlerini ve mekâtib müdür ve muallimlerinin esamisini ve mevcut talebenin mikdarını mübeyyin cedvelleri talep edecektir.

Ellinci madde : Patrikin haberi olmaksızın ve kendisi mecliste bulunmayub ta metropolitlerden birisini tevkil etmeksizin meclis-i muhtelit tarafından her hüküm olunan şeye itibar olunmayub mülga tutulacağı misillü meclis-i mezkûrun malûmatı olmayarak patrik tarafından münferiden ve kararpezir olacak şey gayricâri hükmünde addolunur.

Fasl-ı Sadis

Meclis-i Umuminin Suret-i Teşkiliyle Vezâifine Dairdir.

Ellibirinci madde : Meclis-i umumî âzası üç kısım olup bir kısmı memuriyette bulunan umum metropolitler ve piskoposlardır. İkinci kısım taşralardan her piskopos gelen cemaat meclis azasından ikişer zattır. Üçüncü kısım patrikhanenin ruhani ve cismanî muhtelit meclis âzasından ibarettir.

Ellikinci madde : Meclis-i umumî üç senede bir kere şahr-i mayısın evailinde patrik tarafından vukubulacak davet üzerine patriklik makamı olan Deyrülzefran manastırında içtima eder. Ancak icabı halinde patrikhane meclis-i muhtelitinin tensib ve kararıyla vakt-i müayyeninden evvel tecemmü edebilir.

Ellüçüncü madde : Meclis-i umumî işbu in'ikadında evveleminde Deyrülzefran umurunun tanzimine vesair manastırların ıslah-ı ahvaline ve millet mektebelerinin terakkisine ve umur-u ruhaniyenin intizamına dair icra-i müzakerat ve ittihaz edeceği tedabir-i lâzime vesair mukarrerat patrikhanenin sicilli umumîsine kayd ve tescil olunduktan sonra ita kılınan kararlar mucibince amelolunmak üzere patrik tarafından tamimen tebligat icra olunur.

Ellidördüncü madde : Mazeret-i meşruasına mebni meclis-i umumîde bulunması kabil olamayan metropolit meclis-i muhtelit heyet niyesinden istediğini teşkil edebilir.

Ellibeşinci madde : Meclis-i umumiye davet olunub taşradan gelen metropolidan ve azaların harcırahları meclis-i muhtelitin takdir ve tensibiyle patrikhane sandığından tesviye edilir.

Fasl-ı Sabiğ

Terakki-i Maarife Dairdir.

Ellialtıncı madde : Deyrülzefran manastırında bir şubesi ulûm-u diniyeyi tedris etmek üzere sınıf-ı ruhaniyeye mahsus ve bir şubesi avama mahsus idadi derecesinde muntazam bir mektebin tesisi zarurî olduğu gibi Kudüsüşerif manastırında dahi ulûm-u diniyeyi tedris etmek üzere ruhbanaya mahsus bir mekteb küşad edilecektir.

Elliyedinci madde : Musul vilâyetine tâbi Şeyh Meta namıyla maruf ve Diyanibekir vilâyetinde Beşiri kazasına tâbi Markıryakos ve Midyat kazası dahilinde Margebreil nam manastırlarda birer şubesi ruhbanaya ve birer şubesi ayamın etfaline mahsus olan mekâtib-i iptidaiyenin usul-ü cedit tedrisat programına tevfikân ıslah ve tensiklerine itina ve sarf-ı himmet edilecektir.

Ellisekizinci madde : Berat-ı hümayun ve evrak-ı müsbite-i resmiye ve malûmat-ı tarihiye ile süryanilere ait kilise ve manastırların ve anları müteallik asar-ı atıkanın muhafaza ve halelden vikayesi ile her türlü tarraz ve tecavüzden masuniyeti hükûmet-i seniyenin şan-ıâlisi iktizasındandır.

Fasl-ı Samin

Rüsum ve İaneyeye Dairdir.

Ellidokuzuncu madde : Süryani milleti efrad-ı patrikhane ile müessesat-ı ruhaniye ve hayriye-i milliye masarifine medar olmak üzere süryanice (*Zıdk*) tâbir olunan ve miktarı herkesin iradat ve hamiyetine menut bulunan resm-i senevi-i milliye vermekle mükelleftir. Ancak bunun cem ve cibayetinde birgûna suiistimalât vukubulmamak ve suret-i salimade cem edilmek üzere ileride meclis-i umuminin in'ikadında her mahallin nisbet-i nüfusuna göre senevi muayyen bir meblâğ tensib ve takdiri lâzimedendir.

Altmışınıcı madde : Resm-i mezkûr kiliseler de icra-i kudas ve vaf-tiz ve akd-i nikâh ve cenazeler için ve merasim-i ruhaniye-i saire zim-

nında efrad-ı hristiyanıye taraflarından davet olunan matran ve piskopos ve rahib ve keşiş ve şemaslar ve kilise müstahdimlerine berveç-i mutad verilecek ücret ve bunların ikametgâhlarıyla patrikhanede tanzim ve takrir olunacak izinname için yazıcı hakkı olmak üzere alınan paradan harçtır.

Altmışbirinci madde : Altmışıncı maddede mezkûr merasim-i ruhanıyeden dolayı matran, piskopos, rahib, keşiş, şamas ve kilise müstahdiminine verilmesi muktazi rüsumun miktarı mahalli cemaat meclislerince tâyin olunur.

Altmışikinci madde : Ortodoks süryani patrikliğine merbut umumî kilise ve manastırların evkaf-ı varidatının yüzde onu patrikhane mesarifine medar olmak üzere sal ve sal patrikhane sandığına teslim edilecektir. Ancak bazı senelerde evkaf-ı mezkûrenin tâmir ve termimine lüzum görülüb de fevkalâde masarifi olan kilise ve manastırların evkaf-ı varidatından birşey alınmaz.

Altmışüçüncü madde : Müstafi yahut mazul olub zarurette bulunduğu tebeyyün eden patrik ve metropolidlerin ihtiyacatının temin-i esbabinın istikmalî meclis-i muhtelite aittir.

Hatime

Altmışdördüncü madde : İşbu nizamnamenin ahkâm-ı esasiyesine dokunulmaksızın bazı mevadın bittecrübe tadiline veyahut ilâvesine lüzum görüldüğü takdirde meclis-i umuminin içtimanda kararlaştırılıb tasdik olunduktan sonra Bab-ıâliye arz ve ledelistizan sadır olacak irade-i seniye üzerine icabı icra kılınacaktır.

Adliye ve Mezahib Nezareti celilesinin 79 numara ve 10 Teşrinisani 1329 tarihli emirname-i âlisi mucibince patrikhanede in-ikad eden heyet-i âcizanemiz tarafından 64 maddeyi havi kaleme alınan işbu nizamname badedtetkik mütefikân kabul ve tasdik kılındı.

18 Mart seen 1330.

Azayı ruhanî	Aza	Aza	Aza
Mardin murahhası	Dersaadet Patrik vekili	Musul murahhası	Diyarbakir murahhası
Elmatran Cörcis	Fevt	Ayavnisul matran: İlyas Şakir	hası Eşnasyos al matran: Toma
Aza	Azayı cismanî	Azayı cismanî	
Patrikhanede mu. kim murahhas: Korel el matran: Mansur	Mansur Ken'u	Naum Şehrisinah	
Aza	Aza	Aza	Aza
Hanna Çakı	Yusuf Raci	Hanna el kıs	Hanna Hannas

28.11.1951 tarihli çarşamba gününde mukabele edilib aslına mu-
tabıktır.

Mardin Süryani-i kadim metropolidi
M. H. DOLABÖNÜ

17 Birincikânun 1932 de Humusta toplanan Piskopos kongresi Bi-
rinci maddeyi kaldırarak şu maddeyi koymuştur: Antakya patriki metro-
politlerden seçilen zattır ve kendisi süryani kilisesinin genel başkanı sa-
yılır.

İkinci madde yerine: Yaşı kırk seneden eksik olmamakla beraber
beş sene metropolitlik vazifesini icra etmesi gerektir. Patrik vefat eder-
se bütün tasarrufu altındaki menkul ve gaynmenkul mallar patrikhane-
ye aiddir. Din ve kilise ve ruhanilerin meselelerine ancak ruhani mec-
lis bakabilir, kaydı konmuştur.

*Süryani Ahvali şahsiye kanununa göre*¹ rahiblerin miras mesele-
leri şöyle halledilmektedir :

Madde 297 : Mardinde 1914 de münakid meclis-i muhtelitin ter-
tib ettiği nizamnamenin 33 üncü maddesine ve 1917 de Deyrülzofran
senatosunun beşinci kararına nazaran Patrik resmolunduğunda bütün
malikiyeti Antakya kürsüsüne tahsis eylemesi gerekli görüldüğünden pat-
rik vefat ettiğinde bütün metrukâtı Antakya kürsüsünedir ve akrabala-
rının hiçbir davaya hakları yoktur.

Madde 298 : Metropolitler ve piskoposlar vefat ettiklerinde ruhani
elbiseleri ve mukaddes avanileri ve kitabları hepsi Antakya kürsüsü olan
manastıra (Deyrülzefrana) aittir. Diğer metrukâtı yarısı ona bağlı irşi-
yenin merkezine, diğer yarısı patrikliğe aittir ve akrabalarının hiçbir hak
iddiaları yoktur.

Madde 300 : Ruhbanlar patriklik yahut piskoposluk vekâletinde
iseler vefat ettiklerinde metrukâtının hükmü piskoposların hükmündedir
ve eğer manastırda müşterek hayatta yaşıyorlarsa ne vasiyeti vardır ve
ne mirası. Ancak herşeyi manastıradır.

Fakat halen tatbikatı bulunduğunu zannettiğimiz bu hükümler mu-
vacehesinde şunu söylemek isteriz ki, Türk teb'asından olan bir rahibe
bu maddelerin uygulanması bilhassa medeni kanunumuzun ana hüküm-
lerine aykındır. Mirasçı bırakmadan dahi ölen rahiblerin metrukâtı pat-
rikhaneye kalmaktadır. Halbuki medeni kanunumuzun 448 inci madde-

¹ Bu kanun 1929 senesinde Kudüste basılmıştır.

sine göre: mirasçı bırakmaksızın ölen kimsenin mirası büyükbabalar ve büyükanaların baba ve anaları ile erkek ve kız kardeşlerin intifa hakları baki kalmak üzere devlete intikal eder. Bundan başka rahiblerin serbestçe vasiyetname tanzim etme hakları da tahdid edilmiş bulunmaktadır.

d. Süryani patrikhanesinin sahib olduğu *hükmi şahsiyetin adı*, başka bir ifadeyle hukuki mahiyeti nedir meselesi, diğerlerinde olduğu gibi mühimdir. Sayın *Dolabönü*'nün bize vermiş olduğu izahatta bunun cemiyet, tesis ve kurum olmadığına işaret edilmekte ve bu hükmi şahsiyetin mahiyeti müteselsilen bizzat ve bilvekalâ *cemaatin müdürü* olarak tavsif edilmektedir.

VII. Nasturiler, Geldaniler:

a. *Nasturiler* : Bunlar esas itibariyle bu adı kullananlar ve kendileri *Şarkî Süryaniler* adı ile anılırlar. Fakat gerek Amerikada ve gerek Suriye ve İrakta *Asurî* adı ile tanınmaktadır. Patriklik bu cemaatte bir sülâlede bulunmakta ve babadan oğula intikal etmektedir. Patrik Amerikadadır. Nasturiler daha ziyade İran, Irak, Suriye, Lübnan, Hindistan ve Amerikada bulunmaktadırlar. Memleketimizde Van⁵ da bu cemaatten bazıları bulunmaktadır.

b. *Geldaniler* : Bunlar Nasturilerden ayrı olub Romaya tâbi olan *Şarkî süryanilerdendir*. Kullandıkları dil lehçece biraz süryaniceden farklı ise de mevzu ve mânaca birdir. Patriklik merkezi şimdi *Bağdad*⁶ dadır. Çoğunluk itibariyle daha ziyade Irakta bulunmaktadırlar. Lâkin İran, Irak, Suriye, Lübnan, Mısır, Türkiyede de yaygın bulunmaktadırlar. Memleketimizde daha ziyade *Diyarbakır* ve etrafında yerleşmişlerdir. Ruhaneleri yetiştirmek üzere Irakda Musulda *bir seminar* ve ayrıca mektepleri mevcut bulunmaktadır.

⁵ İbrahim Hakkı, a.g.e. s. 329.

⁶ İbrahim Hakkı, a.g.e. s. 329 da Geldani patrikliğinin merkezi Musul olarak gösterilmiştir.

BÖLÜM V.
TÜRKİYEDE BULGAR CEMAATI

Osmanlı İmparatorluğunun yükseliş devrinde Rum ortodoks patrikhanesi hiçbir nüfuza malik değildi. Patrik de reaya zümresinden bir fert olarak telâkki edilirdi. Bu münasebetle de reaya için tatbik edilmesi icab eden cezalar pekâlâ onlar hakkında da kabiletatbikti¹. Nitekim Naima tarihinde² İstanbulda Rum patriki olan müfsid Eflâk Voyvodası olan Konstantin nam pelide ilka-i fesadı mutazammın ekâzible memlû gönderdiği varaka-i batıla tutulub hıyaneti zahir olucak kenduye gösterilib sual olundukta cevabında beher sene sadaka tahsili için bu makule kâğıd göndergelmişizdir deyu ikrar etmeyun Parmakkapıda selbolundu. Mel'unun kâğıdında olan mazmun bu ki müddet-i devr-i islâm tamam olmağa az kalmıştır velvele-i din-i İsevi tekrar alemgir olacaktır ana göre olasız an karib cümle vilâyetler mesihler eline girüb ashab-i salib ve nakus tamma malik olsalar gerektir demiş. *Hazelehumullah-ütaalâ.*" Naima cild 6. s. 264)³. Bundan maada Rum rahibleri İstanbulda sık sık vukubulan yangınlarda metin ve tıvana kefereler dolama ve fes giyüb yeniçeri kıyafetine girüb yağma ve talan ve ümmed-i Muhammede izrar ve ihanet⁴ ederlerdi. Bunun için hükümet nazarında patrikhane bir fesad yuvası olarak addedilirdi.

Patrikhanenin dini nüfuzunu kıracak yegâne kuvvet *katoliklerdi*. Fakat böyle olduğu halde patrikhane mevcudiyetini muhafaza için gene oradan yardım bekliyordu. Hicri 12 nci asırda Rumya patrikhanenin hâmilini üzerine aldı. Rusyanın yardımıyla, Osmanlı İmparatorluğu zaafa düştükçe, patrikhane de başkaldırıyordu. İşte Bulgarlar uzun bir müddet sair ortodokslar gibi Rum patrikhanesine tâbi olmuş ve nihayet beyinlerinde zuhur eden münakaşa üzerine fi 8 zilhicce sene 1276⁵ tarihli

¹ İbrahim Hakkı. a.g.e. s. 330-332.

² Naimadan naklen Ahmet Refik: Osmanlı imparatorluğunda Fener Patrikhanesi ve Bulgar kilisesi. Tarih Encümeni Mec. 1 Mart 6341. No. 85. s. 74.

³ Bu metin için ayrıca Bk. Hammer-Purgstall. Devlet-i Osmaniye Tarihi. c. II. Mütercimi Ata bey. İstanbul. s. 16.

⁴ Ahmet Refik. a.g.m. s. 74. Hammer a.g.e. s. 17.

Berat-ı ali şan ile *Bulgar Eksarhlığı* namı ile⁵ patrikhaneden ayrılarak, onun tesis etmek istediği dini nüfuzun haricine çıkmışlardır.

Rene Pinon isimli müellif bu ayrılma sebebini şöyle tahlil ediyor⁶ : Bulgar kilisesiyle Bulgar kavmi yavaş yavaş dirilmeye başladı. Bu esnada Osmanlı satveti zeval buluyor, Rusya İmparatorluğu o cesim himayetkâr gölgesini Balkanlara kadar temdid ediyordu. 1870 de Fener Patrikhanesine karşı koymak için Türklerin de müsaadesiyle *Müstakil Bulgar Kilisesi*, *Bulgar Eksarhlığı* teşekkül edinceye kadar mücadele hariçten gayrimer'i fakat gizli gizli devam etti. Dini teşkilât perdesi altında yavaş yavaş siyasi istiklâl hazırlandı. (*Rene Pinon - Avrupa ve Osmanlı Devleti*. s. 123).

Bulgar kilisesinin tesisinde en fazla gayret sarfeden ve uğraşan *İstefanaki bey* olmuştur. Ancak kilisenin kuruluşu kolay olmamıştır. Bunun içindir ki *İstefanaki bey* başlangıçta müsaade talebini bir *Papasevi* kurulmasına inhisar ettirmiştir. *İstefanaki beyi Bab-ı aliye* yazmış olduğu tezkerenin metni şöyledir⁷ :

Atebe-i ülyayı vekâletpenahilerine maruz-u çaker-i kemineleridirki;

Dersaadette gerek tersane-i âmirede ve gerek sair emkine-i miriyede müstahdem ve abacılık ve seyislik ve terzilik ve arabacılık ve dülgelik ve bahçivanlık ve çobanlık misillü nice ameliyat-ı kesife ile meşgul rençberan ve bundan maada ticarete dahi dersaadette aleldevam amedüşüt etmekten hali olmayan Bulgar reayası dersaadette mevcut olarak bu cins ve aya-i nesara mezhebdaşları olan rum lisanına adem-i fehim ve izahlarından naşi anlayacakları lisanda icra-i âyinlerine mahsus ve müfrez bir kiniseye ve hasbelayin zünub-u beşeriyelerini bilistima kavanin-i edebiye-i ruhaniyeyi kendilerine telkin ve ıslah için Bulgar lisanlarına aşına iki üç nefer papaza dahi muhtaç olduklarını ve avatıf-ı aliyye-i teb'perver-i saltanat-ı seniyyeden Rum ve Ermeni ve katolik tevaif-i muhtelif ve reaya-i nesaraya veyahut taifesine başka başka meabid ve mahal cemaat-i mezhebiye tesevi buyurulduğu misillü Bulgar reayasına dahi müsaade-i aliyye bideriğ ve sezaver buyurulmak emniye ve istidasında bulduklarını evvele mirde Rum patriği kullarına ve bade çâkerlerine ifade ve tezallüm-ü hal edüb vakia Bulgar reayası sunuf-u teb'a-i saireye nisbetle riayette akdem bulunmuş idüğüne ve hal-i sükûnet ve itaatleri

⁵ İbrahim Hakkı, a.g.e. s. 335. Hazine-i evrak kayıtlarına göre tesis tarihi zilkade 1265 dir. Bk. A. Refik. a.g.m. s. 75.

⁶ Rene Pinon'dan naklen Ahmet Refik. a.g.m. s. 74.

⁷ Ahmet Refik. a.g.m. s. 75, 76, 77.

500 senedenberi muhik-i tecrübe ve imtihana darb ile ehveniyetleri gayrimüphem olduğuna nazaran bu misillü istidaları erbab-ı insafın enzarında bir emr-i tabii hükmünde ve nakabil tevil ve töhmet-i marazın da kıyas olunmak lâzımgeldiği ve alelhusus nesaranın büyük yortuları olan milâd ve kıyaminalmerkad Hazreti İsa günlerinde Rum Patrikhanesine ve Beyoğlu kilisesine vesair Rum kiliselerine Bulgarların dahi kalabalığı mucib-i izdiham olmaktan nâsi olkadar kalabalığın tefrik ve tahkiki tıb'an ve hikmeten dahi menafiden hali olmadığı derkâr olub şu kadarki işbu inayet-i adliye ve mualece-i hikmetiye-i cihan-ı cihanbanimin içine evvel-beevvel bir habesemin adem-i hulül-ü müdahalesi dakikasına taraf-ı çâkeriden dikkat nazar-ı tetkik olunmakta ve İslâm mahallâtından baidce evvelemirde bir papasevi şeklinde bir mahal tedarik eylemeleri ruhsatı imâ buyurulmakta iken filasıl Hazargrad reayasından olub Fransa ve Petersburga varıb gezmiş ve mefsedetile mecbul olmuş ve bazı mahallere intisab eylemiş olan Eksarhos nam kimesne ekser sadedil olan Bulgarların içine hulül ederek ve Rusya sefareti anlara bir kilise inşasına muktedir olduğunu inandırarak Unkapanı iskelesinde bir yahudhanesinin iştirâsına ve oltarafta bir Bulgar kilisesi inşasına sevk ve teşvik eylediği mesmu-u çâkeri olucak Bulgarlardan bazıı nezd-i çâkeriye celbolunub inşasına mütemmeni ve muhtaç oldukları kilise Unkapanı iskelesi mürud ve memr Halkkeşir ve alelhusus iştirâsına ragıb oldukları yahudhanesi üzerinde bir cami-i şerif derkâr olduğundan olmahalden sarf-ı enzar ile Rum Patrikhanesi mahallesinde ve Fener ve Cibalide bir mahal tedarik ve iştirâsı ehvan ve mahzurdan eslem olacağını ve hattâ çâkerleri mutlaka saye-i merhametvaye-i hazret-i şahanede Arnavut köyünde müceddeden sayf ve şeta için bir hane inşa ederek Fenerde vaki çâkerhanem ve civarda bulunan Ohan sarrafın veyahut Yenikapuda Vakideli Bedros nam sarrafın satılık olan yalılarından hangisini isterlerse değer bahasıyla satın alabilirler deyu taraf-ı çâkeriden teklif olunmuş ise de mersum Eksarhosun ifsadıyla behemahal Unkapanı iskelesinde bulunan yahudhanesinin iştirâsına ısrar eylediklerini görücek müfsid-i mersumun hem fesad-ı muzırrasını meydana çıkarmak ve hem de Bulgarları herifin muhallatasından biltefrik ind-i çâkeride mahzurlu addolunan ve levazım-ı hüzm ve ihtiyata mugayir görülen iskele-i mezkûrede kilise inşaatı rağbetlerinden tebrid ve tebid ettirmek niyetiyle ben Fenerde olan hanemi sizlere hemcinsiyetim hasebiyle Bulgarların papasevi olmak üzere parasız ve pulsuz teberru eylerim dahi diyeceğiniz kalanı deyücek müfsid mersum zapt olunub revac-ı fesadına kesad verilerek Bulgarlar hoşnud ettirildikten ve olveçhile Eksarhos mersumun müfsidet-i mevhumesi defi olunduktan sonra vakıa size hanemi teberru ettim, lâkin yalnız arsayı teberru ederim,

yoksa ahşab mevcudesi ve enkazı Arnavut köyünde muhterik olmuş ve perişan ve üryan kalmış çocuk çocuk sahibi bazı uşaklarma vermişimdir, icab eden bahasını anlara eda etmelüsüz deyu bertakrib-i tedricane ile ilzam-ı birle anlar dahi bu surete razı oldukları ve şimdilik arsa-i mezkûrenin kârgiri içinde Bulgarların papasevi olmak üzere istihzar olunmağın bu Bulgar kilisesi için yevmen mineleyyam bazı mahalden resmen ısrar-ı manzuruna vaktiyle sed çektilirmek ve hemcins olan bir kavm-i reayayı şaibe-i töhmetten vareste ve siyanet eylemek niyet-i sadıkanesiyle uğur-u miyamın ve fur-u maslahat seniye-i şahanede suret-i meşruhanın tercihi-ne mücaseret ve olveçhile çâkerlerinin muamelât ve sekenat-ı âcizanemi durbinliyan ağyann enzarında Unkapanı iskelesi civarında Bulgarları inşa-i kilise emel ve amalinden tebidleri hususunda teahhüde cür'et meşmul ayn hikmet beyn-i vekâletpenahileri buyuruldukte olbabda emir ve ferman hazret-i minlehülemdir. Bende İstefanaki.

Gönderilen bu tezkerede hafif bir tehditle bir taraftan icabında Rusyanın da müdahale edebileceği ima edilirken diğer yandan bazı gûna müsaadata ihtiyaçları olduğu da ileri sürülüyordu. Zaten bu ikinci şıkkı Bab-ıali de kabul etmişti. Çünkü 1255 fermanından bunları da istifade etmeleri gerekiyordu. Bu münasebetle Bab-ıali Mabeyn baş kitabetine şu tezkereyi yazmıştır⁸ :

Atufetlü efendim hazretleri;

Bulgarların suret-i istidasına dair İstefanaki beyin yazmış olduğu ve bir kıt'a tekzere-i mufassala manzur ali buyurulmak için leffen takdim kılındı vakıa Dersaadette bulunan Bulgar reayası bir müddettenberi bu emelde olub icra-i ayin ve mezheb maddesinden dolayı bazı gûna müsaadata ihtiyaçları dahi meydanda olmasıyla bütün bütün red ile cevap verildiği halde meyusiyetlerini müstelzim olacağından maada tahsil-i emel zımında başka taraflara müracaate mecbur olacaklarından maslahatı bu pereseye götürmemek icab-ı melikdariden olacağı misillü Unkapanında tedarik etmiş oldukları mahal-ı hasbelmevki uymayacağından ve Bulgarların istediği gibi kilise inşası dahi şer'an caiz olamayacağına nazaran bu meñazirin dahi suret-i hakimane ile deffi lâzimedden olduğu halde mir-i mumaiylehin istizan ettiği suret pek yolunda ve kendisinin sadakat ve ubudiyetine delâlet eylediğinden iş'ar ve emsal-i adidesi veçhile mumaiylehin Fenerde olan arsasına Bulgarlara mahsus bir papashanesi inşa olunması şayan-ı müsaade-i seniye olacağı devletlü reispâşa ve Hariciye

* Ahmet Refik. a.g.m. s. 78.

Nazırı paşa ve atıfetlû müsteşar beyefendi hazretiyle beynimizde tezekür olunmuş ise de bu babda dahi her ne suretle emir ve fermanmeali unvan-ı cenab-ı cihanbani müteallik ve şerefsudur buyurulur ise mukteza-i münifenin icrasına mübaderet kılınacağı beyanıyla tezkere-i senaveri terkim olundu efendim. 6 zilkade 1265. M.

Ancak ortaya oldukça mühim bir mesele çıkmış bulunuyordu. Bu *kilisenin inşası* meselesiydi. Çünkü İstanbulun fethinden itibaren *kilise inşası şer'an yasak* edilmişti. Hattâ diğer kiliseler bile tamir ve termim icab ettikçe Bab-ı İali'ye müracaat lüzumu hasıl oluyordu. Buna rağmen Mabeyn Bulgarlara yeni bir kilise inşası için gereken müsaadeyi vermiştir⁹. Fakat alınan müsaade metninde *papasevi* ibaresi kullanılmıştır.

Bulgar Eksarhlığı bu şekilde tesis edildikten sonra birtakım Bulgarlar katolik propagandası tesiriyle ayrılmışlardır.

Bulgarlar için bir nizam-ı mahsus hazırlanması gerçi tasavvur olunmuştur. Fakat bu kuvveden fiile çıkamamıştır. Eksarhhanenin ruhani nüfuz sahası ile Fener Ortodoks patrikhanesinin ruhani nüfuz sahası dolayısıyla çıkan münakaşalar uzun müddet devam etmiştir. Eksarh bir müddet İstanbulda Fenerde kâin Bulgar manastırında¹⁰ oturmuşsa da bugün Eksarhlık makamı İstanbulda bulunmamaktadır. Cemaat bir idare heyeti tarafından idare edilmektedir. Kiliseleri üç tanedir. Ve bunlar Fener, Şişli, Feriköy mezarlığında bulunmaktadır. Kiliselerin idaresi cemaat idare heyetine aittir¹¹. Fener Kilisesine ait iki vakıf bulunmaktadır. Kiliselerin mali cebhesi miktar itibariyle 160-170 hane olan Bulgarlar tarafından temin olunmaktadır. Bu kiliselere iki papas bakmaktadır¹².

⁹ Buna dair Mabeyn Baş kitabedinin Bab-ı İaliye yazdığı yazının metni şöyledir (Bk. Ahmet Refik. a.g.m. s. 79).

Maruz-u çaker-i keminelidir ki :

Rahepirayi tefhim olan işbu tezkere-i samiye-i asifaneleriyle zikrolunan tezkere manzurali-i hazret-i şahane buyurulmuş vakıa Unkapanında tedarik etmiş oldukları mahal hasbelmevki uyamıyacağından ve Bulgarların istediği gibi kinise inşası dahi şer'an caiz olamayacağına binaen mir-i mumaileyhin istizan ettiği suret veçhile arsa-i mezkûreye Bulgarlara mahsus bir papas-hanesi inşa olunması müteallik buyurulan irade-i seniye-i cenab-ı mülûkane icab-ı İalisinden bulunmuş ve tezkere-i mezkûre yine sub-u sevabnameyi asifilerine iade kılınmış olmağla olbabda emir ve ferman hazretülveliyülemrindir. fi 6 zilkade 1265.

¹⁰ Ahmet Reşit. a.g.e. s. 40.

¹¹ Yegâne vazifesi de zaten budur.

¹² Eskiden bu papaslar Bulgaristandan gelirdi. Şimdi buradan tayin olunmaktadır.

Bulgar kilisesi Fener Patrikhanesinden ayrılıp müstakil bir hüviyete büründükten sonra birisi İstanbulda diğeri Bulgar prensliğinin kuruluşu üzerine *Rumeli-i şarki vilâyet'*inde ruhanî işler için birer sensinod açılmıştır. Balkan harbine kadar vaziyet bu suretle devam etmiştir. Balkan harbinden sonra Bulgarlarla meskûn vilâyetlerin Türkiyeden ayrılmalari sebebiyle İstanbuldaki sensinod da dağılmıştır. Bu suretle Bulgar Eksarhlığı Türk Hükümetinin muvafakatiyle İstanbulda bir vekil¹³ bırakarak Sofyaya gitmiştir.

1945 senesinde Bulgar Eksarhı Sofyadan İstanbula gelmiş, Fener Patrikhanesiyle yapılan bir müzakereden sonra bir anlaşma yapılmıştır. Bu anlaşmaya nazaran Bulgar Eksarh vekilliği de İstanbuldan Sofyaya nakledilecek ve fakat İstanbul Bulgar kilisesi, papaslarından biri vasıtasıyla Fenerle daimi bir irtibat halinde bulunacaktır¹⁴.

Bulgaristanda son kurulan komünist rejim ise İstanbul Bulgar kilisesi vasıtasıyla bu kiliselere bağlı Bulgarlar üzerinde bir vesayet tesisini arzu etmiş, ancak yapmış olduğu açık veya gizli hamlelerde bir neticeye ulaşamamıştır. Bu münasebetle şunu belirtmek yerinde olur ki Bulgar azınlığı hiçbir zaman bu vesayeti arzu etmemiş ve kilisenin müstakil bir kilise olması emelini taşımıştır.

KATOLİK BULGARLAR

Bulgar eksarhlığının teessüsünden bir müddet sonra, Bulgarlar yapılan katolik propagandası tesiri altında ikiye ayrılmışlardı. Bu suretle ayrı bir *Bulgar Katolik Cemaati* teşekkül etmiştir. Teşekkülden çok az bir zaman sonra da Ermeni katolik kilisesine iltihak şartları görüşülmüş ve Bulgarlar bunu kabul etmişlerdir. Bu arzu¹⁵ üzerine de Fransızca ya-

13 İlk vekil Sofyaya giden Eksarh tarafından seçilmiş, fakat ölümünden sonra bu hak Sofyadaki sensinoda intikal etmiştir.

14 Bu anlaşma sonunda Eksarh vekilliği de Sofyaya nakledilmiş, buna rağmen İstanbul Bulgar kilisesiyle münasebetler devam ettirilmek istenmiştir.

15 Bulgarların katolik kilisesiyle birleşmek için verdikleri senedin tercümesi: (Bk. Ahmed Refik. a.g.m. s. 81) Biz zirde vazülümza teb'a-i şahanedan İstanbul Bulgarları kadimen katolik kilisesi tarafından tesis ve tasdik edilip İstanbul rum patrikliği tarafından hile ve desise ile hukuktan ilga olunan müstakil milli kilisemizi ihya arzusunda bulunduğumuzdan salifülzıkr mezheb-i ruhanimizi ihya için bugün biliçtima kendi ihtiyarımızla katolik kilisesi ile birleşmeyi kararlaştırdık. Binaenaleyh milletimiz hakkında katolik kilisesi rüesasıyla bu meseleye dair müzakere etmenizi rica eder ve harektinizde serbesti-i tamma malik olmanız için size imzamızı havi işbu senedi takdim eyleriz. Altında ikibinden fazla imza.

zılmış bir nüshası da eklenerek Katolik Ermeni pispokosu *Andon* tarafından bir Türkçe tezkere ile sadarete başvurulmuştur. Bu tezkerede şöyle denilmekte idi :

Asitane-i saadette sakin ve mukim olan katolik mezhebine dahil olmak istidasına dair bildefat vaki olan ifade ve niyazları taraf-ı kemtiranemden red olunmamış ise de kavaid-i mezhebiyemiz üzere esbab-ı icabiyi teftiş ve tahkik zımnında şimdiye değin tevkif ve tasdik ve bir taraftan istintak ve tetkik-i madde olunmasıyla hasıl olan neticeye göre bunların bu rücuları mücerred mezheb-i asıllarına avdet niyetinden ibaret can ve mezheb meselesi olduğu tebeyyün etmiş olduğu halde içlerinde bulunan papasları dahi nadiriyet miktarı sair rahiblerle beraber ve taife-i merkumeden malûmel esami kesankendu taraflarından bir kıt'a sened ibraz ve ikibinden mütecevaz ehali taraflarından imza olunmuş diğer bir kıt'a varaka taraf-ı çâkeraneme bilita bu veçhile tahriren ve şifahen katolik mezhebini niza ve istekleriyle ihtiyar ve kabul edeceklerini envai söz ve kedaz ile beyan ve ifade eylediklerine binaen saye-i hazret-i padişahide cümlelerin nail olduğu serbestiyet-i mezhebiye muktezası üzere ve kânunuevvelin onsekizinci Pazar günü kilisede katolik mezhebinin kabulüne dair lâzımgelen mesail-i mezhebiyemizi tamamen kabul ve itiraf ve takrir etmiş olduklarından kavaid-i mezhebiyemiz üzere taraf-ı âcizanemden kabul ve takrirleri tasdik ile katolik olmuşlardır. Malûm-u asâfaneleri buyurulduğu üzere bunların âdet ve ibadetleri kadimdenberi kilise tarafından verilen ruhsat üzere milel-i saire-i katoliken misillü kendi rahibleri marifetleriyle kiliselerinde ve lisanları üzere yani Bulgarca ve kendi kaide-i mahsusalarınca icra-i âyin eylemeleri lâzımgelmiş ve berveç-i maruz sened ile varaka manzurali-i cenab-ı nezaretpenahileri buyurulmak üzere merfu-u huzur-u samileri kılınmış olmağla sened ve varaka mezburun yine sub-u kemtiraneme iadesi muvafık-ı irade-i seniyeleleri buyurulduğu halde iadesi babında emir ve ferman hazret-i minlehül emrindir. 19 cemaziyülahir sene 1277. Bendealileri *Andon*. Piskopos millet-i katoliken *Asitane* ve tevabii 1275.

16 Ahmet Refik. a.g.m. s. 81-82.

17 Bab-ı alî Mabeyne hususi fikrini şu suretle ifade etmiştir :

"Atufetlü efendim hazretleri ;

Dersaadette bulunan Bulgarlardan birtakımının katolik mezhebine dalâlet eylediklerini ve bunlar ile papasların tarafından verilen sened ve varakanın görüldüğünü mutazammın Ermeni katolikleri Başpiskoposunun bir kıt'a takrir-i mezkûr evrak ile manzurali-i cenab-ı padişahi buyurulmak üzere arz ve takdim kıldını. Devlet-i aliyyenin ittihazkerdesi olan usul iktizasında bunların

Bu suretle Bulgarlar dinî merasimlerini kendi lisanlarıyla yapacaklar ve papaya tâbi olacaklardı. Netice itibariyle Bab-ı Ali bu ayrılışa sesini çıkartmamıştır¹⁷.

tebdil-i mezheb etmelerine devletçe birşey denilmek icab etmyib şu halin sebebi ise bir müddettenberi Bulgar taifesinin Rum metropolitlerinden olan adem-i hoşnudileri olarak mezheb-i kadimlerinde kalmış olan Bulgarlar dahi badezin Bulgaristana tayin olunacak metropolit ve piskoposların kendi milletlerinden olması iddiasında olduklarına ve Devlet-ialiyeye göre iki taraf dahi yeis ve fütura düşürmiyecek surette bir tarik-i tesviye bulmak lâzımgeleceğine binaen canibinin tâdili metalibiyle ıslah-ı zat-ı beyne çalışmakta olduğundan kararının huzur-u aliye arz ve ifadesine mübaderet olunacağı beyaniyle tez-kere-i senaveri terkim kılındı efendim. 29 c. 1277.”

BÖLÜM VI.

TÜRKİYEDE KATOLİKLER¹

Katolikler muayyen bir millete atfı kabil olmayan bir zümrenin ismidir. Nitekim Fransız, İtalyan, Rum, Ermeni, Bulgar, hattâ Süryani ve ilh. katolikleri vardır. Bundan dolayı bölümün başlığını *Türkiyede Katolikler* teşkil ediyor.

Katolik kelimesi Yunancadır. (*Katholikos*) iki kelimeden meydana gelmektedir. *Kata*: üzerinde ve *olos* bütün, yani evrensel, bütün kâinata, dünyaya ait demektir. Urnumî bir ifadeyle kilisesi her tarafa yayılmış ve her zamandanberi var olan demektir. *Halk arasında*: vazifeye, akla, kaideye, ahlâka muvafık olan mânasında kullanılır. İşte katolik kilisesi de birinci mânada olarak her memlekette olduğu gibi Türkiyede dahi dinî ve daha doğru bir ifade ile sosyal bir vazife ifa etmektedir.

Kilisenin içtimai gayesine yardım için dinî ve lâdini birtakım müesseseler kurulmuştur :

I. Doğrudan doğruya hıristiyanlık akidesini sağlamlaştırmak ve pekinleştirmek gayesiyle kurulmuş cemiyetler arasında: *Aziz Domenikus* 11. asırda, (*Domenikan Aziz Françiskos*, 11. asırda, (*Fransisken - Kapusen - Konventuel*, *Aziz İğnatyos* (15 inci asırda *Jézuit*). *Aziz Vincende Paul*, 17. asırda (*Lazaristler* ve *Filles de la charité*). *Aziz Jean Baptiste de la Salle*, 18. asır. *Frères des Ecoles chrétiennes*). *Suore di ivrea* 19 asır. *Soers de Notre Dame de Sion*, 19. asır. *Aziz Jean Bosco* 19. asırda. *Saleziani*). *Petites Soeurs des Pauvres*, 19. asır. v.s... olanlarına mensub rahib ve rahibeler, bu cemiyetlerin vermiş olduğu selâhiyetlere binaen okul, hastahane, yetimhane, tımarhane, darülacize, kilise ve manastırları idare ederler.

II. Başlıca gayret lâdini kurumları arasında da şunlar sayılabilir : *imanın yayılmasına yardım cemiyeti*. Fakirlerin ruhanî ve cismanî ihtiyacı

¹ Bu bölüm için bize bilgi yardımında bulunan İzmir Katolik Başpiskoposu Monsenyör **De Scuffi** ile İstanbuldan Mösyö **Jean Vendel'e** burada da teşekkürü bir borç biliriz.

larını tatmin için *Saint de Paul* denilen kurumlar. Ahlâk ve Hıristiyan âdetlerin kurulmasına ait *katolik kadın ve erkek faaliyeti* denilen cemiyet.

III. İctimâî yardım ve dinî kurumlar arasında ise *Aziz Fransiskos ve Aziz Demenikós'un Üçüncü tertibler* denilen dernekler. *Mukaddes Meryemin oğulları* denilen *lâdini* üyeleri. *Hayırsseven Dernekleri* zikredilebilir.

Katoliklerin memleketimizde tanınmış olan tarikatı (Orden) *cizvitler*'dir. Bunlar epeyce uzun zamandanberi Türkiye'de yerleşmişlerdir. Tarikat *Aziz İğnadiyos de Loyola* tarafından 15inci asırda kurulmuş ve papalıkça da kabul edilmiştir². Cizvitler Türkiye'ye takriben 350 sene evvel gelmişlerdir. Fakat 1713 te mektepleri Lazarist ve Kapusenlere bırakarak ayrılmışlar, bundan 80 sene önce ise bilhassa Fransız cizvitleri Türkiye'ye tekrar gelmişlerdir.

Memleketimizde doğrudan doğruya papalığa bağlı mahalli katolik cemaatler mevcuttur. Bunlar hakkında ait olduğu bölümlerde gerekli izahat verilmeye çalışılmıştır.

Osmanlı İmparatorluğu zamanında katoliklerin himayesini Fransa üzerine almıştı. Kanunî zamanında Fransa kralı Fransuvaya verilmiş kapitülasyonlarla da din müsaadeleri tanınmıştır. Ancak Osmanlı İmparatorluğu papa ile münasebetlere girişmediği için Türkiye'deki katolik kilisesinin tekâmül ve gelişmesi başka yollardan ve bilhassa mevzuubahis ettiğimiz kapitülasyonla temin edilmeğe çalışılmıştır. Bugün dahi eski usul câridir.

Bundan başka kiliselere ait binalar, hükmi bir şahsiyet sayılması ik-tiza eden kiliseler üzerine değil, fakat şahıslar adına tapulanmıştır. Bu ise daimî bir ihtilâf ve münazaa mevzuu olmaktadır. Bunun için mevzuatta değişiklik yaparak müstakar bir rejim tesis edilmesi zarureti karşısında bulunmaktadır.

Katolikler de diğer azınlıklar gibi Türk kanunlarının vermiş olduğu eşit haklardan istifade etmekte ve ibadetlerini serbestçe yerine getirmektedirler.

Hususi Bibliyografik bilgi :

Hıristiyan Dini — Cemal Gümüşayak matbaası. İzmir 1950.

² Bu tarikatın — ki bu tarikatler müslümanlıktaki tarikat anlamından başkadır — esasî üç ahttır (Gelübde, vocu): İtaatli olmak (obere), evlenmemek, zengin olmamak.

Cizvitler hakkında — M. Meschler, Die Gesellschaft Jeni. 1911; P. Lippert, Zur Psychologie der Jesuiten Ordens. 1927. R. Philip Miller: Macht und Geheimnis der Jesuiten 1930.

Kiliseye ait — P. Lippert, Kirche Christi 1931. A. Staudenmaier, Der Wesen der K. Kirche 1922. H. Rost, Die Kulturkraft des Katholizismus. Der Grosse Herder. (Büyük Alman Katolik Ansiklopedisi.

Üçüncü Kısım

MEVZUUN UMUMİ TENKİDİ VE NETİCE

Bugün dinî âyinlerin serbestçe icrası, bir memleket içinde yaşayanlara, bilhassa demokrasilerde, umumî âmme intizamına aykırı olmamak şartı ile, Esas Teşkilât Kanununun tanımış bulunduğu tabii bir hak mahiyetindedir. Hele devletin ferdin vicdanı ile Allah arasına girerek lüzumsuz takyitler vazetmesi, bir vasıf olmak gereken lâiklik prensibine, aykırı düşer.

Vicdan hürriyeti, ferde mutlak, kayıtsız bir hürriyet sağlar. Fert her şeyi istediği gibi düşünmekte serbesttir. Onun aklından geçen bir şeyi ne sezmeye imkân vardır ve ne de, o açıklanmayan düşünceyi, bertaraf edecek bir kuvvet düşünülemez. Vicdan hürriyeti din hürriyetinin bir kolunu teşkil eder.

Ayin hürriyeti ise, Din hürriyetinin ikinci kolunu teşkil etmektedir. Bu ise, dinî âyinlerin serbestçe icrası demektir. Bir memleket içerisinde din ve mezhepçe ayrılmış birtakım gruplar yaşar. Bunlar dinlerinin emirlerini anayasanın bahsettiği imkânlar dairesinde serbestçe yerine getirirler. Bu vaziyet bir hukuk devletinde hak eşitliği sistemine göre tanzim edilmiştir. İmtiyaz rejimi bu devletlerde gayritabiidir. Gerek müslümanlıkta olsun, gerek uzunca bir müddet devam eden Osmanlı İmparatorluğunda mezkûr vaziyet normal bir hukuk rejimine değil, fakat bir imtiyaz rejimine tâbi olmuştur. Verilmiş muhtelif fermanlar bunun açık bir belirtisidir.

Dinin gereklerini serbestçe yerine getirebilmenin hukuk rejiminden ayrı bir rejime, yani imtiyaz rejimine ırcı keyfiyeti, aynizamanda tahdirlere yer vermiştir; Nitekim yeniden kilise inşasına müsaade edilmeme-

1 Yeniden yapılacak inşaat ile tevsian ilâveler yapılmasına dair müsaadeler eskiden ferman tarikiyle veriliyordu. Şimdi ise bu Bakanlar Kurulu kararı ile yapılmaktadır. Bu hususta 2644 no.lu tapu kanununun 3 üncü maddesine istinad edilmektedir.

si, kiliselerin ve mabedlerin tâmir ve termimi için müsaade istihsal lâzım geldiği¹ hususları bunlara misal olarak gösterilebilir. Hattâ bu vaziyet bu cepheleriyle bugün dahi devam etmektedir, bir hukuk rejimi içinde bulunulmasına rağmen.

Gene dinî bir teşekkül olan patrikhanelere eskidenberi hükmi şahsiyet izafesinden kaçınılmış, ancak 16 Şubat 1328 tarihli “Eşhas-ı Hükmiyenin emval-i gayrimenkuleye tasarruflarına” mütedair kanunun üçüncü maddesi² ile bunların yeniden gayrimenkul edinmelerine mani olmak istenmiştir.

Fakat hukukî problem, patrikhanelerin hakikaten hükmi şahsiyeti haiz olup olmadıkları, şayet haiz iseler, bu hükmi şahsiyetin nev’ini tâyinde güçlük çıkarmaktadır. Nitekim eski olmakla beraber 14 Mayıs 1337 tarih ve 41061 sayılı Şûrayı Devlet Tanzimat Dairesinin mezkûr kanunun 3 üncü maddesinden tevellüd eden bir anlaşmazlığı hal için vermiş olduğu bir tefsir kararında patrikhaneye hükmi şahsiyet izafesine “mesağ-ı kanunî” olmadığına işaret edilmiştir³.

Fakat patrikhaneye doktrinal bakımdan da hükmi şahsiyet izafesi imkân dahilinde değil midir?

Hükmi şahsiyet izafesi noktainazarından dinî teşekküllerin hususî bir mevkiî bulunmaktadır. Haddizatında hukuka ve adaba mugayir olmayan bir gayesi bulunan bir insan birleşmesine de böyle bir vasıf tanınamaz mı? Biz bunun kabil olduğunu zannediyoruz. “Dinî birleşmeler, dinî topluluklardır.” Bunlar “vazifeleri bir mezhebi temsil ve tarikatini icra etmekten ibaret olan birliklerdir”⁴. Fikrimizde de patrikhaneler bir mezhebi temsil eden ve vazifeleri sadece tarikatini icra etmekten ibaret birliklerdir. Başka bir ifade ile bu insan birleşmesine nâzım olan mesul bir makamdır.

2 Md. 3 : “Osmanlı cemaat ve müessesat-ı hayriyesi akar olmak ve te-kâli ve rüsuma tâbi bulunmak üzere ancak kasaba ve karyeler dahilinde emvali gayrimenkuleye tasarruf edebilirler. Şu kadar ki müessesat-ı hayriyeden birine (yani manastır, kilise, mekteb, hastahane) minelkadim merbud olup da merbudiyetini defterhanede mukayyed bulunan arazi kâmekân tasarruf edilir”.

3 Bu kararda : “Patrikhane ne bir cemaat ne bir hayrî müessesese olmayub hususat-ı mezhebiyenin tedbir ve rüyetiyle mükellef idarî müessesat mâdud bulunduğundan, doğrudan doğruya patrikhane namına hükmi şahsiyet izafesine ve emval-i gayrimenkule geçirilmesine mesağ-ı kanunî olmadığı” bildirilmektedir.

4 Egger, Terc. Volf Çernis : Kişinin Hukuku. Tüzel Kişiler. Ankara 1948. s. 68.

Bundan ayrı olarak da "Bazı müelliflerce bu cins teşekküllerin ancak millî kiliseler olduğu ileri sürülmektedir. Fakat bu telâkki çok dardır. Çünkü millî kiliseler âmme hukuku müesseseleridir. Dinî müesseseler mefhumundan bir din tedris etmek maksadını taşıyan ve bir mezhebe hizmet eden bütün teşekküller anlaşılmalıdır. (Kiliseye bağlı bütün teşekküller). Buna mukabil kiliseye dahil olmayan dinî tesisler ve cemiyetler, dinî müessese ve teşekküllere dahil olmadıklarından Medenî Kanun hükümlerine tâbidirler"⁵.

Şimdi burada bir noktaya daha işaret etmek zarureti vardır. Medenî kanunumuzun 52 nci maddesiyle onun aslı olan İsviçre Medenî Kanununun 59 uncu maddesi arasında bu mevzu bakımından ehemmiyetli bir fark mevcuttur. Kanunumuza göre :

"Hukuku âmme müesseseleri, hukuku âmme kanunlarına tâbidir. İktisadî bir gaye takib eden cemiyetler, şirketler hakkındaki hükümlere tâbidir"⁶.

İsviçre Medenî Kanununun mezkûr maddesinin birinci fıkrası bize farklı bir şekilde tercüme edilmiş ve son fıkrası ise hiç alınmamıştır. ZGB nin 59 uncu maddesinin 1 inci fıkrası şöyledir : "Âmme Hukuku ve dinî korporasyon ve müesseseler Federal âmme hukuku ve kanton hukukuna tâbidir".

Şu halde 52 nci maddenin halihazır yazılış tarzı meseleye yardımcı olamamaktadır.

Demek oluyor ki Doktrin bakımından patrikhanelerin hükmi şahsiyet sahibi olmalarında herhangi bir engel yoktur. Fakat politik mülâhazalarla vazedilmiş tazyidler mevcut kanunî vaziyetin tesis ve devamına sebep olmuştur. Âmme Hukuku noktai nazarından da müsavat kaidesini şümulendirmek zarureti vardır. Çünkü muayyen vasıfları haiz olan bir birliğe hükmi şahsiyet tanınırken, diğer taraftan bir hükmi şahsiyet vashı verilebilecek dinî bir birleşmeye hükmi şahsiyet tanımamak hukuk fik-

⁵ Sauser-Hall : Cours de Droit des Personnes. 1947. 60-61.

⁶ Schwei. Z. G. B. Art. 59 : "Für die öffentlich-rechlichen und kirchlichen Körperschaften und Anstalten bleibt das öffentliche Recht des Bundes und der Kantone vorbehalten.

Personen verbindungen, die einen wirtschaftlichen Zweck verfolgen stehen unter den Bestimmungen über die Gesellschaften und Genossenschaften.

Allemandgenossenschaften und ähnliche Körperschaften verbleiben unter den Bestimmungen des kantonalen Rechtes.

riyle gayrikabili teliftir. Buna son zamanların çok aktüel olmuş bir ifadesiyle “antidemokratik” demek daha uygundur.

Netice itibariyle; memleketimizde sık sık ihtilâf mevzuu olan dinî topluluklar için bugünün ihtiyaçları nazara alınarak yeni hükümler tesisi zarurîdir. Bundan başka Medenî Kanunumuzda yapılan şu tadilât sırasında 52 nci maddeyi tekrar gözden geçirmek, aslıyla bir kere daha mukayese etmek faydadan hâli değildir. Mezkûr maddeyi dinî birleşmeleri içine alacak tarzda tayin ve tanzim etmek yerinde olur.

BİBLİYOGRAFYA

1. *Abadan, Prof. Dr. Yavuz* — Tanzimat Fermanının tahlili. Tanzimat Anonim eser. İstanbul 1940.
2. *Adena Krutyun Azkayın Inthanur Joğovo*. Ermeni Patrikhanesi Neşriyatı. İstanbul 1951.
3. *Adliye ve Mezahib nezareti nizamname-i dahiliyesi* — Takvim-i Vekayi ile neşir ve ilânı: 11 Receb 1329, 25 Haziran 1327, No. 871.
4. *Adliye ve Mezahib Nezaretinin ve devair-i merbutesinin vezaifi nizamnamesi*. Düstur, Birinci tertib, cilt 4, s. 125.
5. *Ahmet Rasim* — Osmanlı Tarihi. Birinci cilt (2. tabı). İstanbul 1328-1330.
6. *Ahmet Refik* — Osmanlı İmparatorluğunda Fener Patrikhanesi ve Bulgar Kilisesi. (Tarih Encümeni Mec. 1 Mart 1341, No. 85.)
7. *Ahmet Reşit* — Ekalliyetlerin himayesi. İstanbul 1933.
8. *Akbay, Prof. Dr. Muvaffak* — Umumi Âme Hukuku Dersleri. Cilt 1. Ankara 1948.
9. *Ali Haydar* — Türkiyede Rum Mektepleri. (Muallim Mec. sayı 5.).
10. *Alsan, Prof. Zeki Mesul* — Yeni Devletler Hukuku. Cilt 1. s. 228 ve.
11. *Ampoğçagan Adenakrutyun Azk. Inth. Joğovi Orinagan Nisdi Kummarmants*. İstanbul 1951.
12. *Arsal, Ord. Prof. S. M.* — Teokratik devlet, Lâik devlet. Tanzimat. Anonim eser. s. 60.
13. *Avram Galanti* — Türkler ve Yahudiler. İlâveli ikinci bası. İstanbul 1947.
14. *Avram Galanti* — Fatih Sultan Mehmed zamanında İstanbul Yahudileri. İstanbul 1953.
15. *Aylık Ansiklopedi* — Patrikhane ve patrikler maddesi. (seri 2, sayı 1, s. 10).
16. *Barthold, W.* — İslâm Medeniyeti Tarihi. İstanbul 1940.
17. *Başgil, Ord. Prof. A. F.* — Esas Teşkilât Hukuku Dersleri. c. 1, f. 1.
18. *Becker, C. H.* — Cizye (İslâm Ansiklopedisi, cüz 23).

19. *Berki, Ali Himmet* — Büyük Türk Hükümdarı İstanbul Fatih Sultan Mehmed Han ve Adalet hayatı. İst. 1953.
20. *Berki, Prof. Dr. Osman* — Lozan (Şapirografi).
21. *Bilsel, Prof. Cemil* — Medenî Kanun ve Lozan Muahedesi. (Medenî Kanununun XV. yıl dönümü için. İst. Üniv. yayınlarından No. 245). İstanbul 1944.
22. *Corci Zeydan (Mütercimi Zeki Magamiz)* — Medeniyet-i İslâmiye Tarihi. Dersaadet 1328.
23. *Çark, Y.* — Türk Devlet Hizmetinde Ermeniler. (1453 - 1953). İstanbul 1953.
24. *Danişmend, İ. H.* — İstanbul Fethinin Medenî Kıymeti. İst. 1953.
25. Değegakir İnthanur Joğovi Kniç Hantsnajogovi. İstanbul 1951.
26. *Derbil, Prof. Süheyy N.* — İdare Hukuku. cilt 2.
27. Devlet-i Aliyye ve düvel-i ecnebiye tebaasından mezahib-i muhtelifeden bilcümle ruhban takımıyla bunların manastır ve emakini sairesi hakkında *Gümrük muafiyeti nizamnamesidir*. Düstur, Birinci tertib, s. 610.
28. *Egger (tercüme: Volf Çernis)* — Kişinin Hukuku. Tüzel Kişiler. Ankara 1948.
29. *Elöve, Mustafa Emil* — Fatih ve Vicdan Hürriyeti. (Vatan Gazetesi, 31.5.1953).
30. *Emrullah (Maarif Nazırı)* — Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyetinin 1327 senesi 4 üncü kongresinde takdim olunan siyasî programa dair izahname. Konstantiniye 1335.
31. *Erem, Prof. Dr. Faruk* — Hürriyet ve Suç. Ankara 1952.
32. *Ergin, Osman* — Türkiye Maarif Tarihi. c. II.
33. *Ergin, Osman* — Türk Tarihinde Evkaf, Belediye ve Patrikhaneler. İstanbul 1937.
34. *Ergin, Osman* — Fatih'in hoş görürlüğü. "Dünya"nın 500 üncü Fethi yılı Armağanlarından. İstanbul 1953.
35. Ermeni katolik patriği Hassun efendiye verilen Berat-ı ali. Birinci tertib, Düstur, cilt 4, s. 794.
36. Ermeni patriği seçimine ait karamame (19.9.1950 tarih ve 11824 sayılı).
37. Ermeni Patrikhanesi Nizamnamesi. Düstur, Birinci tertib, c. 2. s. 928.
38. Gülhane Hatt-ı Hümayûnu. Birinci tertib Düstur, cilt 1. s. 2.
39. Hahamhane Nizamnamesi. Birinci tertib Düstur, cilt 2, s. 962.
40. *Hammer-Purgstall (Mütercimi Ata Bey)* — Devlet-i Osmaniye Tarihi. İstanbul.
41. Hristiyan Dini. Cemal Gümüşayak matbaası. İzmir 1950.

42. *Hüseyin Cahid* — Mektebler Meselesi. (Tanin Gazetesi, 13 Haziran 1909.)
43. *Hüseyin Cahid* — Rumların Programı. (Tanin Gazetesi, 21 Ağustos 1324 ve 28 Ağustos 1324).
44. *Hüseyin Cahid* — Rum Patriğinin beyanâtı. (Tanin Gazetesi, 3 Kânunuevvel 1324).
45. *İbrahim Hakkı* — Hukuk-u İdare. İstanbul 1312.
46. *İrtem, Süleyman Kâni* — Saray ve Bab-ı âlinin içyüzü. Katolik âleminin şark Hıristiyanları ile mezheb mücadeleleri. (Akşam Gazetesi, 19 Temmuz 1936 ve 21 Temmuz 1936).
47. İslâm Ansiklopedisi. cilt 3. Cüz 26.
48. İslahat Fermanı. Birinci tertib Düstur. c. 1. s.
49. *Karakoç, Serkis* — Sicilli Kavanin. Cilt 1. s. 420.
50. *Kemalpaşazade Sait* — Hukuk-u siyasiye-i Osmaniye. Kostantiniye 1329.
51. *Köprülü, Prof. M. F.* — Bk. Barthold.
52. *L. Bréhier* — Les Croisades. 5e ed.
53. Mahzarlar Mecmuası (Gayri Müslim Ekalliyetlere mensub Türk tebasının ahdi haklarından feragatleri). Adliye Vekâleti Neşriyatı. Ankara 1926.
53. *M. Cemil* — Lozan. c. 2. İstanbul 1933.
54. *M. de D'Ohsson* — Tableau Général de l'Empire Ottoman. Tome V. Paris.
55. *Mehdi* — İmtiyazat-ı Ecnebiyenin Tatbikat-ı Hazırası. Samsun 1325.
56. *Mehmet Fevzi* — Dini, ahlâki, siyasi, edebî tebyin-i hakikat. Naşiri: Hürriyet ve İtilâf Fırka-i Muhteremesi merkez-i umumiyesi. İstanbul 1328.
57. *Musa Kâzım* — Memalik-i Osmaniye'deki Müessesat-ı mezhebiye hakkında malûmat-ı muhtasara. (Tarih-i Osmanî Encümeni Mec. s. 1407 den itibaren).
58. Nouveau Larousse Illustré. c. II. s. 489.
59. *Okandan, Prof. Dr. Recai* — Tanzimat ve Âmme Hukuku. Tanzimat Anonim eser. İstanbul 1940.
60. *Okandan, Prof. Dr. Recai* — Umumî Âmme Hukukumuzun Ana Hatları. İstanbul 1948.
61. Ortodoks Süryani-i kadim Patrikhanesi umurunun ıslahı zımında Bab-ı ali canib-i samisince bittensib patrikhane-i mezkûrede müçtemi heyetin tertip ve tanzim eylediği nizamname-i umumi.
62. *Purgstall* — Bk. Hammer - Purgstall.

63. Rum patrikhanesi umurunun ıslahı zmnında patrikhane-i mezkûre-
de müçtemi olan komisyonun patrik intihab ve nasbına dair
tertib eylediği nizamname-i umumî. Düstur. Birinci tertib
c. 2. s. 918.
64. *Sauser-Hall* — Cours de Droit des Personnes. 1947.
65. Takvim-i Vekayi. 1324 ve 1325 senesi koleksiyonu.
66. Tarih. III. Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti. Yeni ve yakın zamanlarda
Türk Tarihi. İstanbul 1931.
67. Türk Süryani-i kadim kilisesi Mesihsel Öğretimi. Deyrülzefran rahib-
lerinden E. B. ve H. D. nin eseri. Ulus Basımevi. Mardin
1937.
68. *Üçok, Prof. Dr. Ö. Coşkun* — Türk Hukuk Tarihi Dersleri. İstanbul
1946.
69. *Uras, Esad* — Tarihte Ermeniler ve Ermeni meselesi. Ankara 1950.
70. *Uzunçarşılı, Ord. Prof. İ. H.* — Osmanlı Tarihi. c. II. Türk Tarih Ku-
rumu yayınlarından. Ankara 1949.
71. *Zeki Magamız* — Bk. Corci Zeydan.